
ЮРИДИЧНА НАУКА

JURIDICAL SCIENCE

НАУКОВИЙ ЮРИДИЧНИЙ ЖУРНАЛ

№ 4/2014

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА

Скуріхін С.М. Правосвідомість військовослужбовців
Збройних Сил України: поняття та особливості 7

КРИМІНАЛЬНЕ ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

Кастарнов Д.Б. Поняття «особа підозрюваного (обвинуваченого)»
в кримінальному судочинстві 15

КРИМІНОЛОГІЯ

Беліков Ю.М. Алгоритми запобіжних заходів співробітниками
недержавних охоронних організацій в умовах масових
безладів та надзвичайного стану 24

Ілляшенко О.В. Кримінологічна характеристика організованих
злочинних груп і транснаціональних організацій, які займаються
незаконною торгівлею органами і тканинами людини 33

Нікітін Ю.В. Історико-правові аспекти протидії злочинності
в Україні протягом Х–ХІХ ст.: основа сучасної внутрішньої
безпеки України 42

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО

Дорохіна Ю.А. Суб'єктивна сторона злочинів проти власності 52

Ольховенко О.І. Суб'єкт злочину, передбаченого
ст. 385 КК України 59

Самбор М.А. Виправні роботи як адміністративне стягнення
та кримінальне покарання 80

ВІЙСЬКОВЕ ПРАВО

Котляренко О.П. Повноваження суб'єктів реалізації
правоохоронної функції у Збройних Силах України
(проблемні аспекти конституційно-правового регулювання) 90

<i>Чубар І.Ю.</i> Обмеження прав громадян України під час проходження військової служби	102
---	-----

НОВЕ В ЗАКОНОДАВСТВІ: ДИСКУСІЇ ТА ОБГОВОРЕННЯ

<i>Александренко О.В.</i> Ще раз до питання про актуальні проблеми чинного Кримінального процесуального кодексу України, або який кодекс нам потрібен	109
---	-----

ЮРИДИЧЕСКАЯ НАУКА

JURIDICAL SCIENCE

НАУЧНЫЙ ЮРИДИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ
№ 4/2014

СОДЕРЖАНИЕ

ТЕОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА

Скурихин С.Н. Правосознание военнослужащих Вооруженных Сил Украины: понятие и особенности 7

КРИМИНАЛЬНОЕ ПРОЦЕДУРАЛЬНОЕ ПРАВО

Кастарнов Д.Б. Понятие «личность подозреваемого (обвиняемого)» в уголовном судопроизводстве 15

КРИМИНОЛОГИЯ

Беликов Ю.М. Алгоритмы мер сотрудниками негосударственных охранных организаций в условиях массовых беспорядков и чрезвычайного положения 24

Ильяшенко А.В. Криминологическая характеристика организованных групп и транснациональных организаций, которые занимаются незаконной торговлей органами и тканями человека 33

Никитин Ю.В. Историко-правовые аспекты противодействия преступности в Украине на протяжении X – XIX ст.: основа современной внутренней безопасности Украины 42

КРИМИНАЛЬНОЕ ПРАВО

Дорохина Ю.А. Субъективная сторона преступлений против собственности 52

Ольховенко О.И. Субъект преступления, предусмотренного ст. 385 УК Украины 59

Самбор Н.А. Исправительные работы как административное взыскание и уголовное наказание 80

ВОЕННОЕ ПРАВО

Котляренко А.П. Полномочия субъектов реализации правоохранительных функций в Вооружённых Силах Украины (проблемные аспекты конституционно-правового регулирования) 90

Чубарь И.Ю. Ограничения прав граждан Украины в ходе прохождения воинской службы 102

НОВОЕ В ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ: ДИСКУССИИ И ОБСУЖДЕНИЯ

Александренко А.В. Еще раз к вопросу об актуальных проблемах действующего Уголовного процессуального кодекса Украины, или какой кодекс нам нужен 109

JURIDICAL SCIENCE

SCIENTIFIC JURIDICAL JOURNAL

№ 4/2014

CONTENTS

THEORY OF LAW

Skurikhin S. N. Consciousness of law of the military personnel of Armed Forces of Ukraine: concept and features 7

LAW OF CRIMINAL PROCEDURE

Kastarnov D.B. The concept of identity of the suspect (accused) in criminal proceedings 15

CRIMINOLOGY

Belikov Y.M. Algorithms preventive activities by non-state security organizations under riots and emergency state 24

Iliashenko O. Criminological characteristics of the organized groups and transnational organizations, involved in trafficking in human organs and tissues 33

Nikitin I.V. Historic and legal aspects of combating crime in Ukraine over the period of X – XIX centuries: the basis of contemporary internal security of Ukraine 42

CRIMINAL LAW

Dorokhina Iu.A. Subjective side of crimes against property 52

Olkhovenko O.I. The subject of the crime prescribed in Article 385 of the Criminal Code of Ukraine 59

Sambor M.A. Correctional work as an administrative penalty and criminal penalties 80

MILITARY LAW

Kotlyarenko O.P. Powers subektov exercising law enforcement functions in the armed forces (constitutionally problematic aspects of legal regulation) 90

Chubar I.U. Limitations of rights for the citizens of Ukraine during
military service 102

NEW LEGISLATION: DISCUSSIONS

Aleksandrenko A.V. Once again the question of the actual
problems of the Criminal Procedure Code of Ukraine
or what we need 109

ПРАВОСВІДОМІСТЬ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ: ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ

С.М. Скуріхін

*кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри військової підготовки
Національного університету
«Одеська юридична академія»*

Постановка проблеми. Збройні Сили України, сьогодні, знаходяться на етапі реформування. Будь-яка соціальна структура, у тому числі і Збройні Сили у такі періоди зазнають серйозних потрясінь. Руйнуються існуючі соціальні зв'язки, скорочення Збройних Сил призводить до напруженості у військових колективах, витка правопорушень і зрештою – до зниження рівня боєготовності армії. Тому актуалізуються питання, пов'язані із зміцненням законності і правопорядку в Збройних Силах України, з визначенням шляхів подолання негативних аспектів періоду реформування. Готовність до вирішення цих питань часто буває пов'язана з рівнем правосвідомості військовослужбовців. Тому питання, пов'язані з визначенням особливостей правосвідомості військовослужбовців здобувають теоретичну й практичну значимість.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема правосвідомості присвячено досить багато наукових праць. Особливо інтенсивно ця проблематика розроблялася у 70-х рр. ХХ ст. Насамперед хотілося б виокремити роботи: «Правосвідомість як форма суспільної свідомості» І. Є. Фарбера, «Соціалістична правосвідомість і законність» О. А. Лукашевої, «Соціалістична правосвідомість і радянська правотворчість» Є. В. Назаренко. Нині в Україні також приділяється велика увага вивченню правосвідомості. Так, у 2009 р. колективом авторів Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого» здійснено комплексне дослідження питань правосвідомості і правової культури. Однак вивченню правосвідомості військовослужбовців в Україні приділяється недостатньо уваги.

Мета статті полягає в аналізі особливостей правосвідомості військовослужбовців Збройних Сил України.

Основні результати дослідження. Духовність людини становить фундамент правопорядку. Правосвідомість, разом з політичною свідомістю, мораллю, наукою, мистецтвом, філософією тощо є одним із способів духовного освоєння дійсності. Під правосвідомістю зазвичай розуміють сукупність поглядів, ідей, уявлень, переконань, настроїв, емоцій, почуттів людей стосовно

права і його ролі в соціальному житті. Правосвідомість розглядають як ставлення суб'єктів не лише до діючого права, але також до «минулого і бажаного права» [1, с. 733]. Більш того, на думку С. І. Максимова, у правосвідомості домінує в першу чергу детермінація майбутнім (бажаним станом, деякою безумовною метою) [2, с. 149]. «Бажане право», при цьому, є способом найбільш оптимального, з точки зору людини, врегулювання правом значущих для нього стосунків. Таким чином, правосвідомість – це феномен, який поєднує раціональні й нераціональні компоненти.

По суб'єктах розрізняють індивідуальну, групову і суспільну правосвідомість. Специфічну соціальну групу становлять військовослужбовці. При цьому, правосвідомість військовослужбовців можна уявити як систему знань, емоційно-чуттєвих і вольових станів, а також ціннісних орієнтацій, які виражають ставлення військовослужбовців до діючого права, законодавчо закріплених вимог і приписів їх службово-бойової і загальногромадянської діяльності [3, с. 54].

Залежно від рівня і глибини відбиття правової дійсності виокремлюють такі види правосвідомості: повсякденна, професійна, наукова. Проте, в роботах Ю.М. Оборотова [4, с. 57], О.Ф. Скакун [1, с. 740], А.Ф. Крижановського [5, с. 34–38] виокремлюється й обґрунтовується існування компетентного рівня правосвідомості, властивого, передусім, державним службовцям. Насправді, ще Є. В. Назаренко зазначала, що «...правосвідомість службовців державного апарату є особливим видом правосвідомості що формується в практиці реалізації права, в якій державні службовці беруть участь як професіонали, наділені особливими для цього повноваженнями» [6, с. 122]. Професійна діяльність, при цьому, виступає як «важливий чинник «кодування» людських відчуттів, завдяки чому сприйняття стає вибіркоким і реагує на ті об'єкти, які пов'язані з цією діяльністю» [1, с. 38]. У зв'язку з цим, по глибині відбиття правової дійсності правосвідомість слід розмежовувати на повсякденну, компетентну, професійну і наукову.

Повсякденна правосвідомість характеризує соціальну практику як емпіричну діяльність, у процесі якої виражається суб'єктивне ставлення людей до діючого права. Воно формується на базі повсякденного життя під час власної діяльності індивіда або соціальної групи. Кожна людина, так або інакше, стикається з правовими нормами: певні відомості отримує із засобів масової інформації, читаючи пресу або спеціальну літературу, спостерігаючи за діяльністю правотворчих або правоохоронних органів, самостійно беручи участь у правовідносинах. Роль чуттєвого й емоційного при цьому дуже велика, оскільки первинне ставлення до права, законності і правопорядку складається на стихійному рівні і виражається у почуттях та емоціях. Для людей із цим рівнем правосвідомості характерним є знання основ, загальних принципів організації суспільства. Проте разом з правильними можуть уживатися й помилкові погляди й уявлення про юридичні явища. Повсякденна правосвідомість є більш поширеною, оскільки основна маса населення не має спеціальної юридичної освіти і в той же час вона має обмежений характер, тому що уявлення про право знаходяться у рамках повсякденного досвіду людини [7, с. 384–385].

У Збройних Силах України повсякденний рівень правосвідомості при-
таманний рядовому і сержантському складу. Повсякденна правосвідомість
передбачає відображення військовослужбовцями правових явищ при
зіткненні з правом у процесі військового життя і діяльності. Воно органічно
пов'язане з безпосередньою повсякденною практикою реалізації права цією
категорією військовослужбовців, їх емпіричним досвідом, тому має обмеже-
ний характер.

Уявлення про право у цих військовослужбовців обмежується знаннями
окремих положень військового законодавства, що безпосередньо регулюють їх
діяльність і взаємовідносини з іншими військовослужбовцями. Роль чутте-
вого у їх правосвідомості є дуже великою. Первинне ставлення до законності і
правопорядку в армійському середовищі виникає на стихійному рівні і вира-
жається у почуттях, емоціях. Уявлення про право знаходить своє віддзеркален-
ня в солдатському фольклорі, що часто розкриває негативні сторони армій-
ського життя (наприклад: «Де права сила – безсиле право»; «Командир завжди
правий, навіть якщо він не правий»; «Правий той, у кого більше прав»; праг-
нення командирів навести в підрозділі статутний порядок сприймається в
солдатському середовищі як «закручування гайок», замах на їх «свободу» –
«Краще при «дідівщині», ніж при «установі» тощо). Дефекти правосвідомос-
ті військовослужбовців рядового і сержантського складу часто породжують
нестатутні взаємовідносини і можуть призводити до правопорушень, у тому
числі до злочинів. Вирішенню цієї проблеми має бути приділена особлива
увага на сучасному етапі розвитку Збройних Сил України.

Особливістю професійної правосвідомості є стійке знання правових
норм, специфічних юридичних процедур тощо. Це правосвідомість людей, що
мають юридичну освіту і включені в юридичну діяльність: суддів, прокурорів,
адвокатів, юрисконсультів тощо. Професійна правосвідомість юриста «визна-
чається не лише досконалим знанням необхідних юридичних норм, якістю
правових знань у цілому, але й ставленням до права як до цінності, як до ефек-
тивного засобу регулювання суспільних відносин» [8, с. 16]. На жаль, профе-
сійній свідомості властиві спотворення і деформації. Наприклад, «обвину-
вальний» ухил характерний працівникам прокуратури, слідчим органів МВС,
«виправдувальний» – адвокатам, існує також проблема бюрократизму, чер-
ствості і байдужого ставлення до людської біди тощо [9, с. 619].

Професійна правосвідомість у Збройних Силах України є властивою
офіцерам, що мають юридичну освіту і практикують у галузі права. До військо-
вих звань офіцерів юридичних служб, відділів дізнання Військової служби
правопорядку, військових прокуратур додається спеціальна приставка «юсти-
ції» [10] (наприклад, лейтенант юстиції, полковник юстиції). Професійна пра-
восвідомість військовослужбовців є складним взаємозв'язком раціональних і
чуттєвих компонентів. Раціональні компоненти займають при цьому головне
місце і відрізняються системністю і конкретністю. Вони включають професій-
ні юридичні навички, уміння користуватися юридичним інструментарієм у
правозастосовній діяльності. Тут потрібна не мінімальна сума знань про право-
ві явища, а глибоке знання військового законодавства і практики його засто-
су-

вання. Слід також зазначити, що правосвідомість цієї категорії військовослужбовців, у зв'язку із цим, має бути жорстко пов'язана з правовими приписами.

Раціональні компоненти професійної правосвідомості знаходяться у тісній взаємодії з емоціями, настроями, звичками, почуттями. Чуттєвий рівень правосвідомості ґрунтується на переживаннях офіцера-юриста з приводу тих або інших правових явищ. Чуттєва сторона щодо раціональної має підпорядковане значення, оскільки правові почуття, переживання є результатом юридичної практики. При зіткненні з конкретними юридичними нормами у свідомості індивіда відбиваються емоції, пов'язані з проблемами реалізації цих норм.

У процесі юридичної практики офіцери-юристи постійно розширюють обсяг правових знань, підвищують їх рівень. «У результаті у них з'являються пізнавальні судження, пов'язані не лише з формуванням стабільних, стійких оцінок права як надійного регулятивного засобу, але і з становленням зразків належної правомірної поведінки, що знаходить чітке віддзеркалення у правосвідомості» [8, с. 17]. Цими зразками вони керуються у своїй подальшій діяльності.

Наукова правосвідомість, на відміну від професійної, жорстко не визначена існуючими правовими нормами, не прив'язана до них. Наукові правові погляди є результатом діяльності ідеологів, філософів, учених-правознавців. Саме вони бачать і обґрунтовують перспективи розвитку як правової системи в цілому, так і окремих її елементів. Їх погляди знаходять свій прояв у конкретних поняттях, категоріях, правових ідеях, концепціях, що відбивають правові явища на абсолютно іншому, значно глибшому рівні. Науковій правосвідомості в сучасному суспільстві має належати головна роль у визначенні шляхів розвитку права і законодавства.

Носіями і генераторами наукового рівня правосвідомості в армії є учні-правознавці, що присвятили себе Збройним Силам України. Правосвідомість цієї категорії військовослужбовців характеризується високим рівнем відбиття правової дійсності, глибоким проникненням у сутність правових явищ. Військовослужбовці, що займаються науковою діяльністю у галузі права, розробляють, узагальнюють і систематизують правові ідеї з метою пояснення правової практики в армії, сприяють удосконаленню військового законодавства.

Для осіб, що мають компетентну правосвідомість, визначальним чинником є їхня компетенція, яку даний суб'єкт повинен реалізувати в системі соціальних відносин. Компетентна правосвідомість від повсякденної відрізняється правовою інформованістю у конкретній сфері та умінням застосовувати ці знання при здійсненні своєї компетенції [4, с. 57].

Компетентна правосвідомість у Збройних Силах України є властивою всьому офіцерському складу (за винятком осіб, що мають юридичну освіту і практикують у галузі права). Цей вид правосвідомості відрізняє високий рівень інформованості його носіїв у сфері оборони держави й управління Збройними Силами України. Компетентна правосвідомість офіцерів включає правові знання, емоційно-почуттєві і вольові стани, а також ціннісні орієнта-

ції, що виражають ставлення офіцерського складу до діючого права й успішного здійснення ними професійної діяльності.

Особливості правосвідомості офіцерів зумовлені наявністю двох специфічних ознак. По-перше – це спеціальний суб'єкт. Носієм компетентної правосвідомості у Збройних Силах України є громадяни України у віці від 21 до 60 років, що мають відповідну військову освіту і військове звання молодшого, старшого або вищого офіцерського складу. У своїй більшості це особи чоловічої статі. Їх діяльність пов'язана з озброєним захистом держави, в умовах, часто пов'язаних із ризиком для життя; високими емоційними і фізичними навантаженнями; певними побутовими незручностями; обмеженнями щодо вільного пересування й використання особистого часу; наявністю специфічних криміногенних і анти криміногенних чинників, які відсутні в суспільстві, тощо. Самюель Хантінгтон так позначив основне призначення офіцерів у збройних силах: «1) формування, оснащення і бойова підготовка особового складу; 2) планування операцій; 3) проведення операцій. Тобто управління операціями й особовим складом при виконанні основної функції – застосування сили» [11, с. 11]. До особливого уміння офіцера, що визначає його специфіку, С. Хантінгтон зараховує «уміння управляти агресією» [11, с. 12]. Саме ці аспекти дозволяють відмежувати правосвідомість офіцерського складу від правосвідомості військовослужбовців інших категорій військовослужбовців.

Другою ознакою правосвідомості офіцерського складу є спеціальний об'єкт відображення, який являє собою особливості нормативно-правового регулювання у сфері оборони держави і функціонування Збройних Сил України. Наявність владних повноважень, закріплених нормами військового права, обов'язок віддавати накази в межах своєї компетенції, що мають юридичний зміст і значення, і вимагати їх виконання впливають на формування правової свідомості офіцерського складу.

Компетентну правосвідомість офіцерського складу Збройних Сил України, як правосвідомість соціальної групи, можна розглядати на різних рівнях. Окрім загальних особливостей, властивих усьому офіцерському корпусу без виключення, є видимими окремі специфічні риси правосвідомості офіцерів, що належать до різних видів і навіть родів військ Збройних Сил України. Вплив на правосвідомість у цьому випадку опосередковано здійснюють правові традиції, що склалися. Крістофер Дандекер у роботі «Військова культура і стратегічна миротворчість» зазначає: «...військовослужбовці сухопутних сил вимушені входити у безпосереднє зіткнення із противником і знищувати його на значно менших дистанціях, ніж інші роди військ. Ударні підрозділи сухопутних сил повинні виконувати широке коло завдань у недружній обстановці, що змінюється. На флоті особливості функціонування бойового корабля й умови ведення бойових дій на морі сприяють тісному об'єднанню екіпажа. У той же час життя моряків поза службою не так регламентоване, як у військовослужбовців сухопутних сил. Це особливо проявляється, наприклад, в англійській армії через полковий принцип її організації, де кожен полк має своєрідні «племінні» традиції» [12, с. 14–15].

На формування правосвідомості офіцерського складу можуть впливати й особливості мікроколективу (робочої групи офіцерів). Робоча група офіцерів є специфічною спільністю військовослужбовців, об'єднаних спільною діяльністю щодо захисту держави. До первинних ознак робочої групи офіцерів можна зарахувати: єдність основних інтересів і моральних принципів; єдність завдань, цілей і процесу діяльності; систему соціально-психологічних і правових явищ, сформованих на основі різних форм комунікації офіцерського складу, що об'єднує їх в єдиний соціальний організм [13, с. 42–43].

Структура робочої групи офіцерів розглядається на двох рівнях – формальному і неформальному. Якщо формальна структура пов'язана з правовим статусом членів групи, службовими відносинами підлеглості і старшинства, то неформальна структура будується на підставі відносин, зумовлених соціально-психологічними особливостями членів колективу.

У робочій групі офіцерів діалектично об'єднано два компоненти – матеріальний і духовний. Матеріальний компонент становлять конкретні індивіди, духовний – ідеологічні і психологічні складові [13, с. 42]. Раціональні, ідеологічні сторони правосвідомості офіцерів мають домінуюче значення щодо правової психології. Хоча емоційні, чуттєві компоненти правосвідомості офіцерів мають підпорядковане значення, позитивні правові переживання створюють сприятливу обстановку для правозастосовної діяльності офіцерів й у поєднанні із спеціалізованими знаннями сприяють вибору найбільш оптимального рішення у рамках правових приписів. До позитивних психологічних компонентів правосвідомості офіцерського складу належать, передусім, почуття схвалення і задоволення чинним військовим законодавством і практикою його застосування, що склалася, віра в їх справедливість; нетерпимість до порушення суб'єктивних прав військовослужбовців, невиконання ними юридичних обов'язків; стійка звичка безумовно виконувати приписи правових норм.

Висновок. У результаті проведеного аналізу, правосвідомість військовослужбовців Збройних Сил України, можна уявити як систему знань, емоційно-чуттєвих і вольових станів, а також ціннісних орієнтацій, які виражають ставлення військовослужбовців до діючого права, законодавчо закріплених вимог і приписів їх службово-бойової і загальногромадянської діяльності. Залежно від глибини відбиття правової дійсності її слід розмежовувати на повсякденну, компетентну, професійну і наукову. Кожен з цих рівнів правосвідомості має особливі риси та різний обсяг раціональних і чуттєвих компонентів у власній структурі.

СПИСОК ВКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Скакун О.Ф. Теория государства и права (энциклопедический курс) : учебник / О.Ф. Скакун. – Х. : Эспада, 2005. – 840 с.
2. Максимов С.И. Правосознание: философско-правовое осмысление / С.И. Максимов // Проблемы законности : Респ. міжвідом. наук. зб. / [відп. ред. В.Я. Тацій]. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2002. – Вип. 52. – С. 148–155.
3. Мороз Р.В. О правовом инфантилизме и правовом нигилизме военнослужащих / Р.В. Мороз // Право в Вооруженных Силах. – 2004. – № 4. – С. 54–58.

4. *Оборотов Ю.Н.* Теория государства и права (прагматический курс) / Ю.Н. Оборотов. – О. : Юрид. л-ра, 2004. – 184 с.
5. *Крижановський А.Ф.* Компетентна правова свідомість: до постановки проблеми / А.Ф. Крижановський // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. праць. – 2001. – № 11. – С. 34–38.
6. *Назаренко Е.В.* Социалистическое правосознание и советское правотворчество / Е.В. Назаренко. – К. : Изд-во Киев. ун-та, 1968. – 188 с.
7. Проблемы общей теории права и государства: Учебник для вузов / [Н.В. Варламова, В.В. Лазарев, В.В. Лапаева и др.]; под общ. ред. В.С. Нерсесянца. – М. : Норма, 2006. – 832 с.
8. *Баранов П.П.* Правовая психология курсантов вузов МВД России: монография / П.П. Баранов, Л.В. Мещерякова. – Ростов-на/Д. : РЮИ МВД России, 2001. – 168 с.
9. Теория государства и права: Курс лекций / [М.И. Байтин, В.В. Борисов, Ф.А. Григорьев и др.]; под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. – М. : Юрист, 2001. – 776 с.
10. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25 березня 1992 р., з подальшими доповненнями та змінами // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 27. – Ст. 385.
11. *Huntington S.* Officership as a Profession. The Soldier and the State / Samuel Huntington. – Cambridge, MA: Harvard/Belknap, 1985. – P. 7–18.
12. *Дандекер К.* Военная культура и стратегическое миротворчество / Кристофер Дандекер // Воины в миротворческих операциях / [под ред. Джинн Каллаган, Матиаса Шенборна]. – М. : Изд-во «Гуманитарий» Академии гуманитар. исслед., 2003. – С. 11–31.
13. Социология права: Учебник / [В.М. Сырых, В.Н. Зенков, В.В. Глазырин и др.]; под ред. проф. В.М. Сырых. – М. : Юрид. дом «Юстицинформ», 2004. – 464 с.

Скуріхін С.М. Правосвідомість військовослужбовців Збройних Сил України: поняття та особливості

У статті проаналізовано особливості правосвідомості військовослужбовців Збройних Сил України. Правосвідомість військовослужбовців залежно від глибини відбиття правової дійсності слід розмежовувати на повсякденну, компетентну, професійну і наукову. Кожен з цих рівнів правосвідомості має особливі риси та різний обсяг раціональних і чуттєвих компонентів.

Ключові слова: правосвідомість, правосвідомість військовослужбовців, компетентна правосвідомість офіцерів.

Скурихин С.Н. Правосознание военнослужащих Вооруженных Сил Украины: понятие и особенности

В статье проведен анализ особенностей правосознания военнослужащих Вооруженных Сил Украины. Правосознание военнослужащих в зависимости от глубины отражения правовой действительности следует разграничивать на повседневное, компетентное, профессиональное и научное. Каждый из этих уровней правосознания имеет особые черты и разный объем рациональных и чувственных компонентов.

Ключевые слова: правосознание, правосознание военнослужащих, компетентное правосознание офицеров.

Skurikhin S. N. Consciousness of law of the military personnel of Armed Forces of Ukraine: concept and features

In the article the analysis of features of consciousness of law of the military personnel of the Armed Forces of Ukraine is carried out. The consciousness of law of the military personnel depending on depth of reflection of legal reality should be differentiated on daily, competent, professional and scientific. Each of these levels of consciousness of law has special features and different volume of rational and sensual components.

Key words: *consciousness of law, consciousness of law of the military personnel, competent consciousness of law of officers.*

Стаття надійшла до редакції 03.03.2014.

**ПОНЯТТЯ «ОСОБА ПІДОЗРЮВАНОВОГО
(ОБВИНУВАЧЕНОГО)» В КРИМІНАЛЬНОМУ
СУДОЧИНСТВІ**

Д.Б. Кастарнов

*здобувач кафедри кримінального процесу
Національної академії внутрішніх справ*

Постановка проблеми. Вірне розуміння особистості є обов'язково для всіх галузей правової науки (кримінального процесу, загальної теорії права, кримінального права, кримінології та ін.). Так, у загальній теорії права це дозволяє визначити форми поведінки громадянина, наділеного певними правами і несучого конкретні обов'язки. У кримінальному праві особистість досліджується з позиції вивчення суб'єкта відповідальності та об'єкта правової охорони. Термін «особистість підозрюваного (обвинуваченого)» широко поширений у кримінальному процесуальному законі та практиці його застосування. Але разом з тим, кримінальний, і кримінальний процесуальний закони, вказуючи на необхідність враховувати при вирішенні багатьох питань про особу підозрюваного (обвинуваченого), не дають визначення даного поняття.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження зазначеної проблеми у різні періоди займалися багато вчених, серед яких: Л. Хьелл, Д. Зіглер, В.Г. Афанас'єв, І.С. Кон, А.М. Ларин, Ю.Ф. Лубшев, Ю.М. Антонян, Н.С. Лейкіна, Ю.І. Азаров, О.М. Бандурка, П.Д. Біленчук, В.Д. Берназ, М.Т. Ведерніков, М.М. Гродзинського, М.Г. Коршик, А.С. Кривошеев, Г.К. Курашвілі, І.А. Матусевич, В.Т. Очередін, С.В. Слінько, С.С. Степичев, А.Г. Стовповий, П.П. Цветков, Р.П. Чича та ін.

Метою статті є розкриття поняття особи підозрюваного (обвинуваченого) в кримінальному судочинстві.

Основні результати дослідження. Поняття «особистість підозрюваного (обвинуваченого)» – похідне поняття більш загального – особистість. Особистість, як об'єкт дослідження цікавить багато наук, які вивчають людину. У філософії особистість виступає, як сукупність усіх суспільних відносин. Проблема особистості у філософії – це проблема місця займаного особистістю в суспільстві. Особистість у соціології – це стійка система соціально значущих рис, що характеризують індивіда, це продукт суспільного розвитку і включення індивіда в систему соціальних відносин за допомогою діяльності і спілкування. Очевидно, що поняття особистості збігається з поняттям індивіда і людини. У психології, будучи об'єктом вивчення, особистість, крім того, являє

собою абстрактне поняття, яке об'єднує багато аспектів, що характеризують людські емоції, мотивацію думки переживання, сприйняття і дії. Однак не слід зводити особистість як поняття, до якого б то не було аспекту функціонування індивідуума. Концептуальне значення особистості багатогранно – воно охоплює широкий спектр внутрішніх психічних процесів, які обумовлюють особливості поведінки людини в різних ситуаціях. Маючи справу з таким складним поняттям, неможливо уявити собі якимсь просте його концептуальне визначення. Навіть у рамках психології не можна знайти єдиного, загальноприйнятого значення цього терміна – їх може бути стільки, скільки психологів, які вирішують дану проблему. Звернемося до поглядів деяких визнаних теоретиків у даній області. Карл Роджерс описував особистість у термінах самостійності: як організовану, довгострокову, суб'єктивно сприйнятту сутність, складаючої саму серцевину наших переживань. Гордон Олпорт визначає особистість як, те, що індивідуум являє собою насправді – внутрішньо «щось», що виражає характер взаємодії людини зі світом. А в розумінні Еріка Еріксона індивідуум протягом життя проходить через ряд психосоціальних криз, і його особистість постає як функція результатів кризи. Джордж Келлі розглядав особистість як властивий кожному індивідууму унікальний спосіб усвідомлення життєвого досвіду. На думку Реймонда Кеттела, ядро особистісної структури утворюється шістнадцятьма вихідними рисами. Альберт Бандура розглядав особистість у вигляді складової частини безперервного взаємовпливу індивідуума, поведінки та ситуації [1, с. 65].

У даному контексті важливо розглянути співвідношення понять «людина» і «особистість». Людина – активний учасник існуючих суспільних відносин, при цьому вона акумулює їх у собі. Людина – це не тільки властиві їй соціальні ознаки, це і природна істота. У ній немає ні чисто біологічного, ні чисто соціального, і те й інше існують у ній в єдності. Соціальне в людині заперечує біологічне, але заперечувати не означає знищувати. Біологічна – необхідна передумова зародження, становлення та розвитку соціального, яке має домінуюче значення в структурі особистості [2, с. 96].

На відміну від поняття «людина» термін «особистість» являє собою її характеристику, як суспільної істоти. Як і поняття «людина», категорія особистість багатозначна. Вона також вживається в значенні родового, видового та індивідуального поняття. В якості родового поняття особистість являє собою сукупність усіх суспільних відносин. В якості видового – сукупність відносин, що характеризують її як представника будь-якої соціальної групи. Як індивідуального – сукупність тих суспільних відносин, учасником яких є даний індивід. Термін «особистість» вживається найчастіше тоді, коли хочуть підкреслити соціальні риси людини, а термін «людина» – в більш широкому сенсі, як поняття, що охоплює і її природні ознаки.

У загальній теорії права та інших її галузях для характеристики правового становища людини, вживаються такі терміни: «громадянин», «особа», «суб'єкт». Громадянин – родове поняття людини, що представляє собою політико-юридичний аспект людської особистості. Обличчя – конкретний громадянин. Цим поняттям позначається громадянин в якості видового поняття.

У свою чергу конкретний громадянин – особа – може виступати в якості власника, підрядника, позивача, захисника тощо.

Кожна особистість має специфічні, тільки їй властиві ознаки, складові її індивідуальності. Це – те особливе, специфічне, що відрізняє дану конкретну людину від усіх інших людей. Індивідуальність включає в себе природні, соціальні, тілесні, психічні, успадковані і природні властивості [3].

Таким чином, особистість – це людина зі своїми поглядами і переконаннями, що виявляє свою унікальну цілісність, єдність соціально-психологічних якостей у міжособистісних, суспільних відносинах, свідомо бере участь в тій чи іншій діяльності, що розуміє свої дії і здатна керувати ними.

«Особистість підозрюваного (обвинуваченого)» поняття більш вузьке. Найбільш точним, з нашої точки зору, є визначення поняття, дане Ю.Ф. Лубшевим – «особистість підозрюваного (обвинуваченого), являє собою сукупність властивостей людини, залученого до кримінальної відповідальності за вчинені злочини» [4, с. 57].

Дійсно, факт звинувачення людини в злочині свідчить про те, що орган попереднього розслідування в своєму розпорядженні та в числі інших, такими даними, які дозволяють охарактеризувати дану особистість, яка володіє антигромадськими властивостями.

Крім того, в особистості підозрюваного (обвинуваченого) відображені різні суспільні відносини, учасником яких вона є в повсякденному житті. Це різного роду соціальні зв'язки з іншими людьми і соціальні ролі, які виконує даний громадянин. Він, як правило, одночасно є учасником трудової діяльності, сімейних відносин. У такому аспекті, притягнення громадянина до кримінальної відповідальності за вчинення кримінального правопорушення являє собою комплекс дій, звернених до даної людини, завдяки яким він отримує можливість виконувати ще одну соціально-значиму, хоча може бути і небажана роль – бути підозрюваним (обвинуваченим).

Як не істота, сама по собі така форма прояву його особистості, правильне судження про неї в цілому можливе лише на основі інших соціальних властивостей, співвідношення соціально – позитивних і соціально – негативних ознак даної особистості. Саме сукупність подібних соціальних властивостей і ознак особистості, їх структура і співвідношення не тільки дають найбільш чітке уявлення про тих, хто притягується до кримінальної відповідальності, а й значною мірою допомагають належним чином оцінити подальшу поведінку підозрюваного (обвинуваченого) в кримінальному процесі. Такий підхід до особи підозрюваного (обвинуваченого), як видається, здатний забезпечити правильне розуміння її суті і різноманітних змін у поведінці, згідно вимог кримінального процесуального судочинства.

Особистість підозрюваного (обвинуваченого), як і всяка інша людська особистість, включає в себе і певний комплекс морально-психологічних ознак. Це: погляди, переконання, установки, життєві цілі, соціальні устремління; інтелектуальні, емоційні, вольові особливості тощо. Морально-психологічні властивості особистості підозрюваного (обвинуваченого) знаходяться в єдності з її соціальними властивостями. Особистість формується під впливом пев-

них соціальних умов, які опосередковуються через психіку людини і проявляються в поведінці.

Властивості особистості підозрюваного (обвинуваченого), по-перше, в своїй основі соціально придбані. Вони є результатом певних умов життя, виховання, впливу, зв'язків. По-друге, кримінальне правопорушення виявляється досконалим завдяки прояву не всіх і навіть не більшості, а лише окремих елементів особистості. Причому навіть таких, так званих антигромадських навичок людини приводити її до вчинення кримінального правопорушення під впливом відповідних зовнішніх умов та конкретної ситуації, але обов'язково за участю свідомості і волі особи, що займається різними можливостями вибору належного варіанта поведінки. І, нарешті, по-третє, володіння певними антигромадськими якостями, які проявилися у кримінальному правопорушенні, змушує державу відповідним чином впливати на таку особистість, пред'явити їй конкретні претензії і вимоги. Робиться це у встановленому законом порядку, через спеціально уповноважені на те органи та посадові особи. У цьому сенсі повідомлення особи про вчинення кримінального правопорушення є законно обгрунтованою реакцією компетентного державного органу на встановлені, завдяки розкриттю кримінального правопорушення, загально небезпечними властивостями даної особистості.

Ю.Ф. Лубшев розглядає особистість підозрюваного (обвинуваченого) як комплекс певних ознак і розділяє їх на дві великі групи:

- а) фактичні ознаки, що характеризують даної людини як особистість;
- б) юридичні, ті, якими він як підозрюваний (обвинувачений) наділяється чинності вчинення ним кримінального правопорушення, з метою забезпечення умов майбутньої кримінальної відповідальності та здійснення правосуддя [5].

На думку Ю. Ф. Лубшева, фактичні властивості – це суто індивідуальні елементи структури особистості. Вони існували до вчинення кримінального правопорушення, в період його вчинення та часто зберігаються на момент повідомлення про підозру. Правові ж властивості виявляються саме завдяки повідомленню про підозру за вчинене кримінальне правопорушення. Юридичні ознаки особистості можуть певним чином відбиватися на інших її властивостях, змінювати їх дію, але не поглинати їх. Інакше кажучи, кримінальні процесуальні права й обов'язки підозрюваного (обвинувачуваного) жодною мірою не ототожнюються з різноманітними особистими даними людини. Тому поняття «особистість підозрюваного (обвинувачуваного)» не можна ототожнювати з поняттям «підозрювана (обвинувачена) особистість». Адже звинувачується не вся особистість, а її певні якості, оскільки вони «підвели» дану людину. як носія не лише окремих антигромадських навичок, але і володаря широких різноманітних, соціально-корисних властивостей, які звинувачувати неприпустимо. Але оскільки ті й інші риси притаманні людині, вона і виступає перед органами кримінального судочинства в якості об'єкта державного (приватного) звинувачення.

З метою з'ясування сенсу даного поняття, ми вважаємо за доцільне відмежувати його від суміжних. Так, закон і процесуальна теорія користуються термінами: «особа, підозрювана у вчиненні кримінального правопорушення»,

«обвинувачений», «підсудний», «засуджений». Зустрічаються і такі поняття, як «особистість винного», «особистість підсудного», «особа засудженого». Ці поняття певним чином співвідносяться з терміном «особистість підозрюваного (обвинувачуваного)», оскільки в усіх випадках мова йде про передбачуваного злочинця. Однак це не тотожні поняття, тому що вони відображають різні соціально-правові сторони прояву якості єдиного людини.

Кримінально-процесуальні терміни: «підозрюваний», «обвинувачений», «особа, підозрювана (обвинувачувана) у вчиненні кримінального правопорушення», і «особа, яка вчинила кримінальне правопорушення» – не рівнозначні. Вони виражають лише факт вчинення кримінального правопорушення конкретною особою, яку цим терміном і позначають. Ніякі інші дані про це індивіда, його ознаки, особливості та інші окремі показники в зміст даного терміну не входять.

У цьому ж плані розмежовуються поняття «особистість підозрюваного (обвинуваченого)» і «обвинувачений», «підсудний», «засуджений», «злочинець».

Людина, засуджена за вчинення кримінального правопорушення, є злочинцем. Але вважати її такою допустимо лише після того, як суд визнає її винною, й обвинувальний акт набере законної сили. До цього ж повинна бути проведена складна кримінальна процесуальна діяльність, у ході якої, збираються дані, що дозволяють : а) внести відомості до ЄРДР (Єдиний реєстр досудових розслідувань) стосовно особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, тим самим розпочати досудове розслідування в рамках кримінального провадження; б) повідомити даній особі про підозру; в) скласти обвинувальний акт та реєстр у кримінальному провадженні; г) направити обвинувальний акт та реєстр до суду; д) провести судові розслідування (піддатися кримінальному переслідуванню в порядку приватного обвинувачення) .

Одна і та ж особа, яка проходить через ці кримінальні процесуальні етапи, відповідним чином змінює своє правове становище та соціальні ролі. Зокрема, спочатку вона може виступати в якості підозрюваного, потім (після винесення обвинувального акту – обвинуваченого. Обвинувачений, відданий суду, іменується підсудним. А підсудний, щодо якого винесено обвинувальний вирок, іменується засудженим (ст. 376 КПК України).

У всіх цих випадках мова йде про конкретну особу, яка виступає на різних етапах руху справи в якості носія кримінально – процесуальних прав і обов'язків. Кожне з цих понять не тотожне поняттю «підозрюваний», «обвинувачений», а тим більше «особистість підозрюваного (обвинувачуваного)», хоча б тому, що не завжди підозрюваний насправді виявляється обвинуваченим, а підсудний – засудженим. Тому й терміни «особа підозрюваного (обвинуваченого)», «особистість підсудного», « особа засудженого» не однозначні з поняттям «особистість підозрюваного (обвинувачуваного)». Вони мають свій власний специфічний зміст, пов'язане з конкретною кримінально-процесуальною роллю, з порядком ведення кримінального судочинства та здійснення правосуддя .

Розкриття теми було б неповним, якби тут не розглядалися питання вивчення особистості підозрюваного (обвинуваченого), а також особистості, так званого, запідозреного.

Якщо процесуальними термінами «обвинувачений» і «підозрюваний» позначаються конкретні учасники кримінально-процесуальної діяльності, то термін «запідозрений» не має процесуального змісту. Він вироблений практикою та отримав широке поширення. Зазвичай запідозреним вважається людина щодо якої є певні дані, що дають підстави підозрювати його у вчиненні кримінального правопорушення. Природно, такі особи можуть бути об'єктом розслідування, особливо на його початку, коли кримінальне правопорушення ще не розкрито.

Тут доречно навести висловлювання А.М. Ларіна, який пише: «Не слід змішувати підозрюваного з запідозреним, тобто з особою, яку в чомусь запідозрив потерпілий або слідчий. Підозрювати у вчиненні певного кримінального правопорушення слідчий може іноді й широке коло осіб. Але підозрюваним у процесуальному сенсі стає лише та особа, яка затримана або така, якій було повідомлено про підозру в вчиненні кримінального правопорушення» [6]. Практика показує, що часто доводиться вивчати як особистість обвинуваченого і підозрюваного, так і запідозреного і, незважаючи на істотні процесуальні відмінності між ними, в методиці вивчення особистості цих фігур є багато спільного.

Подібно з викладеним значення пенітенціарного терміна «укладений», що означає конкретну людину, що виступає в якості об'єкта виконавчого впливу і суб'єкта, пов'язаних з даним положенням прав та обов'язків. Ув'язнений – особа, яка раніше була обвинуваченою, визнана судом винною у вчиненні кримінального правопорушення і засуджена у зв'язку з цим до позбавлення волі. І хоча поняття «в'язень», «злочинець» і «засуджений до позбавлення волі» є тісно пов'язаними, кожне з них має цілком самостійне значення.

Найбільш близькі за своїм змістом поняття «особа засудженого» і «особистість злочинця». На перший погляд може здатися, що ці поняття рівнозначні, тому що в обох випадках мова йде про сукупність ознак, властивостей і якостей, що характеризують одну й ту ж соціальну фігуру, – особа, визнана судом винною у вчиненні кримінального правопорушення. Однак і тут немає повної тотожності, оскільки ця особа розглядається в різних аспектах – кримінально-процесуальному та кримінологічному.

Обсяг і зміст того, що характеризує подібна особа в кожному з названих значень різні. Тому неоднакові і терміни, зміст яких визначається тією роллю, яку реально виконує кожен з них. Так, особистість злочинця – найбільш широке поняття. У кримінології питання про зміст даного терміну є спірним. Як зазначає Ю. М. Антонян: «справа не в тому, наскільки вдалі існуючі визначення особистості злочинця. Можливо, що вони ще недостатньо повні, більше того, у міру подальших теоретичних досліджень вони будуть удосконалюватися. При цьому потрібно мати на увазі, що деякі окремо взяті ознаки пізнаного предмета, можливо і нездатні виражати його специфіку. Жоден з ознак, даних в якому-небудь визначенні, окремо взятий, може і не бути специфічним, і лише їх своєрідне поєднання, комбінація або синтез можуть виражати особливості предмета. Безсумнівно, що при уточненні поняття особистості злочинця повинен йти пошук у першу чергу найважливіших, істотних, осно-

вних її ознак. Але сама наявність такого поняття вказує на відображення в ньому певного факту – існування особистості злочинця. Зміст цього явища висловлює результат наукового дослідження – наукового кримінологічного знання» [7].

На основі вищесказаного досить повним є визначення особистості злочинця, що дала Н.С. Лейкін. Вона розуміє особистість злочинця як «особистість людини, яка вчинила злочин внаслідок притаманних їй антигромадських поглядів, негативного ставлення до суспільних інтересів і вибору суспільно небезпечного шляху для реалізації свого задуму чи невияву необхідної активності в запобіганні негативного результату» [8].

Особистість же засудженого – поняття більш вузьке, що охоплює, головним чином, ті властивості та ознаки індивіда, які враховані судом при постановленні вироку. Тут меншою мірою представлена динаміка розвитку окремих властивостей особистості – її становлення, умови формування. В обґрунтуванні свого рішення суд вкладає твердо встановлені факти, що характеризують певним чином цю особистість. При постановленні вироку переважає скоріше статистична оцінка даних про особу. Динамічний аналіз таких обставин характерний більше для самого процесу судового розгляду кримінального провадження, а не в період винесення по ньому остаточного рішення.

Особливо слід зазначити про співвідношення понять «особистість підозрюваного (обвинуваченого)» і «суб'єкта злочину». Суб'єкт злочину поняття кримінально-правове. Воно передбачає сукупність строго визначених законом ознак, за наявності яких особа може нести кримінальну відповідальність за свої дії, тобто бути підозрюваним (обвинуваченим). Зміст поняття «суб'єкт злочину» виступає як необхідна умова пред'явлення звинувачення. Справді, тільки фізична, осудна особа, яка досягла певного віку, саме завдяки цим своїм властивостям, може бути звинувачена у вчиненні кримінального правопорушення. Навпаки, відсутність будь-якого суб'єктивного кримінально-правового ознаки перешкоджає пред'явленню даній людині звинувачення.

Особистість підозрюваного (обвинуваченого) не вкладається в рамки кримінально-правових ознак суб'єкта злочину. Але вона й не існує без цих властивостей суб'єкта, які виступають обов'язковою складовою частиною єдиного системного поняття «особистість підозрюваного (обвинуваченого)». Іншими словами, про особу підозрюваного (обвинуваченого) можна говорити лише стосовно до тієї людини, яка за кримінально-правовим законом може бути суб'єктом злочину.

Дане положення має важливе значення, оскільки вчення про особу підозрюваного (обвинуваченого) базується на міцному правовому підставі. Тим самим теоретичне дослідження цієї категорії виявляється підлеглим вимогам суворого дотримання загально правового принципу законності.

Кримінально-процесуальне трактування поняття «особистість підозрюваного (обвинуваченого)» передбачає різні рівні оцінки цієї категорії. Під особистістю підозрюваного (обвинуваченого) можна розуміти: а) конкретну людину, підозрювану (обвинувачену) у вчиненні кримінального правопорушення, б) певний тип (вид) осіб, підозрюваних (обвинувачених) у вчиненні

однорідних або подібних між собою діянь; в) загальне поняття підозрюваного (обвинуваченого), як особи, яка вчинила кримінальне правопорушення і тому притягається до кримінальної відповідальності.

Обсяг і зміст ознак особи підозрюваного (обвинуваченого) на кожному із зазначених рівнів оцінки цього поняття різні. Поняття особистості конкретного підозрюваного (обвинуваченого) містить у собі більше ознак, ніж поняття особистості тієї категорії підозрюваних (обвинувачених), до якої даний суб'єкт може бути віднесений. Це пов'язано з тим, що остання за своєю суттю є результатом відомого абстрагування від багатьох частковостей і особливостей окремої людини. Разом з тим, поняття особистості тієї чи іншої категорії підозрюваних (обвинувачених) у певному сенсі глибше, «науковіше» поняття особистості конкретного підозрюваного (обвинуваченого), оскільки воно включає в себе соціально-правові риси і властивості, найбільш типові для всіх підозрюваних (обвинувачених) даної категорії. І, нарешті, загальне поняття особистості найбільш багато за кількістю характеризують його ознак, бо воно в певній мірі включає в себе деякі результати аналізу різноманітності конкретних особливостей кожного окремого випадку, а також найбільш яскраві дані про специфіку різних категорій підозрюваних (обвинувачених).

Висновок. Таким чином, зрозуміло, не можна змішувати наукове поняття «особистість підозрюваного (обвинувачуваного)», що розуміється в будь-якому її розумінні, з реально існуючим кримінально-процесуальним явищем. Останнє набагато ширше, багатше і конкретніше за своєю суттю і формою прояву, ніж її наукова абстракція. Уявне вичленення з реальності окремих властивостей особистості підозрюваного (обвинуваченого) та їх аналіз здійснюються, в кінцевому рахунку, в цілях максимально точного і глибокого пізнання справжньої суті кожної людини, підозрюваної (обвинуваченої) у вчиненні кримінального правопорушення. Отже, поняття «особистість підозрюваного (обвинувачуваного)» є наукова абстракція. Поки воно не наповнене конкретним змістом, воно має, в основному, робоче, допоміжне-методологічне значення, що дозволяє проводити не лише наукове дослідження, а й практичне вивчення як різних категорій підозрюваних (обвинувачених), так і їх окремих представників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности. – СПб., 1997. – 86 с.
2. Афанасьев В.Г. Социальная информация и управление обществом. – М., 1975. – 120 с.
3. Кон И.С. Социология личности. – М., 1977. – 95 с.
4. Лубшев Ю.Ф. Личность обвиняемого. – М., 1985. – 78 с.
5. Лубшев Ю.Ф. Указ. соч. – 326 с.
6. Ларин А.М. Работа следователя с доказательствами. – М., 1966. – 258 с.
7. Антопян Ю.М. Изучение личности преступника. – М., 1982. – 230 с.
8. Лейкина Н.С. Личность преступника и уголовная ответственность. – Л., 1969. – 146 с.

Кастарнов Д.Б. Поняття «особа підозрюваного (обвинуваченого)» в кримінальному судочинстві

У статті висвітлено проблема, що поняття «особа підозрюваного (обвинуваченого)» в кримінальному судочинстві є науковою абстракцією, та поки на даний час не має конкретного змісту.

Ключові слова: особа, підозрюваний, обвинувачений, винний, особистість, кримінальне правопорушення, повідомлення про підозру.

Кастарнов Д.Б. Понятие «личность подозреваемого (обвиняемого)» в уголовном судопроизводстве

В статье раскрыта проблема о том, что понятия «личность подозреваемого (обвиняемого)» в уголовном судопроизводстве является научной абстракцией, и пока в настоящее время не имеет конкретного содержания.

Ключевые слова: лицо, подозреваемый, обвиняемый, виновный, личность, уголовное преступление, сообщение о подозрении.

Kastarnov D.B. The concept of identity of the suspect (accused) in criminal proceedings

In the article the problem is that the notion of identity of the suspect (accused) in criminal proceedings is a scientific abstraction, and yet currently has no specific meaning.

Keywords: person, suspect, accused, guilty, identity, criminal offenses reported suspicion.

Стаття надійшла до редакції 11.03.2014.

АЛГОРИТМИ ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ СПІВРОБІТНИКАМИ НЕДЕРЖАВНИХ ОХОРОННИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В УМОВАХ МАСОВИХ БЕЗЛАДІВ ТА НАДЗВИЧАЙНОГО СТАНУ

Ю.М. Беліков

*здобувач кафедри кримінального права та процесу
ВНЗ «Національна академія управління»*

Постановка проблеми. З моменту набуття Україною незалежності існуючі суспільні відносини зазнали істотних змін. Широкомасштабні соціально-економічні та суспільно-політичні зміни в нашій країні, пов'язані з виникненням багатуукладної економічної системи, розвитком підприємницької діяльності не могли не вплинути і, зрештою, завдали істотного впливу на криміногенну ситуацію в країні, що поставило в ряд першочергових завдань забезпечення належного рівня охорони та безпеки громадян у всіх сферах життєдіяльності, включаючи як особисту безпеку — життя, здоров'я, так і безпеку приватної власності.

Державні правоохоронні структури значною мірою дискредитували себе, продемонструвавши нездатність, а іноді і пряме небажання, виконувати завдання охорони та захисту законних прав громадян, на фоні чого кількість злочинних посягань проти особи, суспільства, держави продовжує залишатися стабільно високою. Якщо зробити аналіз вчинення злочинів у 2003-2012 рр., то можна побачити тенденцію зростання. У 2003-2004 рр. (+17,2 та + 14,3%), 2006–2009 рр. (+10,3 та +9,2%), 2010 р. (+8%), 2011 р. (+6,6%), 2012 р. (+6,5%). Отже, ми проаналізували вчинення злочинів з 2003 до 2012 рр. і зробили висновок, що злочинність зросла вдвічі.

Останні події, серед іншого, призвели до нового спалаху кількості таких злочинних посягань. Сьогодні, як ніколи, потрібні докорінні зміни у підході до організації протидії злочинності та забезпечення безпеки всіх форм власності, здійснення комплексу додаткових заходів щодо профілактики та припинення злочинних і протиправних посягань. Потребує переосмислення і роль недержавних охоронних організацій, зокрема, у сфері запобігання злочинності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремі аспекти діяльності приватних охоронних структур у сфері запобігання злочинності досліджувалися у працях таких українських і закордонних вчених, як: О.Г. Андреева, Р.Ф. Асанов, Р.Б. Гладкіх, Г.В. Дашков, О.О. Євланова, Г.П. Єрмолович, Т.Е. Зульфугарзаде, П.В. Іванов, В.С. Іванова, М.В. Ізосімова, М. В. Колчема-

нов, С.В. Краснокутський, В.П. Мак-Мак, Ю.В. Нікітін, В.В. Марущенко, Л.І. Овчиннікова, В.В. Осін, В.О. Черков та інші [5], [6]. Водночас зазначене питання до сьогодні не було в Україні предметом комплексного наукового дослідження.

Метою статті є дослідження загальнотеоретичних та практичних питань організації діяльності в сфері протидії та запобігання злочинності недержавними охоронними організаціями при виникненні різного роду загроз об'єктам, що охороняються.

Основні результати дослідження. Діяльність приватних охоронних структур можна визначити як різновид економічної (підприємницької) діяльності, що має на меті одержання прибутку шляхом надання на договірній оплатній основі послуг фізичним та юридичним особам організаціями, що мають ліцензію на охоронну діяльність.

На сьогодні охоронні послуги — це такі суспільно-корисні дії, які захищають не тільки майно і власність клієнтів, але і забезпечують безпеку життя, здоров'я громадян, а також інтелектуальних ресурсів від надзвичайних ситуацій та злочинних посягань. Надійність організації охорони об'єктів сприяє зниженню рівня ризикових ситуацій, забезпечуючи тим самим безперервність і ефективність виконання поставлених завдань і суспільного відтворення, а захист фізичних осіб — несприятливого впливу зовнішнього оточення підвищуючи безпеку та якість і стійкість розвитку особистості.

Основна відмінність охоронних послуг від інших видів діяльності полягає у використанні організованої сили, озброєння і спеціальних засобів для запобігання і припинення таких найбільш поширених впливів на об'єкти охорони, як злочинні посягання.

Як окремий вид суспільної діяльності, здійснення охоронної діяльності базується на принципах: 1) ліцензований характер діяльності; 2) законність; 3) підконтрольність державним правоохоронним органам; 4) договірний характер надання охоронних послуг; 5) професіоналізм при наданні охоронних послуг; 6) невторчання в економічну (виробничу), фінансово-господарську, кадрову діяльність клієнтів.

Правове регулювання в сфері приватної охоронної діяльності здійснюється в рамках як адміністративного, так і цивільного права. В останньому випадку йдеться про окремий цивільно-правовий інститут, який являє собою сукупність правових норм, що регулюють на основі ряду загальногалузевих (цивільно-правових) та інституційних принципів, майнові та немайнові відносини, що виникають при наданні охоронних послуг.

Закон України від 22 березня 2012 р. «Про охоронну діяльність» [1] у ст. 1 визначає останню як надання послуг з охорони власності та громадян. Поняття приватної охоронної діяльності у Законі немає, водночас його визначення обговорюються в юридичній літературі. Так, А. Сачаво пропонує наступне визначення приватної охоронної діяльності: «приватна охоронна діяльність — це надання на договірній основі послуг фізичним і юридичним особам з метою захисту їх життя, здоров'я, майна, законних прав й інтересів спеціально створеними для цієї мети недержавними підприємствами, які

мають спеціальний дозвіл (ліцензію) органів внутрішніх справ та використовують сили, засоби і методи відповідно до закону і при неухильному дотриманні встановленого порядку» [2, с. 30]. Таким чином, поняття приватної охоронної діяльності «замикається» на суб'єктів надання відповідних послуг — недержавному підприємстві. На думку П.В. Іванова, приватна охоронна діяльність — це комерційна діяльність підприємств, спеціально створених для надання охоронних послуг на підставі ліцензії органів внутрішніх справ, за допомогою збройної охорони майна фізичних й юридичних осіб [3, с. 21]. О.О. Пунда пропонує наступне визначення: «приватна охоронна діяльність — це передбачена Законом підприємницька діяльність фізичних та юридичних осіб, що являє собою систему охоронних заходів, спрямованих на забезпечення життя, здоров'я, недоторканності особи, що охороняється, її майна або інформації, що надається на договірній основі замовникам (фізичним та юридичним особам)» [4, с. 153]. Підсумовуючи вищезазначене та враховуючи багаторічний практичний досвід можна наголосити, що під охоронною діяльністю треба розуміти — Діяльність недержавних охоронних організацій, пов'язаних із захистом законних прав і інтересів громадян на договірній основі, з метою забезпечення особистої безпеки, власності та недоторканності охоронюваних об'єктів чи особи.

Необхідно також сказати про види охоронної діяльності. Виходячи зі змісту ст. 5 Закону України «Про охоронну діяльність» [1] виділяються два види, це: охорона майна та охорона фізичних осіб. При цьому, охорона майна поділяється на охорону майна громадян та охорону майна юридичних осіб.

Водночас слід зазначити, що забезпечення охорони правопорядку традиційно відноситься до основних функцій держави. Але слід констатувати, що на даний час робота правоохоронних органів щодо запобігання злочинності організована в край неефективно. Аналіз юридичної літератури та практична діяльність дозволяє зробити висновок, що це значною мірою пов'язано з тим, що міра реалізації поставлених завдань лише на 50–55 % залежить від зусиль одних правоохоронних органів, а в останньому багато що залежить від правоохоронної діяльності як охоронних організацій, так і самих громадян.

Таким чином, можна зазначити про існування низки об'єктивних факторів, що обумовлюють необхідність налагодження взаємодії недержавних охоронних організацій та правоохоронних органів.

Сьогодні професія співробітника охоронної служби набуває все більш масового характеру. Охоронна діяльність, спрямована на надання фізичним та юридичним особам підприємствами послуг на оплатній договірній основі із захисту життя і здоров'я громадян, охорони об'єктів та (або) майна власників та здійснення інших цілей, встановлених Законом України «Про охоронну діяльність». Основний зміст приватної охоронної діяльності полягає у забезпеченні захисту законних прав та інтересів громадян і організацій. Зазвичай існує чіткий алгоритм дій, розрахований та штатну ситуацію, тобто ситуацію, коли відсутні зовнішні фактори впливу. Зокрема, до таких ситуацій може бути віднесена процедура здача об'єкта під охорону, комплекс дій охоронця під час забезпечення охорони об'єкта, комплекс дій, спрямованих на планування без-

печного маршруту тощо. Водночас події останніх місяців вимагають приділення особливої уваги саме так званим позаштатним ситуаціям, що виникають внаслідок різноманітних надзвичайних ситуацій, зокрема, внаслідок масових заворушень, і які характеризуються активним впливом на діяльність охоронця зовнішніх факторів, які часто не піддаються прогнозуванню.

З огляду на вищезазначене, пропонуємо алгоритми запобіжних заходів для різних ситуацій, що можуть виникати на охоронюваному об'єкті.

По-перше, при нападі на об'єкт з метою захоплення заручників, пограбування тощо, потрібно: 1) негайно закрити на замки всі входи чи блокувати їх за допомогою підручних засобів; 2) при блокуванні входів задіяти співробітників, що знаходяться на об'єкті; 3) доповісти про подію начальнику охорони, що інформує про те що трапилося органи міліції; 4) привести в готовність засоби самозахисту (газові балончики, гумові кийки, зброю та ін.), підручні засоби для їхнього можливого застосування; 5) відбити напад і затримати нападників до прибуття підкріплення чи наряду міліції. Далі діяти відповідно до вказівок керівництва, зафіксувати точний час подій, характерні прикмети нападаючих, чим озброєні, про що доповісти начальнику охорони.

По-друге, при захопленні заручників з числа працівників об'єкту потрібно: 1) негайно інформувати про подію начальника охорони, оперативного чергового; 2) терміново повідомити про подію в міліцію; 3) розпочати переговори з нападником з метою одержання максимуму інформації про їх наміри, мотиви дій, при цьому максимально затягувати час, щоб дочекатися підкріплення чи наряду міліції; 4) виконати (по можливості) усі вимоги нападаючих, не допускаючи дій, що могли б спровокувати їх і спричинити небезпеку для здоров'я заручників, регулярно доповідати про обстановку начальнику охорони і виконувати всі його накази.

По-третє, виявленні предмети з ознаками вибухового пристрою: 1) негайно сповістити про це начальника охорони та керівництво об'єкта; 2) проінформувати про виявлення вибухонебезпечного предмету чергового по районному відділу МНС і чергового по районному відділу внутрішніх справ, вжити екстрених заходів по евакуації людей із приміщення в безпечну зону; 3) забезпечити охорону предмета до прибуття міліції; 4) зібрати дані про відвідувачів об'єкту для можливого встановлення особи, що доставила предмет у приміщення, надалі діяти відповідно до вказівок начальника охорони.

По-четверте, у випадках пожежі, аварій та інших надзвичайних подій, що загрожують життю та здоров'ю громадян: 1) забезпечити нагляд за пультом пожежної охорони, згідно інструкції по пожежній безпеці на об'єкті; 2) при необхідності викликати пожежну чи аварійну службу; 3) вжити необхідних заходів щодо ліквідації пожежі, збереженню матеріальних цінностей і документів, для чого, при необхідності, з дозволу начальника охорони, самостійно розкрити відповідні приміщення, підсилити спостереження за об'єктом, довести до відома начальника охорони, оперативному черговому і діяти відповідно до їхніх розпоряджень; 4) викликати працівників об'єкту, що відповідають за приміщення, де відбулась подія; 5) організувати, при необхідності, не посла-

бляючи охорону об'єкту, евакуацію матеріальних цінностей, прийнявши відповідні заходи для їхньої схоронності.

Поряд з вищезазначеним можуть бути і непередбачувані ситуації. У разі їх виникнення нами пропонуються наступні спільні запобіжні заходи:

1) В разі прибуття на об'єкт співробітників МВС для перевірки охоронної фірми, проведення слідчих або оперативно-розшукових дій, у зв'язку із вчиненням злочину, співробітники охоронної організації повинні, по-перше, зустріти співробітників МВС, представитися, уточнити мету їх прибуття на об'єкт, перевірити документи співробітників та негайно доповісти керівнику служби охорони (старшому зміни) та діяти згідно з отриманими розпорядженнями від керівництва.

2) В разі проникнення (виявлення ознак проникнення) сторонніх осіб на об'єкт потрібно: 1) оповістити старшого зміни про виявлення особи, яка вчинила протиправне проникнення; 2) проводити візуальне спостереження за даною особою до прибуття інших співробітників охорони; 3) координувати свої дії з іншими співробітниками охорони; 4) по прибуттю співробітників охорони провести затримання даної особи, сприяти конвоюванню даної особи на стаціонарний пост охорони, дотримуючись при цьому заходів особистої безпеки, старший зміни повідомляє в міліцію про затримання нествановленої особи, яка вчинила проникнення на об'єкт (при цьому записати дані співробітника прийняв повідомлення і відзначити час виклику), а також повідомляє про дане затримання керівництво ЖК, по прибуттю співробітників міліції передати затриманого співробітникам міліції, записати дані співробітників міліції прибули за викликом.

3) При отриманні сигналу «Тривога» від засобів сигналізації. Старший зміни або диспетчер: 1) визначає охоронника, який негайно здійснює візуальну перевірку цілісності об'єкта (замків, дверей, вікон), що охороняється; 2) за результатами перевірки охоронник доповідає старшому зміни; 3) в разі виявлення зовнішніх пошкоджень об'єкта, виставляється додатковий пост для охорони місця події, оповіщається по телефону відповідальна особа від замовника, за погодженням із замовником повідомляється в правоохоронні органи, можливе затримання особи, яка вчинила проникнення, затриманий міститься на місці затримання під наглядом до прибуття співробітником міліції.

4) При нападі на об'єкт: відбити напад всіма можливими силами і спеціальними засобами, по можливості провести затримання нападника особи, оповістити відповідального чергового, а також адміністрації об'єкта, керівництво охоронної фірми, провести охорону місця події, при необхідності надати долікарську допомогу, взаємодіяти з працівниками міліції, скласти службову документацію про подію.

5) При виявленні вибухонебезпечних предметів: оповістити відповідального чергового адміністрації об'єкту, що охороняється, керівництва охоронної фірми, закрити об'єкт, а саме місцезнаходження вибухонебезпечного предмета, спільно з представниками адміністрації провести евакуацію співробітників, взаємодіяти з співробітниками правоохоронних органів по їх прибуттю на місце (вказати місцезнаходження вибухонебезпечного предмету),

виконувати необхідні вимоги міліції, намагаючись при цьому не послаблювати контроль за територією ЖК, скласти службову документацію по закінченню проведених заходів.

6) При пожежі, вибуху, техногенної аварії на об'єкті: оповістити відповідального чергового, адміністрацію та інженерні служби об'єкту, що охороняється, керівництво охоронної фірми, оповістити державну пожежну службу, швидку допомогу (при необхідності), вжити заходів до гасіння пожежі, якщо це можливо зробити своїми силами, при цьому дотримуючись правил особистої безпеки, вжити заходів до евакуації людей, надання за потребою першої допомоги, вжити заходів до порятунку майна і спецтехніки, взаємодіяти з аварійними службами.

7) Якщо стався розбій або грабіж охоронюваної особи потрібно: 1) оповістити старшого зміни; 2) по можливості провести затримання правопорушника; 3) оповістити відповідального чергового, адміністрацію об'єкту, що охороняється і керівництво охоронної фірми, вжити заходів до охорони місця події, при необхідності надати долікарську допомогу потерпілим, проводити взаємодію з співробітниками МВС по прибуттю їх на місце.

8) У разі вбивства, заподіяння шкоди, здоров'ю: оповістити відповідального чергового (старшого зміни), відповідального в міліції, адміністрації об'єкту, що охороняється і керівництво охоронної фірми, при необхідності повідомити в медичні установи, вжити заходів до охорони місця події, по необхідності надати долікарську допомогу потерпілим, взаємодіяти з співробітниками правоохоронних органів по їх прибуттю на місце.

9) Якщо була скоєна крадіжка, знищення (пошкодження) майна: затримати правопорушника, оповістити відповідального чергового, адміністрацію об'єкта, що охороняється, забезпечити охорону місця події до приїзду чергового наряду міліції.

10) У разі скоєння актів тероризму: 1) оповістити відповідального чергового, міліцію, адміністрацію об'єкта, що охороняється; 2) провести закриття об'єкта; 3) посилити охорону об'єкта силами додаткових постів з числа резерву співробітників охоронної фірми; 4) спільно з адміністрацією об'єкта провести евакуацію співробітників; 5) по прибуттю співробітників правоохоронних органів налагодити взаємодію.

11) У разі захоплення заручників: 1) оповістити відповідального чергового адміністрації об'єкту, що охороняється; 2) оповістити керівництво охоронної фірми; 3) посилити охорону об'єкта; 4) по прибуттю співробітників правоохоронних органів здійснювати взаємодію.

12) У разі масових заворушень: 1) оповістити відповідального чергового адміністрації об'єкту, що охороняється; 2) оповістити керівництво охоронної фірми; 3) провести закриття об'єкта; 4) посилити охорону об'єкта, додатковими постами з числа резерву співробітників охоронної фірми; 5) по прибуттю співробітників правоохоронних органів здійснювати спільну взаємодію.

13) У разі скоєння хуліганства, вандалізму: 1) затримати правопорушника; 2) оповістити відповідального чергового, РВВС, адміністрацію об'єкту, що охороняється; 3) здійснити охорону місця події; 4) при необхідності

надання долікарської допомоги потерпілим; 5) при необхідності взаємодія з міліцією.

Поряд з цим можуть виникати і техногенні ситуації. З огляду на це, пропонуємо наступні заходи, які мають здійснювати співробітники охоронної організації.

При повінні (прорив системи водопостачання): оповістити відповідального чергового, адміністрацію та інженерну службу об'єкту, що охороняється; перекрити крани подачі водопостачання, оповістити державну пожежну службу (при необхідності), здійснити заходи до порятунку майна і спецтехніки, взаємодіяти з аварійними службами.

При відключенні електроенергії: оповістити відповідального чергового, представника адміністрації об'єкта, що охороняється, посилення режиму охорони, збільшити графік виходу на зв'язок співробітників охорони.

При відключенні телефонного зв'язку: всім постам перейти на засоби мобільного зв'язку, диспетчеру уточнити причину поломки, доповісти про ситуацію, відповідальній особі від адміністрації, посилити спостереження за територією комплексу, збільшити графік виходу на зв'язок постів.

При витoku вибухонебезпечних і отруйних речовин з можливістю настання тяжких наслідків (удушення, смерть громадян, загроза вибуху і т.п.): оповістити відповідального чергового, адміністрації та інженерної служби об'єкту, що охороняється, оповістити державну службу (при необхідності), провітрювати об'єкт, закриття об'єкту, що охороняється для входу відвідувачів, евакуація співробітників об'єкта, що охороняється, взаємодія з державними аварійними службами.

При зупинці ліфтів: переконатися у відсутності пасажирів у кабінах ліфтів, у випадках виявлення людей через систему зв'язку встановити місцезнаходження ліфта (поверховість), уточнити стан системи електроживлення ліфта, стан руху кабіни ліфта, уточнити причину зупинки ліфта, повідомити представників обслуговуючої організації, уточнити у них годину прибуття на об'єкт (якщо прибуття менше 15 хв. самостійно евакуації не вживати), старший зміни повідомляє представників адміністрації ЖК і відповідальних від інженерних служб, надалі евакуацію проводити згідно інструкції обслуговуючої фірми.

Вихід з ладу систем життєдіяльності (вентиляція, водопостачання, опалення тощо). При отриманні сигналу про порушення в роботі систем життєзабезпечення диспетчер встановлює місценадходження сигналу, по можливості визначає причину поломки і по можливості в ручному порядку перезапускає систему. При неможливості усунути недоліки за допомогою системи, отриману інформацію доповідає старшому зміни, старший зміни направляє вільного охоронця (при необхідності проводить огляд сам) місця надходження сигналу тривоги, для можливого усунення причини поломки.

Висновки. Питання ролі та визначення ефективних заходів у запобіганні злочинності недержавними охоронними організаціями залишається на сьогодні одним з найактуальніших у світі і вже довела свою дієвість та ефективність. Водночас в Україні, незважаючи на досить розвинений ринок охоронних

послуг, казати про завершення становлення цього сектору було б передчасним. Сьогодні приватна охоронна діяльність в Україні здійснюється в умовах не лише відсутності практичного та організаційного досвіду у цій сфері в цілому, а й наявності істотних недоліків нормативно-правового регулювання цієї діяльності, не кажучи вже про недостатню наукову розробленість проблеми.

У нинішній гострій криміногенній ситуації приватні охоронні організації стали невід'ємною частиною системи внутрішньої безпеки держави. Вони вносять істотний внесок у системну протидію злочинності.

З огляду на це, нами запропоновано алгоритми запобіжних заходів співробітниками недержавних охоронних організацій в умовах масових безладів та надзвичайного стану

З цього приводу ми пропонуємо:

1) Доповнити Закон України «Про охоронну діяльність» від 22 березня 2012 р. № 4616-VI розділ IV статтею 16-1 стосовно дозволу на зброю для співробітників недержавних охоронних організацій на права володіння вогнепальною короткоствольною зброєю для захисту життя, здоров'я і власності охоронюваних громадян або об'єктів у межах необхідної оборони та крайньої необхідності згідно з договірними умовами у наступній редакції: «Під час здійснення охоронної діяльності, співробітнику ліцензованої, недержавної охоронної організації, при наявності спеціального дозволу, дозволяється використовувати та застосовувати вогнепальну зброю за/для відбиття нападу на охоронюваний об'єкт, забезпечення особистої безпеки особи чи громадян, що ним охороняються з метою захисту законних прав та інтересів клієнтів на договірних умовах».

2) Розробити настанови, щодо питань діяльності недержавних охоронних організацій, що дозволить упорядкувати нормативно-правову базу охоронно-розшукової діяльності, створити необхідні гарантії дотримання законності в процесі її здійснення.

3) Розробити навчальні програми щодо професійної підготовки та підвищення кваліфікації приватних охоронців та охоронників у вищих навчальних закладах. Зокрема (ліцензованих шкіл та курсів) додаткової, початкової, середньої професійної освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про охоронну діяльність: Закон України від 22 березня 2012 року № 4616-VI [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/4616-17>

2. Сачаво А. Приватні охоронні структури — суб'єкти забезпечення охорони прав фізичних і юридичних осіб / А. Сачаво // Право України. — 2003. — № 11. — С. 29-32

3. Иванов П.В. Частная детективная и охранная деятельность (административно-правовой аспект): дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституционное право; конституционный судебный процесс; муниципальное право» / П.В. Иванов — СПб., 1998. — 203 с.

4. Пунда О.О. Правове регулювання приватної охоронної діяльності / О.О. Пунда // Митна безпека. — 2011. — № 1-2. — С. 153-157.

5. Нікітін Ю.В. Протидія злочинності в системі забезпечення внутрішньої безпеки українського суспільства: Монографія. — К. : ВНЗ «Національна академія управління», 2009. — 373 с.

6. Мак-Мак В.П. Служба безпеки підприємства / В.П. Мак-Мак. — М. : Компанія «Спутник+», 2003. — 256 с.

Беліков Ю.М. Алгоритми запобіжних заходів співробітниками недержавних охоронних організацій в умовах масових безладів та надзвичайного стану

У статті досліджуються загальнотеоретичні та практичні питання організації діяльності недержавних охоронних організацій. Особливу увагу приділяється алгоритмам запобіжних заходів співробітників недержавних охоронних організацій в разі виникнення різного роду ситуацій, що загрожують охоронюваним об'єктам. Робиться висновок про необхідність законодавчої підтримки діяльності недержавних охоронних організацій як структур, здатних істотним чином вплинути на стан запобігання злочинності у країні.

Ключові слова: правоохоронні органи, недержавна правоохоронна система, злочинність, безпека, боротьба зі злочинністю, запобігання злочинності, недержавні охоронні організації.

Беликов Ю.М. Алгоритмы мер сотрудниками негосударственных охранных организаций в условиях массовых беспорядков и чрезвычайного положения

В статье исследуются общетеоретические и практические вопросы организации деятельности негосударственных охранных организаций. Особое внимание уделяется алгоритмам предупредительных мер сотрудниками негосударственных охранных организаций в случае возникновения разного рода ситуаций, создающих угрозу охраняемым объектам. Делается вывод про необходимость законодательной поддержки негосударственных охранных организаций как структур, способных значительным образом повлиять на состояние предупреждения преступности в стране.

Ключевые слова: правоохранительные органы, негосударственная правоохранительная система, безопасность, борьба с преступностью, предупреждение преступности, негосударственные охранные организации.

Belikov Y.M. Algorithms preventive activities by non-state security organizations under riots and emergency state

This article investigates general theoretical and practical aspects of the activities of non-governmental security organizations. Particular attention is paid to algorithms precautionary employees of non-governmental security organizations in the event of different kinds of situations that endanger the protected objects. The conclusion about the need for legislative support to non-governmental security organizations as structures capable of significant impact on the state of crime prevention in the country.

Key words: law enforcement agencies, non-governmental law enforcement system, security, crime prevention, warning prestepnosti, non-governmental security organizations

Стаття надійшла до редакції 05.03.2014.

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОРГАНІЗОВАНИХ ЗЛОЧИННИХ ГРУП І ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ, ЯКІ ЗАЙМАЮТЬСЯ НЕЗАКОННОЮ ТОРГІВЛЕЮ ОРГАНАМИ І ТКАНИНАМИ ЛЮДИНИ

О.В. Ілляшенко

здобувач кафедри кримінології

та кримінально-виконавчого права

Національної академії внутрішніх справ

Постановка проблеми. В багатьох країнах Європи, зокрема й Україні, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю. На жаль, ці положення до сьогодні залишаються лише декларованими. Дійсністю сьогодення залишаються та набирають розмаху жорстокість, насилля, агресія, терор, тяжкі злочини, серед яких вбивство, торгівля людьми з метою вилучення її органів і тканин.

В останній час, до ООН все частіше надходить багато повідомлень про факти незаконної торгівлі органами і тканинами людей. На сьогодні внаслідок торгівлі органами, у світі відбувається 10% операцій по пересадці нирки, причому ці органи найчастіше вилучаються у жінок та дітей з бідних країн [1]. Все частіше органи і тканини людини стають предметом торгівлі, адже їх можна використовувати під час генетичних дослідів, а також релігійних або магічних обрядів. Але, в основному, їх продають з метою трансплантації.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Серед праць вітчизняних та зарубіжних науковців значний внесок до дослідження питань незаконної торгівлі органами і тканин людини належить С.В. Гринчаку, А. Вілксу, О.А. Кустовій, А.В. Мусієнку, В.С. Овчинському, Н.В. Павловій, О.В. Сапронову, Г.В. Чеботарьовій, Т.О. Фабрики, О.С. Якименку.

Метою статті є виклад основних положень міжнародно-правових актів, що спрямовані на протидію незаконній торгівлі органами і тканинами людини.

Основні результати дослідження. В багатьох країнах Європи, зокрема, й Україні, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю. Проте, на жаль, ці положення до сьогодні залишаються лише декларованими, а реальією сьогодення є жорстокість, насилля, агресія, терор, тяжкі злочини, серед яких вбивство, торгівля людьми з метою вилучення органів і тканин та ін.

Сьогодні викликає напруження та резонанс у суспільстві такий вид злочинів як – незаконна торгівля органами і тканинами людини (далі – НТОіТЛ). Як свідчить проведений аналіз слідчо-судової практики, особливістю вчинення злочинів, пов'язаних з вилученням органів або тканин людини для трансплантації, є те, що дані злочини вчиняються тільки у виді організованого злочинного угруповання.

У ході дослідження нами встановлено, що зазначені учасники, серед яких можуть бути як фізичні, так і юридичних особи, відіграють різну роль у процесі НТОіТЛ – від безпосередньої участі у торгівлі людьми з метою вилучення органів до організації та заохочення інших осіб до вчинення даного злочину.

Доцільним, у зв'язку з цим, є розгляд учасників організованих угруповань, які займаються НТОіТЛ. Зокрема, за методологічне підґрунття у цій роботі взята характеристика осіб, які втягнуті у сферу НТОіТЛ, що надана А. Вілісом, зокрема це:

1. *Дилери*. Дилер – це обов'язково особа, яка легко контактує з людьми, і їй притаманна властивість умовляти, переконувати, щоб спонукати донора продати свою нирку або інший орган. Він повинен бути знавцем психіки людей, щоб знайти правильний підхід і знати як краще сказати, що б тримати бажаний та необхідний результат.

2. *Посередники*. Часто такими є заклади та підприємства, котрі пов'язані співпрацею з моргами.

3. *Виконавці операції незаконної трансплантації – лікарі*. Необхідно відзначити, що за незаконне вилучення органів і тканин всю відповідальність на себе бере лікар, або особа, яка дуже добре володіє знаннями з медицини, зокрема хірургії, а також практикувала у цій галузі. Трансплантацію можуть виконувати, як правило, тільки п'ять сертифікованих лікарів-трансплантологів, і тому можливість того, що органи пересаджують несертифіковані лікарі без необхідного обладнання дуже мізерна, і майже неможлива. Така операція триває більше 4 годин. Основними причинами, чому лікарі виконують такі операції, при цьому ризикуючи своєю репутацією та роботою є: по-перше, неможливість знайти гарно оплачувану роботу; і, по-друге, за такі операції можна заробити значну суму грошей.

4. *Покупці та продавці*. Як свідчить практика, розцінки людських органів просто вражають. Зазвичай, для донора ціна за орган є меншою, ніж ціна по якій продається покупцеві. Оскільки донори здебільшого знаходяться в державах, в яких царює бідність та хаос, то і ціни за орган швидко змінюються. Наприклад, на чорному ринку це виглядає так: 4425 USD за міхуровий пузир, 55 USD за шматочок шкіри та від 1000 до 2000 USD за нирку. Але, так як в кожній державі у бідності є різні рівні, то і відповідно коливаються ціни [8].

Отже, такі злочини можуть вчинятися тільки сертифікованим хірургом-трансплантологом за допомогою особливої апаратури. Згаданих спеціалістів поділяють на такі групи: 1) лікарі, в яких є ліцензії і вони оперують, оскільки не вистачає коштів на існування; 2) лікарі, в яких є ліцензія і є кошти, але беруть участь у незаконній операції, тому що трансплантація – його єдине захоплення в житті, але такого типу хірурги – дуже рідкісне явище; 3) лікар, в якого відібрали ліцензію за провину іншого виду; 4) студент останнього курсу, який через відомі або невідомі причини не отримав диплом або сертифікат. Другий випадок – це коли сертифікований лікар не знаходить роботу за власною професією або просто зустрічається з труднощами отримати роботу [8].

Необхідно зазначити й про той факт, що організовані злочинні групи диверсифікують свою злочинну діяльність, адже вони гнучко та оперативно

реагують на ситуацію, що склалась, наживаючись при цьому на нових ринках та виявляючи нові незаконні товари, що в подальшому надають їм величезного прибутку при цьому будуть не пов'язані з високим ризиком виявлення злочинної діяльності [1]. Саме тому незаконний обіг органів і тканин людини є дуже привабливим і є досить прибутковою справою з урахуванням високого попиту та постійного дефіциту пропозиції, оскільки органи можуть братися у живих людей чи померлих без згоди родичів або ж викрадатися із моргів.

Як показали результати проведеного нами дослідження, характерною особливістю осіб, які вчиняють злочини, передбачені ст. 143 КК України, є те, що в однаковій мірі їх вчиняють як чоловіки, так і жінки. Про це свідчать і результати дослідження, отримані в ході опитування та вивчення кримінальних справ, що порушені за ст. 143 КК України. Так, на запитання «На Вашу думку, особи якої статі, в основному, вчиняють злочини, передбачені ст. 143 КК України?» респонденти зауважили як чоловіки, так і жінки – 70,9%; 22,7% зауважили – чоловічої, і лише тільки 6,4% – жіночої.

Переважаю серед осіб, які вчиняють злочини, передбачені ст. 143 КК України, за віковою характеристикою займають особи більше 35 років – 61,3%. Це насамперед пов'язано із тим, що більшість злочинців – сформовані як особистість, індивіди, які мають значний життєвий досвід та визначальний набір соціальних контактів. Як правило, ці особи призначаються на відповідальні посади тоді, коли вони мають значний трудовий стаж і життєвий досвід. Особи віком 25-35 років становили 32,3%; 18-25 – 6,4%.

Також важливою ознакою є й місце проживання особи злочинця, яке зазвичай визначає географію злочинності (міська чи сільська місцевість). В результаті дослідження ми отримали цікаві дані щодо особи, яка вчиняє НТОіТЛ. Так, в переважній більшості, основним місцем проживання зазначених осіб, були: місто – 56,8% і обласний центр – 32,4%; незначну частку становили особи, які проживали у районному центрі – 8,1% і 2,7% – сільській місцевості.

Кримінологічно важливою характеристикою є освітній рівень злочинця, оскільки саме він у багатьох випадках детермінує рівень загальної культури та правосвідомості, суспільну цінність особистості. Загальновідомим вважається, що низький освітній рівень є одним із криміногенних факторів [11, с. 90-92]. Однак, криміногенним є не стільки низький рівень освіти вказаних осіб, скільки пов'язаний із ним рівень культури, що визначається, крім рівня освіти, змістом духовних потреб, формами проведення дозвілля та соціально-політичною активністю.

Як встановлено у ході даного дослідження, вищу освіту мали – 76,6%; незакінчену вищу освіту – 8,8% та середню спеціальну освіту – 8,8% відповідно; повну середню освіту – 2,9% та ніде не навчалися і не працювали – 2,9%. Отже, на підставі цих даних можна зробити висновок, що найбільше злочинів даної категорії вчиняється особами, які мають вищу освіту. Це можна пояснити тим, щоб вчинити злочини такої категорії необхідно володіти значним арсеналом знань з медицини, тому дана категорія злочинів найчастіше вчиняється фахівцями медичних закладів, зокрема завідувачими відділеннями, лікарями.

Без сумніву, даючи кримінологічний аналіз, також необхідно вказати й про сімейний стан осіб, які вчинили злочини, передбачені ст. 143 КК України. У кримінологічній літературі одностайно визнається, що наявність сім'ї стабілізує поведінку особи, зміцнює її соціально-рольові функції, а, отже, є стримуючим від вчинення злочину фактором. Як зазначає І.В. Кирилюк, і з цим можна погодитися, медичні працівники, які перебувають у шлюбі найбільш схильні до вчинення службових злочинів, адже низькі доходи медиків на утримання й задоволення потреби сім'ї, можуть бути каталізатором вимагань, хабарництва, корупційних діянь та ін. [10, с. 121]. У результаті проведення даного дослідження було встановлено, що значна частина даної категорії осіб на момент вчинення злочину був такий: значна частина осіб були одруженими і становили 48,7%; неодружені склали 32,4%; незначна частка (10,8%) становили розлучені особи та перебували у цивільному шлюбі – 8,1%.

Важливе кримінологічне значення мають й дані щодо соціально-рольового місця, яке займає особа, що вчиняє злочини, передбачені ст. 143 КК України. Так, у результаті нашого дослідження з'ясувалося, що найбільше вчиняють злочини керівники – 28,9%. Серед виявлених злочинців були й робітники – 18,4%; студенти – 15,8%; службовці – 13,2%; особи, які ніде не працюють і не навчаються – 10,5%; тимчасово не працюють – 5,3% та підприємці – 5,3%; неприцездатні особи склали лише 2,6%.

Також під час дослідження було встановлено, що здебільшого під час злочинної діяльності, пов'язаної із незаконною торгівлею органами і тканинами людини у 43,4% особа виступала організатором; 25,2% – виконавцем; 20,2% – пособником; 11,2% – підбурювачем.

Результати даного дослідження засвідчують, що фінансова вигода залишається головним мотивом для злочинців. Поряд із цим, мали місце й інші мотиви вчинення даного злочину, наприклад, заради самоствердження.

Як показали результати дослідження, найбільш поширеними формами НТОіТЛ є:

а) здійснення стосовно людини будь-якої іншої незаконної угоди, пов'язаної із законним чи незаконним переміщенням за її згодою або без згоди через державний кордон України для подальшого продажу чи іншої передачі іншій особі або особам (вербування людей, вивіз їх за кордон та подальша передача іншим особам для подальшого продажу) – 56,9%;

б) продаж людини (передача людини у фактичну власність іншої особи за грошову винагороду) – 30,8%;

в) інша оплатна передача людини (передача людини у фактичну власність іншої особи за матеріальну винагороду (за винятком грошей) або за надання послуг) – 12,3%.

На підставі аналізу слідчо-судової практики, а також вивченні думок практичних оперативних працівників, можна запропонувати типову схему злочинної організації, яка спеціалізується на злочинах вищезазначеного виду:

1. «Лідер». Як правило, із злочинної організації його знають не більше ніж 2–3 особи. Лідером, як правило, є особа з-поміж спеціалістів-трансплантологів, діючих великих функціонерів, з освітою у сфері гуманітарних та

природничих галузей знань і початковими медичними знаннями. Це тип людини розумної, із сильною волею, широкими зв'язками як в Україні, так і за кордоном. Отже, він має доступ до найвищих ешелонів влади, користується їх заступництвом, знайомий з керівництвом різних міністерств і відомств, зарубіжними бізнесменами та працівниками. Відмітною рисою є виключний цинізм та жага наживи будь-якою ціною.

2. «Штаб». Він складається з керівників нижче перерахованих відділів, які керують визначеними напрямками злочинної діяльності.

3. «Відділи»:

– медичний, до якого входять два відділення: відділення трансплантації органів або тканин людини, де проводиться пряма трансплантація; відділення консервації органів або тканин людини, де виготовляються та зберігаються вилучені в жертв органи;

– інформаційний, що складається з двох відділень: відділення медичної інформації, яке здійснює збір даних про «потенційних донорів» у лікувально-профілактичних установах; відділення соціальної інформації, яке отримує дані від працівників відділень соціального захисту населення про родинні та інші зв'язки потенційних донорів. Така інформація враховується при подальшому плануванні операцій із затримання людей та вилучення в них органів або тканин. Отже, в даний відділ входять спеціалісти, в тому числі лікарі, у неліцензованій медичній установі; особи, які не здобули визнання в офіційній медицині та інших сферах діяльності; основна категорія – хірурги, які не вміють професійно оперувати. У ліцензованій медичній установі – спеціалісти, які проводять реанімаційні процедури, спрямовані на підтримку кровообігу та здоров'я функціонування органа майбутнього донора; спеціалісти, які оформлюють документи, необхідні для проведення цієї операції. Спеціалісти, які підготовлюють реципієнта до операції та проводять безпосереднє оперативне втручання з трансплантації органа або тканини;

– юридичний відділ, який складається з висококваліфікованих юристів, які консультують керівництво злочинної організації із цивільних та кримінальних питань;

– господарський відділ, що забезпечує злочинців усім необхідним від «суперсучасної» апаратури до авторучок;

– відділ замовлень, що складається з двох відділень: відділення «внутрішнього ринку», яке приймає замовлення та здійснює постачання органів або тканин для трансплантації в неліцензовані медичні установи; відділення «зовнішнього ринку» – головний підрозділ злочинного угруповання, який здійснює транспортування законсервованих органів за кордон України, керує відправленням живих донорів за кордони України під видом туристичних поїздок та працевлаштування;

– група бойовиків, яка забезпечує затримку донорів, ліквідацію свідків і трупів, охорону об'єктів, супровід вантажів і людей тощо [9, с. 84-85].

Як показує практика, зазначені злочини вчиняються декількома, а частіше за все багатьма злочинцями або злочинними угрупованнями, які мають у своєму складі осіб різних галузей знань, професій та соціальних статусів і

виконують залежно від цього чітко відведені функції з підготовки, вчинення та приховування зазначених видів злочину.

Слід також зазначити, що зусилля організованих груп є скоординованими та охоплюють ряд операцій та логістичних функцій, зокрема: організація поїздки до іншої країни: бронювання квитків, відкриття візи, виготовлення паспортів; підготовка жилих приміщень; розробка відповідних документів; здійснення фінансових операцій; ведення медичного обліку; перевірка крові та тканин тощо [7, с. 59].

Цікавими, з огляду розробки заходів протидії цьому злочину є методи роботи торговців органами і тканинами людини. Як встановлено у ході даного дослідження, мережі НТОіТЛ зазвичай працюють за загальними або стратегічними напрямками міжнародних брокерів, які, як правило, вільно переміщуються між країнами, в яких мережа є активною. Ці брокери виробляють стратегічні рішення для мереж, у тому числі здійснюють вибір цільових груп населення, які в подальшому стануть жертвами – донорів. Також здійснюється відбір місцевих брокерів для подальшої роботи. Слід зазначити, що міжнародні брокери, як правило, підтримують контакт з одержувачами органів. Ці брокери частіше за все контролюють фінанси, які потім розподіляються по іншим частинам злочинної мережі.

Міжнародний брокер може також визначити місце проведення операції – трансплантації, а також призначати хірургів-трансплантологів. Місцем розташування, виступають, як правило, лікарні або приватні клініки. Плата за пересадку, як правило, узгоджується з адміністрацією клініки. Ця плата може бути включена в прайс за орган, щоб додаткові витрати оплачувалися безпосередньо в клініці одержувачем. До складу хірургів-трансплантологів, як правило, але є і виключення, входять хірурги, які проживають у даній країні, де проходить операція, але бувають випадки, коли хірурги можуть походити з іншої країни – донора або реципієнта. Часто підбір хірургічної бригади залишається на розсуд хірурга-трансплантолога [7, с. 59].

Як встановлено, міжнародний брокер працює через місцевих брокерів (рекрутери), щоб завербувати жертв – майбутніх донорів. Місцеві рекрутери, іноді їх ще називають «мисливцями за нирками» в основному працюють в одній країні, громадянами якої вони є. Більшості рекрутерам призначається конкретний географічний район, де вони можуть вербувати жертв-донорів. Необхідно зауважити, що рекрутером може виступати особа, яка сама була жертвою даного виду злочину і працюють примусово на злочинну організацію.

Далі схема виглядає таким чином: місцеві брокери вибирають особу, яка є вразливою для вербування, адже жертви частіше за все є малоосвіченими, безробітними або тимчасово не працюють, і часто мають обмежений досвід подорожі за кордон. Як правило, їм не вистачає медичних знань, зокрема, пов'язаних з трансплантаційною хірургією та її можливими наслідками.

Як показали результати даного дослідження, основними методами вербування потерпілих, котрі найчастіше використовувалися дилерами були такі: у 47,7% випадків – мережа Internet; у 20,9% – оголошення, опубліковані в пресі; 16,5% – шлюбні агентства; 14,9% – туристичні фірми. Так, первинний

контакт між брокером і потенційним донором проводиться за допомогою різних способів, у тому числі з вуст в уста або через відповідь на Інтернет-оголошення. Наприклад, при працевлаштуванні беруть проби крові від донора з метою проведення подальших лабораторних досліджень на сумісність донора та реципієнта. Найчастішим методом отримання органів, є заманювання людей за кордон брехливими обіцянками, наприклад можливостями отримання роботи або іншої економічної вигоди, котрі в подальшому не виконуються. У країнах призначення жертв або переконують, або примушують продавати свої органи за рахунок погашення боргу за проїзд, і у кращому випадку вони отримують якусь незначну винагороду [4, с. 29, 73]. Що стосується реципієнтів органів, то їм доводиться платити більш високі ціни, частина суми якої йде брокерам, хірургам та директорам лікарень, що діють у рамках організованої злочинної мережі.

У ході численних наукових досліджень встановлено, що для отримання донорських органів у контексті торгівлі людьми застосовуються різноманітні методи, серед яких можна виділити:

- іноді жертва дає згоду на продаж органів і укладає офіційний або неофіційний договір, однак унаслідок цього не отримують жодної платні чи отримують мізерну частину від обіцяної суми;

- жертва вводиться в оману посередником або хірургом відносно характеру операції та наслідків вилучення органу (наприклад, потерпілому може бути обіцяно, що операція буде легкою і він відразу зможе повернутися до роботи та/чи не буде відчувати жодних негативних наслідків від вилучення однієї «резервної» нирки);

- жертві пропонується продати орган за рахунок погашення боргу або згода жертви отримується за допомогою погроз чи заходів примушування;

- іноді жертв накачують наркотичними засобами, а після пробудження вони виявляють, що у них вилучені органи;

- у рамках трансплантаційного туризму відчайдушні хворі [5].

Як свідчить практика, злочинці володіють значним арсеналом заходів задля приховування фактів НТОіТЛ. Зокрема, як показали результати проведеного у ході даного дослідження опитування: значний відсоток займало знищення слідів злочину (61,8%); також були застосовані фізичний або психологічний вплив на свідків і потерпілих (27,0%); і лише у 11,2% випадках була домовленість між учасниками щодо поведінки на досудовому слідстві.

Встановлено також, що основними способами, котрі найчастіше використовувалися для переміщення потерпілих через державний кордон: 50,5% – переміщення через кордон на законних підставах; 42,1% – незаконне переміщення через кордон за підробленими документами; 7,4% – незаконне переміщення через кордон без будь-яких документів. Необхідно зазначити, що при оформленні для потерпілих документів для виїзду за кордон (фіктивні трудові угоди) вони часто укладаються таким способом, що умови найму і характер майбутньої роботи формулюється розпливчато. З метою створення уяви про перспективність даної роботи за кордоном фірми удаються до різноманітних хитрощів. Так, можуть проводитися різноманітні конкурси, огляди, акції.

Документи частіше за все оформляють без участі потерпілих, з використанням корумпованих зв'язків в органах державної влади (з великою кількістю порушень).

Зазвичай, посередники з продажу органів звертаються до представників малозабезпечених верств населення, заманоючи їх шляхом обіцянок щодо фінансової незалежності, які, однак, зазвичай не виконуються [6, с. 10-11]. При цьому багато донорів не забезпечуються взагалі ніяким післяопераційним доглядом, отримують лише малу частину від обіцяної суми та страждають від серйозних післяопераційних ускладнень [2; 3, с. 361].

Висновок. Виходячи з вищевикладеного можна сформулювати визначення транснаціональної організованої злочинності, що пов'язана з НТОіТЛ, зокрема це: координація злочинних організацій і співтовариств, які займаються незаконною торгівлею органами і тканинами людини, що мають при цьому розгалужену мережу філій за кордоном, котрі використовують міжнародні зв'язки для постійного здійснення глобальних незаконних операцій, зокрема, пов'язаних з НТОіТЛ, а також пов'язаних із переміщенням потоків інформації, фінансів, фізичних об'єктів, людей, органів або тканин, інших матеріальних і нематеріальних коштів через державні кордони з метою використання сприятливої ринкової кон'юнктури в одній або декількох іноземних державах для одержання значної матеріальної вигоди, а також для ефективного ухилення від заходів соціального контролю із використанням корупційних схем, насильства, а також можливості скористатися недоліками та прогалинами у правових системах кримінального законодавства та правосуддя різних країн.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Council of Europe, Parliamentary Assembly, Social, Health and Family Affairs Committee «Trafficking in organs in Europe», document 9822, 3 June 2003.

2. *Jeffrey P. Kahn*, Studying organ sales: short term profits, long term suffering, CNN Health, October 1, 2002. Available at http://articles.cnn.com/2002-10-01/health/ethics.matters.selling.organs_1_kidney-donors-organ-sales-organ-donors?_s=PM:HEALTH

3. *Jennifer M. Smith*, «Dirty Pretty Things» and the Law: Curing the Organ Shortage & Healthcare Crises in America, 12 Chap. L. Rev. 361, 375-76 (2008-2009).

4. *Nancy Scheper-Hughes*, «Parts unknown: undercover ethnography of the organs-trafficking underworld», *Ethnography*, vol. 5, No. 1 (2004), pp. 29-73.

5. *Pearson, Elaine*, Coercion in the Kidney Trade? A background study on trafficking in human organs worldwide Deutsche Gesellschaft für Technische Zusammenarbeit (GTZ) GmbH, April 2004, pp.10-11, available at www.gtz.de/de/dokumente/en-svbf-organ-trafficking-e.pdf.

6. See Elaine Pearson, 'Coercion in the Kidney Trade? A background study on trafficking in human organs worldwide' (Deutsche Gesellschaft für Technische Zusammenarbeit: Eschborn, Germany, 2004), pp. 10-11.

7. Trafficking in human beings for the purpose of organ removal in the OSCE region: analysis and findings. Office of the Special Representative and Co-ordinator for Combating Trafficking in Human Beings. SEC.GAL/123/13/Rev 1. 8 July 2013. p. 59.

8. *Андрейс Вилкс*. Торговля людьми и органами человека. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.proza.ru/2009/03/19/577>.

9. *Долгова А.И.* Организованная преступность / А.И. Долгова, С.В. Дьяков. – М., 1996. – 381 с.

10. *Кирилюк І.В.* Злочинність у сфері охорони здоров'я: кримінологічна характеристика, детермінація та запобігання : дис. ... к. ю. н.: спец. 12.00.08 / І. В. Кирилюк. – К. : Держ. наук.-дослідний ін.-т МВС України, 2012. – 236 с.

11. *Ковалев М.И.* Исследование общеобразовательного уровня преступников / М.И. Ковалев // Советское государство и право. – 1968. – № 2. – С. 90–92.

Ильяшенко О.В. Кримінологічна характеристика організованих злочинних груп і транснаціональних організацій, які займаються незаконною торгівлею органами і тканинами людини

У статті розглянуто кримінологічно значущі характеристики осіб, які задіяні в незаконній торгівлі органами і тканинами людини, а також механізм вчинення даного виду злочину.

Ключові слова: особа злочинця, незаконна торгівля органами і тканинами людини, брокер, дилер, організована злочинність, транснаціональна злочинність.

Ильяшенко А.В. Криминалогическая характеристика организованных групп и транснациональных организаций, которые занимаются незаконной торговлей органами и тканями человека

В статье рассмотрены криминалогически значимые характеристики лиц, которые задействованы в незаконной торговле органами и тканями человека, а также механизм совершения данного вида преступления.

Ключевые слова: личность преступника, незаконная торговля органами и тканями человека, брокер, дилер, организованная преступность, транснациональная преступность.

Iliashenko O. Criminological characteristics of the organized groups and transnational organizations, involved in trafficking in human organs and tissues

In this article the criminological characteristics of the persons involved in trafficking in human organs and tissues have been examined and the mechanism of the committing of these kind of crime.

Key words: personality of the offender, trafficking in human organs and tissues, broker, dealer, organized crime, transnational crime.

Стаття надійшла до редакції 07.02.2014.

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ ПРОТЯГОМ Х–ХІХ СТОЛІТЬ: ОСНОВА СУЧАСНОЇ ВНУТРІШНЬОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Ю.В. Нікітін

*доктор юридичних наук, доцент,
декан юридичного факультету,
завідувач кафедри кримінального права та процесу
ВНЗ «Національна академія управління»*

Постановка проблеми. Історія розвитку України свідчить, що ще з давніх часів почав розвиватися інститут забезпечення безпеки політичного устрою, суспільства і людини для всебічного задоволення їхніх інтересів і потреб. Тому історико-правовий аналіз генезису становлення системи внутрішньої безпеки суспільства дасть змогу більш ґрунтовно з'ясувати витoki кримінологічної і соціально-правової природи цього явища, що у свою чергу, сприятиме більш усвідомленому формуванню сучасної кримінологічної системи протидії злочинності та забезпечення внутрішньої безпеки України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемі протидії злочинності та забезпечення безпеки людини, суспільства, держави присвячено праці як вітчизняних науковців М.І. Бажанова, Ю.В. Бауліна, В.І. Борисова, В.В. Василевича, В.О. Глушкова, В.В. Голіни, В.К. Грищука, І.М. Даньшина, О.М. Джужи, О.Г. Кальмана, М.І. Камлика, О.М. Костенко, М.І. Мельника, В.А. Мисливого, В.О. Навроцького, Є.Л. Стрельцова, В.Я. Тація, В.П. Тихого, П.В. Хряпінського, В.І. Шакуна, так і російських учених Г.А. Аванесова, С.В. Бородіна, А.І. Долгової, С.М. Іншакова, В.М. Когана, В.В. Лунєєва, а також зарубіжних науковців П. Джекобса, Е. Дюркгейма, А. Кетле. Попри значні наукові напрацювання та здобутки у сфері протидії злочинності аналітична оцінка генезису становлення системи внутрішньої безпеки суспільства не втрачає своєї актуальності, оскільки злочинність має тенденцію до самодетермінації, що потребує історико-правових знань у цій царині для розробки більш ефективних заходів протидії злочинності суб'єктами безпеки та забезпечення внутрішньої безпеки України.

Метою статті є науково теоретичний аналіз історико-правових аспектів протидії злочинності як внутрішньої загрози безпеці суспільства, так і виявлення узгодженості із сучасними потребами.

Основні результати дослідження. Наше дослідження дає підстави говорити про три історичні напрямки у забезпеченні безпеки, а саме: перший – ґрунтується на соціальному егоїзмі, можливості використовувати для досягнення мети будь-які засоби. Це «охоронний» або «силовий» метод; другий – це здатність застосовувати силовий метод для протидії агресору. При цьому можуть бути введені певні обмеження у процесі використання сили. Це так

званий конкурентний метод; третій – передбачає відхід від будь-якого насилля, всезагальну збалансованість і матеріальний достаток. Це універсальний метод. Ці напрямки найбільш точно віддзеркалюють різні періоди розвитку нашої держави.

Перший період. Поява інституту безпеки припадає на X-XIII ст., коли територія Русі стає місцем зіткнення трьох великих етнічних масивів: племен, які прийшли з євразійських степів, Північно-Західної Європи та корінної трипільської культури. У цих поселеннях відбувалися сутички, бо одні завойовували місця для проживання, а інші – місцеве населення, яке здебільшого займалось землеробством, скотарством – змушене було боронити себе [1, с. 36-46; 2, с. 12-13, 33-39]. Це вплинуло на об'єднання навколо Києва розрізаних руських феодалів. Їх згуртованість дала змогу захищати не тільки себе, але і здійснювати певну експансію на інші держави. Це підтверджується першими в історії дипломатичними контактами княгині Ольги з Візантією та Німецьким королівством у 50-х роках X ст. [3, с. 22-46; 4, с. 13; 5, с. 63-68; 6, с. 102].

Дослідження перших дипломатичних контактів древніх слов'ян з Візантією, аварами, готами, а також між старослов'янськими племенами дає підстави зробити висновок, що слов'янські племена, концентруючись навколо Київської Русі знаходились у центрі східноєвропейських політичних відносин. А участь у забезпеченні спільної безпеки, ведення мирних посольських переговорів із сусідами, забезпечення збору податків та врегулювання при цьому питань безпеки підданих дає підстави вважати, що суспільство Київської Русі не тільки усвідомлювало необхідність забезпечення своєї безпеки (зовнішньої і внутрішньої), а й здійснювало певні дії для забезпечення безпеки свого князівства [7; 8, с. 254-268; 9, с. 204].

Д.С. Ліхачов писав, що «на Русі задолго до зарождения письменности появилась практика дипломатических переговоров «через устные передачи послов» [10, с. 42], що забезпечувало мир і злагоду (безпеку суспільства) на певний період. Більш пізні посольські переговори оформлялися договорами – письмово [11, с. 210-211; 12, с. 31; 13, с. 67; 14, с. 911; 15, с. 237], хрисовулами – указами візантійського імператора від 907, 911, 944 років відносно «мира и любви» – були комбінованими. Сам факт укладання договору між Київською Руссю і Візантією свідчить про зародження класового суспільства.

Наступним кроком у забезпеченні безпеки Київської Русі від кочових племен (печенігів), держав Заходу (зокрема Болгарії) [16, с. 103] і Сходу став договір з Візантією 944 р. У цьому «клятвенно-верительном тексте» Русь підтвердила свій політичний і торгівельний статус у Візантії, заручилась союзницькими стосунками у протидії загарбницьким намірам з боку інших держав, здобула офіційне визнання свого впливу на Північних берегах Чорного моря, а також у гирлі Дністра. Поступкою для Візантії була домовленість про військову допомогу з боку Київської Русі в охороні володінь Візантії в Криму [3, с. 246-251; 8, с. 30-35]. Цей факт вказує на військову могутність Київської Русі і її визнання на міжнародній арені.

Аналіз правових норм цього періоду і, зокрема, поняття «злочину» дають підстави вважати, що в його визначенні існувала низка особливостей.

Так, у «Руській Правді» злочин носить назву «обиди», і злочином було заподіяння матеріальної, фізичної чи моральної шкоди. Можна погодитися з С.В. Юшковим і А.Ф. Бернером, що значної різниці в той період між цивільною і кримінальною провиною не існувало, і тому будь-яка провина, яка підпадала під їх ознаки, в звичаєвому праві вважалася злочином [17, с. 291-292; 8; 4; 18, с. 120-121;].

Злочини, закріплені в «Руській Правді» та інших правових пам'ятках X-XII ст., У плані нашого дослідження, можна поділити на такі види:

1. Злочини проти княжої влади (серед них особливе місце посідають діяння, пов'язані з організацією повстань, а також участю в повстаннях проти князя).

2. Злочини, пов'язані порушенням васальної вірності.

3. Злочини проти особи (життя і здоров'я), серед них були вбивство в сварці і вбивство при розбої. Нанесення побоїв вважалося більш тяжким злочином ніж нанесення ран зброєю.

Таким чином законодавство в першу чергу захищало князя, його безмежну владу, а вже потім підданих.

Виконання судових рішень князя та дотримання правопорядку здійснювалось князівською дружиною. Дружини виконували роль охорони князя, порядку, дотримання князівських розпоряджень і виконання рішень князівського суду. Вони стежили за «смердами» і «народним ополченням» [17, с. 316-322; 19; 20, с. 32; 21, с. 98-101].

Найважливішою фігурою серед посадових осіб, які піклувалися внутрішньою безпекою князівства, так би мовити, заступником князя в адміністративних, військових і судових справах, був «двірський». Ця посада відповідала західноєвропейському «палатині». За аналогією з Візантійськими посадами, при дворі князя був введений «печатник», а за західною – «стольник», «сідельничий», «конюший» [22, с. 4-6, 62; 2, с. 75-84]. Що стосується питань безпеки громади, то тут не можна не погодитися з М. Грушевським, який підкреслював, що галицько-волинські князі, так само, як і київські, намагалися для запобігання можливим загрозам заручитися династичними зв'язками з пануючими домами Європи. Поступово входить до обігу латина – мова дипломатичних зносин і урядового застосування; з'являються княжі печатки з латинськими написами, а грамоти (правові джерела) князів пишуться латиною [23, с. 549-551].

Другим періодом можна вважати XIV – першу половину XVII ст. У цей період у Західній та Східній Європі проходить активний процес створення національних держав, що зумовлює подальший соціально-економічний розвиток кожної країни, а також зародження відповідних владних структур і заходів щодо забезпечення своєї безпеки. На землях, які раніше входили до складу Давньоруської держави, також виникають соціально-економічні й політичні умови для їхнього об'єднання та гармонізації спільних заходів подальшого розвитку, а також усвідомлення значущості та створення системи безпеки.

Так, наприкінці XIII – на початку XIV ст. на території Південно-Західної Русі під егідою галицько-волинських князів, які визнали свою залеж-

ність від Золотої Орди, здійснюється активний спротив зазіханням з боку Польщі, Литви та Угорщини. Можна наголосити, що західні і південні землі Русі створили свій адміністративно-політичний осередок. Але політичне зближення між Галицько-Волинським князівством і Литвою не влаштувало польських та угорських феодалів. За згодою польського короля Казимира II та короля Угорщини Карла-Роберта були здійснені загарбницькі напади на галицько-волинські землі у 40-50-х рр. XIV ст. Більшість південно-руських земель підпала під владу Польського королівства й Великого князівства Литовського [22, с. 232-234].

Для ліквідації правового хаосу, що виник, польські та литовські феодали, зацікавлені в розвитку міст як джерел доходів і боротьби проти феодалної анархії, впроваджують Магдебурзьке право як джерело нового підходу до повинності (частина натуральних зборів з міського населення замінялася на грошові збори з торгівлі та промислів). Міста формально виходили з-під юрисдикції королівських чи великокнязівських намісників. Їх компетенція переходила до призначеного урядом в'їта, який ставав тепер на чолі магістрату – органу міського самоврядування. Уперше на українських землях при магістраті вводилися дві колегії: – лаву (суд у кримінальних справах) і раду (адміністративний орган і одночасно суд у цивільних справах).

Протягом XIV-XV ст. Магдебурзьке право одержали Львів (1356 р.), Кам'янець (1374 р.), Санок (1389 р.), Луцьк (1432 р.), Кременець (1438 р.), Житомир (1444 р.), Київ (1494-1497 рр.). Варто зазначити, що в XV-XVI ст. на значній частині сучасної України були поширені польські господарська та правова системи. Вони були введені на підставі Польської Королівської постанови 1569 р. (Литовського статуту «Люблінська унія») і діяли у Галицькому, Волинському, Браславському і Київському воєводствах. Усі справи там розглядав Судовий орган – особний трибунал. Такий порядок певною мірою сприяв стабілізації внутрішньополітичної ситуації, але загальмував як правотворчу, так і правозастосовчу діяльність. Водночас забезпечення безпеки громади, її майна і території велось не досить плідно, на що вказував М. Грушевський: «шляхта і староста, того начальства не слухають; наємне військо, не дістаючи на час платні, виходить з карності, бунтується й грабує людність; сили того війська замалі» [1, с. 21], «великі пограничні простори, повні елементів безправних і протиуправних, де якраз найбільше треба було нагляду й власти» [24, с. 341]. Це свідчить про те, що в державі не було надійного правопорядку і не застосовувався належним чином правовий вплив з боку князів на правопорушників. Князі настільки були роз'єднані міжусобничими війнами, що не спромоглися забезпечити надійну безпеку громад від правопорушень як у своїх воєводствах, так і в цілому в державі.

Такий стан захисту власної безпеки свідчить про втрату українськими князями влади і можливості на основі правових заходів забезпечити безпеку. На тлі загальної нестабільності та захоплення території України іноземними колоністами йде процес зростання злочинності, що призводить до соціального і національного гноблення місцевого населення. Немає чітко врегульованої системи правового захисту державності.

Об'єднання навколо Москви супроводжувалося реорганізацією адміністративно-господарського апарату колишніх удільних князівств, створенням централізованої державної системи управління, кодифікацією загальноросійського феодального права («Судебник» 1497 р.), військовими та фінансовими реформами [25, с. 66; 22, с. 272-273, 276].

Але не зважаючи на загарбницьку політику інших держав стосовно України, в її суспільстві починає зароджуватись національна свідомість, яка, поступово набуваючи сили, проявилася у боротьбі за незалежність. Такою силою стало українське козацтво, яке було домінуючим і найбільш владно-структурованим об'єднанням у суспільстві, що взяло на себе відповідальність за розробку відповідних інституцій з правом застосування адміністративно-розпорядчих функцій з метою протидії злочинності і забезпечення безпеки – своєї (людини), суспільної (громади) та державної (всеукраїнської). Для цього козаки розробили своєрідний військовий статут, який врегулював: військово-адміністративний устрій (порядок виборів і функціонування органів влади і управління), порядок володіння і користування землею, спільним нерухомим і рухомим майном, порядок судочинства, підстави відповідальності за злочини і заподіяну шкоду тощо. У кримінально-правовій практиці поряд зі смертною карою застосовували «жорстке» покарання (залишення без їжі; біля ганебного стовпа; відправлення на попереднє місце проживання) чи «погодження дівчини вийти заміж» за цього злодія з метою його виправлення [26, с. 83; 27, с. 133; 28, с. 170-173]. У протидії злочинності козаки чітко дотримувались принципу рівності всіх перед законом і невідворотності покарання.

Третій період – друга половина XVII–XIX ст. У кінці XVII ст. правобережжя України увійшло до складу Російської імперії, і всі правовідносини почали врегульовуватися царськими грамотами й «іменними» указами, постановами сенату та інших вищих органів влади. Особливу роль в історії мав систематизований закон «Соборное Уложение» 1649 р., який юридично завершив закріпачення селянства (скасувавши «заповідні» й «урочні літа»). Проаналізувавши «Соборное Уложение», яке мало двадцять п'ять глав, можна відмітити, що воно визначило значне коло питань, які стосувалися державної влади та її захисту, судочинства, кримінального і цивільного права, фінансів тощо.

Протидії злочинності була присвячена глава XXI «О разбойныхъ и о татинныхъ делахъ», де в ст.1, 3 визначено державний орган «Разбойный Приказъ», який «вѣдать» «разбойныя и убійственныя и татинныя дѣла» й якому були підлеглі у забезпеченні правопорядку «губні старости», «целовальники» і в окремих випадках воєводи та приказні люди [29, с. 280].

Важливою подією у намаганні забезпечити власну безпеку України була Конституція гетьмана Пилипа Орлика (1710 р). Проведений аналіз статей цього документа показує, що він був не теоретичним проектом, а досить прогресивним і реальним. У договорі зазначено, що це не швидкоплинний юридичний акт, а документ, який має вічне значення: «постановили, щоб не тільки його ясновельможність задай, Боже, – щасливого свого гетьманування свято дотримувався духу оцих угод і Конституцій (що висловлено у наступних

пунктах), про що присяг своєю честю, але щоб їх незмінно виконували й інші гетьмани – наступники того уряду» [30, с. 22].

Демократичними положеннями конституції у сфері забезпечення безпеки людини, суспільства, держави можна вважати закріплені в VI пункті правові основи запобігання «самодержавству гетьмана». Для цього при гетьманові повинна була існувати Рада, без рішення якої гетьман не міг розпочати жодної серйозної справи «стосовно справедливостей, або хибних дій щодо військових прав і вольностей чи зловорожого Вітчизні». Члени Ради мали право вільного волевиявлення «свободи голосу». Передбачалось, що інтереси громади в Раді повинні представляти обрані генеральні старшини, полковники і генеральні радники. Генеральні старшини мали право вносити зміни в адміністративно-територіальний і управлінський устрій держави. Вбачається, що воно впроваджувалось з метою «безпеки Вітчизни», а також прагнень «про спільне благо і про всі громадські справи» та унеможливлення прийняття гетьманом рішень, «що могли б завдати шкоди безпеці Вітчизни і громадському благу» [30, с. 31-32].

Хоча ця конституція не була втілена в життя, але вона мала великий вплив на розвиток правової думки в Україні. У ній закладалися такі принципи, як рівність усіх перед законом; виборність, хоча і за згодою гетьмана; фінансова підзвітність та підконтрольність; соціальна справедливість; захист прав і свобод громадян; захист здоров'я нації; незалежність суду.

У цей період для судочинства Гетьманщини мали велике значення петровські укази з питань кримінального права від 12 і 19 листопада 1721 р. та «О форме суда» від 3 листопада 1723 р. Ці укази скасували положення Литовського статуту. Наступний Указ від 1724 р. відповідно до постанови Малоросійської колегії підкреслював, що всі норми права чинні на всій Україні [31]. З 1930 р. Генеральний військовий суд застосовував спеціальне положення «Суд по формі» [32, с. 19]. У подальшому суди використовували також укази Петра I та Єлизавети Петрівни (1760 і 1761 рр.), які, зокрема, замінили смертну кару на довічну каторгу в Сибіру [33].

У таких складних умовах закріплення в Україні Російської правової системи постало одне з найгостріших питань – забезпечення внутрішньої безпеки суспільства.

З огляду на це революційним кроком у намаганні протидіяти злочинності та сприяти забезпеченню внутрішньої безпеки суспільства на теренах Російської імперії, включаючи і підлеглі українські землі, став Указ Петра I у 1718 р. про створення поліції. Наступним кроком у розбудові поліцейської системи було створення у 1721 р. Московської поліцмейстерської канцелярії, яка «рождает добрые порядки и правоучения... препятствует дороговизне... производит чистку на улицах и в домах... предостерегает все приключившиеся болезни... призирает нищих, больных, увечных и прочих неимущих ... защищает вдовиц, сирот и чужестранных по заповедям Божиим ... воспитывает в целомудренной чистоте и честных науках...» [34, с. 172]. При канцелярії діяла політична поліція – Тайна канцелярія. З цього часу інститут поліції поділявся на чотири підрозділи: виконавчу поліцію, поліцію безпеки, поліцію благополуччя, господарську поліцію.

Питаннями запобігання злочинності та забезпечення внутрішньої безпеки суспільства опікувалась виконавча поліція. З метою більш ефективного запобігання злочинності та забезпечення безпеки суспільства влада намагалася залучити на допомогу поліції різні верстви населення [35, с. 127].

У 1802 р. були створені органи центрального управління – міністерства, у тому числі Міністерство внутрішніх справ з обов'язками забезпечення внутрішньої безпеки російської держави [34, с. 176]. У 1826 р. у зв'язку з нестабільною внутрішньою ситуацією (повстанням декабристів) Російська влада сформувала новий орган – політичну поліцію. Цю функцію було покладено на третє відділення Власної Його Величності канцелярії. Її завданнями було забезпечення боротьби з фальшивомонетництвом, адміністративна висилка неблагонадійних осіб, збереження державних секретів, збір відомостей про осіб, які знаходяться під наглядом поліції, створення інституту жандармів [34, с. 175; 36, с. 38-40; 37]. В історії така діяльність поліції отримала назву політики «поліцейського соціалізму». Засновником її був начальник Московського охоронного відділення (а згодом – голова Особливого відділу Департаменту поліції Росії) С.В. Зубатов. Також третє відділення здійснювало діяльність щодо запобігання загрозам з боку спецслужб іноземних держав, зокрема таких, які активізувалися у зв'язку із Боснійською міжнародною кризою 1878 р. (анексія Австрією Боснії, що викликала обурення Росії) і проводилися на українських землях.

На основі аналізу праць науковців можна стверджувати, що в ХІХ ст. під поліцейським правом розуміли внутрішнє державне управління, яке передбачало не тільки заходи з охорони порядку та безпеки, а й із забезпечення подальшого розвитку матеріальних благ і духовних цінностей суспільства.

Аналіз теоретико-практичних засад діяльності поліції дає змогу зробити висновок, що у ХІХ ст. увага була сконцентрована на двох основних видах загроз для суспільства: 1) тих, що здійснюються з волі людини (злочини); 2) тих, що не залежать безпосередньо від людини (пожежі, епідемії, стихійні лиха тощо).

Висновки. Виокремлюються три історичні періоди, в яких формувалися правові засади протидії злочинності та забезпечення внутрішньої безпеки українського суспільства.

Перший період належить до Х–ХІІІ ст., коли дві соціально-політичні сили визначали світоглядне спрямування і вибір засобів забезпечення безпеки, а саме: церква і князь. Церква пропагувала думку, що першоосновою всіх подій, усіх здобутків і негараздів, творіння подальшої долі (історії) є Боже провидіння, а безпосереднім божим виконавцем і захисником громади є князь і його дружина, які протидіють злочинності та забезпечують безпеку всієї громади (підданих).

Другий період це ХІV – перша половина ХVІІ ст., коли на роздроблених Українських землях спостерігалась розмаїтість правових джерел щодо протидії злочинності та забезпечення безпеки суспільства. Це, зокрема, Магдебурзьке право, Литовський статут, Люблінська унія, Литовсько-руські сойми, «Інструкції» Д. Апостола (1730 р.), збірник правових норм «Процес краткий приказной изданный при резиденции гетьмана» (1734 р.), на підставі яких карали зло-

чинців, забезпечуючи безпеку громади і держави. Поряд із державницькими інстиціями на українських теренах зароджується українське козацтво, яке стає реальною силою, що протидіє злочинності та забезпечує безпеку українського суспільства.

Третій період припадає на другу половину XVII–XIX ст. У цей період протидія злочинності та забезпечення внутрішньої безпеки тісно пов'язується з діяльністю поліції, яка виконувала внутрішньостабілізаційні функції. Робиться висновок, що в науці, суспільній свідомості та законодавстві прогресує думка, що обсяг і напрямок діяльності поліції визначалися і досі визначаються пріоритетами соціального призначення держави. Це, зокрема, досягнення балансу інтересів особи, громади та загальнонаціонального інтересу через державне управління системою внутрішньої безпеки. Держава в більшості випадків ставила перед собою за мету використання силових структур і вжиття заходів, які, на її думку, є найбільш прискореним кроком до нормалізації стану законності та правопорядку, а також ліквідації загроз безпеки людини і суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Грушевський М.С.* Історія України-Руси: В 11 т. / М.С. Грушевський ; [редкол.: П.С. Сохань (голова) та ін.]. – К. : Наукова думка, 1991–1998. – Т. 1: До початку XI віка. – 1991. – 736 с.
2. Історія України / [кер. автор. кол. Ю. Зайцев]. – 2-е вид., зі змін. – Львів : Світ, 1998. – 488 с.
3. *Сахаров А.Н.* Дипломатия древней Руси: IX – первая половина X в. / А.Н. Сахаров. – М. : Мысль, 1980. – 358 с.
4. Повесть временных лет. – Ч. 1–2. / [подгот. текста Д.С. Лихачёва; под ред. В.П. Андриановой-Перетц]. – М.–Л. : Изд-во АН СССР, 1950. – 404 с.
5. *Рыбаков Б.А.* Начало Русского государства (Представления летописца о Руси VI – IX вв.) / Б.А. Рыбаков // Вестник МГУ. – 1955. – № 4–5. – С. 63–68.
6. *Ericsson K.* The Earliest Conversion of the Rus'to Christianity // The Slavonic and East European Review. – Vol. 44, № 102. – London, 1966. – P. 102.
7. *Гаркави А.Я.* Сказания мусульманских писателей о славянах и русских. (С половины VII века до конца X века по Р. Х.) / А. Я. Гаркави ; [собрал, перев. и объясн. А. Я. Гаркави]. – СПб. : Тип. Имп. акад. наукъ, 1870. – VIII. – 308 с.
8. Памятники Русского права / Под ред. С.В. Юшкова. – Вып. 1: Памятники права Киевского государства. X–XII вв. / [сост. А.А. Зимин]. – М. : Госюриздат, 1952. – 287 с.
9. *Menander Protector.* Fragmenta Historiorum Graecorum, vol. 4. Parisiis, editore Ambrosio Firmin Didot (далее – Menander). – P. 204.
10. *Лихачёв Д.С.* Русский посольский обычай XI–XIII вв. / Д.С. Лихачёв // Исторические записки : неперіодический сборник. – М. : Изд-во АН СССР (с 1992 – Изд-во РАН), 1937. Т. 18. – 1946. – С. 42–55.
11. *Карташов С.М.* О процедуре заключения договоров между Византией и Русью в X в. / С.М. Карташов // Феодальная Россия во всемирно-историческом процессе : сб. статей, посвященный Льву Владимировичу Чечерину / [редкол.: В.Т. Пашуто (отв. ред.) и др.]. – М. : Наука, 1972. – С. 210–211.

12. Полное собрание русских летописей. - Т. I : Лаврентьевская летопись. - Репринт. изд. 1926 - 1928 гг. / Под ред. Е.Ф. Карского; предисл. Б.М. Клосса. - М. : Яз. рус. культуры, 1997. - 733 с.
13. *Obolensky D.* The Principles and Methods of Byzantine Diplomacy: Miller P.A. Byzantine Treaties and Treaty-Making: 500-1025. - P. 67.
14. Liutprandi cremonensis episcopi relatio de legatione Constantinopolitana. - PL, t. 136. J. - P., Migne, Paris, 1853. - P. 911.
15. Летопись византийца Феофана от Диоклитиана до царей Михаила и сына его Феофилакта / [пер. с греческого В.И. Обленского и Ф.А. Терновского, с предисл. О.М. Бодянского]. - М., 1884. - 370 с. - (Чтения в Имп. общ-ве истории и древностей российских при Моск. ун-те, 1884 г., кн. 1-я).
16. *Линниченко И.А.* Взаимные отношения Руси и Польши до половины XIV столетия. Исследование. Ч. 1: Русь и Польша до конца XII века / Линниченко И.А. - К., 1884. - 6 нен. + 216 + КД[24] + VII с.
17. *Греков Б.Д.* Киевская Русь / Б.Д. Греков. - М. : Учпедгиз, Образцовая тип. им. Жданова, 1949. - 511 с.
18. *Юшков С.В.* История государства и права СССР / С. В. Юшков. - 4-е изд. - М. : Госюриздат, 1961. - Ч. 1. - 680 с.
19. *Владимирский-Буданов М.Ф.* Хрестоматия по истории русского права / М.Ф. Владимирский-Буданов. - 6-е изд. - СПб.-Киев, 1908. - Вып. 3. - 234 с.
20. Історія України: Навч. посібник / [В.Ф. Верстюк, О.В. Гарань, О.І. Гуржій та ін.]; під ред. В.А. Смоля. - К. : Альтернативи, 1997. - 416 с.
21. *Юшков С.В.* Очерки по истории феодализма в Киевской Руси / С.В. Юшков. - М.-Л. : Изд-во Акад. наук СССР, 1939. - 256 с.
22. *Грушевський М.С.* Історія України-Руси: В 11 т. / М.С. Грушевський; [редкол.: П.С. Сохань (голова) та ін.]. - К. : Наукова думка, 1991-1998. - Т. 4: XIV-XVI віки - відносини політичні. - 1993. - 544 с.
23. *Грушевський М.С.* Історія України-Руси: В 11 т. / М.С. Грушевський; [редкол.: П. С. Сохань (голова) та ін.]. - К. : Наукова думка, 1991-1998. - Т. 2: XI-XIII вік. - 1992. - 640 с.
24. *Грушевський М.С.* Історія України - Руси: В 11 т. / М.С. Грушевський ; [редкол.: П.С. Сохань (голова) та ін.]. - К. : Наукова думка, 1991-1998. - Т. 5: Суспільно-політичний і церковний устрій і відносини в українсько-руських землях XIV-XVII в. - 1994. - 704 с.
25. Історія Української РСР: У 8 т. - Т. 1: Первіснообщинний лад. Виникнення і розвиток феодалізму. (З найдавніших часів до середини XVII ст.). - Кн. 2: Розвиток феодалізму. Наростання антифеодальної і визвольної боротьби (Друга половина XIII - перша половина XVII ст.) / [ред. кол.: В.О. Голобуцький (відп. ред.), С.З. Заремба (відп. секретар), Я.Д. Ісаєвич, П.В. Михайлина]. - 1979. - 344 с.
26. *Ригельман А.И.* Летописное повествование о Малой России и её народе и козаках вообще. Собрано и составлено чрез труды Олександра Ригельмана, 1785-86 года. Ч. I-IV / А.И. Ригельман / - М. : Изд. Имп. о-ва истории и древностей российских при Московском ун-те, 1847. - Ч. IV. - /4/, 102, XIV, VI, 50 с.
27. *Скальковский А.А.* Історія Нової Січі, або останнього Коша Запорізького / Скальковский А.А. - Дніпропетровськ: Січ, 1994. - 678 с.
28. *Голобуцький В.* Запорозьке козацтво / В. Голобуцький. - К. : Вища школа, 1994. - 539 с.

29. Уложение государя, царя и великаго князя Алексѣя Михайловича. – [Перепечатано ізъ полного собранія законовъ]. – М. : Государственная типографія, 1913.

30. Перша Конституція України гетьмана Пилипа Орлика 1710 рік / [пер. з латин. та приміт. М.С. Трофимука ; передм. та заг. наук. ред. О. Прицака ; післямова О.П. Трофимук та М.С. Трофимука]. – К. : Веселка, 1994. – 77 с.

31. Центральний державний історичний архів України. – Ф. 56. – Оп. 3. – Спр. 3591. – Арк. 66.

32. Суд по формі (1730 р.) // Н.П. Василенко / Матеріали до історії українського права. Т. 1. – К. : Друкарня ВУАН, 1929. – LXIV + 336 + [2] с.

33. Теличенко И. Очерк кодификации малороссийского права до введения Свода Законов / И. Теличенко // Киевская старина. – 1888. – № 9. – С. 456–457.

34. Безопасность России. Правовые, социально-экономические и научно-технические аспекты: Безопасность и устойчивое развитие крупных городов / [гл. ред. К. Б. Норкин]. – М. : МГФ, Знание, 1998. – 496 с.

35. Хрестоматия по истории русского права / [сост. М. Ф. Владимирский-Буданов]. – К., СПб. : Оглоблин, 1887. – Вып. 2. – 236 с.

36. Овсієнко О.Ф. Крах зубатовщини на Україні: Монографія / О.Ф. Овсієнко – К. : Наукова думка, 1987. – 139 с.

37. Возный А.Ф. Полицейский сыск и кружок Петрашевцев: Учеб. пособие / А.Ф. Возный. – К. : Науч.-исслед. и ред.-изд. отд. КВШ МВД СССР, 1976. – 86 с.

Нікітін Ю.В. Історико-правові аспекти протидії злочинності в Україні протягом Х–ХІХ ст.: основа сучасної внутрішньої безпеки України

У статті здійснено розгляд історико-правових аспектів протидії злочинності в Україні на рубежі Х–ХІХ століть як основи сучасної системи внутрішньої безпеки України.

Ключові слова: безпека, загрози безпеці, протидія злочинності, внутрішня безпека України.

Никитин Ю.В. Историко-правовые аспекты противодействия преступности в Украине на протяжении Х–ХІХ ст.: основа современной внутренней безопасности Украины

В статье осуществлено рассмотрение историко-правовых аспектов противодействия преступности в Украине на рубеже Х–ХІХ столетий как основы современной внутренней безопасности Украины.

Ключевые слова: безопасность, угрозы безопасности, противодействие преступности, внутренняя безопасность Украины.

Nikitin I.V. Historic and legal aspects of combating crime in Ukraine over the period of Х–ХІХ centuries: the basis of contemporary internal security of Ukraine

The article considers historic and legal aspects of combating crime in Ukraine over the period of Х–ХІХ centuries as the basis of contemporary internal security of Ukraine.

Keywords: security, threats to security, combating crime, internal security of Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 25.02.2014.

СУБ'ЄКТИВНА СТОРОНА ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ВЛАСНОСТІ

Ю.А. Дорохіна

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного та господарського права
ВНЗ «Національна академія управління»*

Постановка проблеми. Обов'язковою складовою аналізу складу злочину є його суб'єктивна сторона. У теорії кримінального права її визначають зазвичай як внутрішню сторону загального небезпечного посягання. Як зазначає Д.І. Дубровський, суб'єктивна реальність є проекцією в майбутнє і тому своєю основою підлягає опису категоріями психології [1, с. 107-108].

Прийнятий у кримінальному праві поділ ознак злочину на внутрішні та зовнішні продиктований у першу чергу практичними, утилітарними міркуваннями, а не моментом виявлення «сутності – несутності» діяння [2, с. 6]. Хоча питання про сутність досліджуваного явища в будь-якій науці (і кримінальне право не є виключенням) ніколи не знімається. Виокремлення зовнішнього та внутрішнього пов'язано, головним чином, із необхідністю впорядковувати процес кваліфікації злочину в найбільш логічну послідовність дій. Злочин розглядається із внутрішнього боку, особливо з точки зору спричинених ним наслідків. Останні й слугують, як правило, безперечним доказом його вчинення. Звідси і виникає необхідність у з'ясуванні на первинному етапі аналізу складу злочину саме його внутрішніх, суб'єктивних ознак.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проведене дослідження ґрунтується на працях Ю.В. Александрова, П.П. Андрушка, В.І. Антипова, Х.Х. Абсарова, М.І. Бажанова, Ю.В. Бауліна, Ф.Д. Гребенкіна, В.М. Кудрявцева, П.М. Левіна, О.П. Литвина, В.К. Матвійчука, П.С. Матишевського, М.І. Мельника, В.В. Сташиса, В.Я. Тація, Г.В. Тимейка та ін. Однак, актуальність порушеної проблематики полягає в необхідності продовжити дослідження загальнотеоретичних положень вчення про суб'єктивну сторону складу злочину.

Мета статті – критично проаналізувати здобутки попередніх науковців і на цій основі продовжити розробку понятійного апарату вчення про суб'єктивну сторону злочинів проти власності.

Основні результати дослідження. Суб'єктивна сторона має вирішальне значення для кваліфікації злочинів проти власності. Суб'єктивну сторону злочину зазвичай визначають як психічну діяльність, безпосередньо пов'язану із вчиненням злочину [3, с. 99]. Таке визначення не можна визнати точним. Воно

не повною мірою враховує складний взаємозв'язок об'єктивного і суб'єктивного, рівень їх розмежування при оцінці як індивідуальної поведінки, так і ознак складу злочину [2, с. 76].

Суб'єктивна сторона складу злочину – психічне ставлення особи до вчиненого нею діяння та його наслідків, що виражаються в формі умислу або необережності, мотивів і мети злочину [4, с. 115]. Таким чином, однією і тією ж формою психічного ставлення позначається і частина, і ціле – суб'єктивна сторона і вина. Це, на думку В.К. Матвійчука, призводить до стирання межі між ними [5, с. 288].

На думку деяких науковців, суб'єктивна сторона складу злочину – це психічне ставлення особи до вчиненого ним суспільно небезпечного діяння та його наслідків характеризується виною, мотивом і метою злочину [6, с. 161]. Проте і таке визначення критикується, оскільки психічне ставлення суб'єкта до діяння та наслідків являє собою вину в формі умислу або необережності, а вся суб'єктивна сторона включає в себе не лише названі, але й інші компоненти, зокрема, емоції, що проявляються в злочинній поведінці [5, с. 289].

Деякі автори зазначають, що суб'єктивна сторона складу злочину та її ознаки являють собою юридичне визначення, і що як будь-яке визначення воно не відображає повністю всього змісту предмета, що визначається, – суб'єктивною стороною самого злочину. Ознаки суб'єктивної сторони дають критерій для встановлення вини суб'єкта у вчиненому злочині. Їх обсяг і характер визначаються як ознаками умислу і необережності, так і ознаками відповідного складу злочину, передбаченого Особливою частиною Кримінального кодексу. П.С. Дагель вказує, що обсяг і зміст вини, яких потребують кожний склад злочину, можна встановити лише на підставі аналізу як суб'єктивних, так і об'єктивних ознак [7, с. 11].

Отже, розділяти об'єктивне і суб'єктивне (індивідуальне) необхідно лише по відношенню до свідомості особи, яка вчиняє злочин (об'єктивне), або до зовнішньої сторони його діяння (суб'єктивне). Тому свідомість інших осіб, причетних до вчинення злочину, виявиться у сфері об'єктивного як того, що знаходиться за межами свідомості злочинця. Формула «психічна діяльність, безпосередньо пов'язана із вчиненням злочину» охоплює і свідомість осіб, які не є суб'єктами злочину, але задіяні в механізмі його здійснення (наприклад, потерпілих, осіб, що виконують наказ, незаконність якого очевидна), оскільки психічна діяльність цих осіб також має безпосереднє відношення до досконалого злочину.

Таким чином, вбачається за доцільне, суб'єктивну сторону визначити як психічну діяльність особи, яка вчиняє злочин, що безпосередньо відноситься до ознак його складу.

При такому розумінні суб'єктивна сторона – інструмент для встановлення і розкриття вини, і будь-яких відмінностей між цими поняттями не існує. Але ж суть полягає в іншому: оскільки злочин – вольовий акт людської поведінки, тут наявні всі його компоненти – інтелектуальні, вольові й емоційні. Суб'єктивна сторона являє собою систему вказаних компонентів (частин), що взаємопов'язані між собою і визначають один одного. Тому доцільно гово-

рити про те, що суб'єктивна сторона охоплює всю психічну діяльність суб'єкта при вчиненні злочину. З цим погоджуються і деякі криміналісти, Вказуючи, що інтелектуальні, вольові і емоційні процеси в психічній діяльності суб'єкта протікають у повній єдності і взаємообумовленості [8, с. 227-228]. Це єдиний і в той же час різний за змістом процес, який відбувається в людській психіці.

При розгляді суб'єктивної сторони злочину взагалі, і діяння, що стосується злочинів проти власності, зокрема, не можна забувати й про те, що правозастосування базується на ретроспективному аналізі поведінки особи, яка вчинила злочин. І тому всі інші міркування про винність дії чи бездіяльності особи, що входять до складу злочину, досить умовні, являють собою побудову психологічної моделі даного діяння, вчиненого в минулому. Більше того, стосовно досліджуваних злочинів мається на увазі дещо інше, ніж звичайний окремий вольовий акт. Як окремий злочин у кримінально-правовому значенні мають на увазі не лише одну дію, але і дві дії, їх серію, систему, поведінку особи. Отже, саме така поведінка для особи виявляється привабливою і доцільною в даний момент, і вона у певній ситуації приймає відповідне рішення.

Характеризуючи суб'єктивну сторону злочину, як психічну діяльність, ми тим самим позначаємо її в найзагальнішому вигляді, вказуючи на те, що вона є психічним процесом. Проте її зміст у психологічному аспекті неоднорідний. Більшість криміналістів, ґрунтуючись на даних психологічної науки, виділяють у структурі суб'єктивної сторони злочину такі компоненти, як вина, мотив, мета і емоції. У той же час у науці кримінального права існує й інша думка, згідно з якою зміст суб'єктивної сторони утворює вина, тобто вина отожднюється з суб'єктивною стороною, а мотив, мета й емоції є елементами вини.

Прибічники відриву вини від мотиву, мети і емоцій висувають проти іншої концепції низку наступних заперечень [9, с. 7-8]. Мотив, мета, емоції не є елементами вини, але значення їх інше. З традиційної точки зору встановлення вказаних ознак є обов'язковим, якщо вони передбачені в законі або в ньому їх мають на увазі, в інших випадках їх можна ігнорувати. Зазначений підхід призводить до помилкових висновків. Стосовно конкретного злочину всі ознаки потрібні, але самостійного кримінально-правового значення мотив, мета, емоції набувають не завжди, і в цьому виявляється їх факультативність.

Також у юридичній літературі точиться дискусія, якою саме теорією вини слід користуватись – нормативною чи оціночною [10, с. 8-9; 11, с. 380]. Можна погодитись з думкою, яка зустрічається в юридичній літературі, що є недосконалою і сама законодавча конструкція вини, яка не відповідає в повній мірі сучасним уявленням про суб'єктивні процеси в свідомості суб'єкта при вчиненні ним злочинних діянь, також даним психологічної науки [12, с. 68]. Деякі науковці вказують, що в кримінальному законодавстві повинна знайти місце як подвійна, так і змішана форма вини, яка має місце в конкретних складах злочинів і не знайшла місце в статтях Загальної частини Кримінального кодексу України [5, с. 290]. Термін «подвійна» форма вини означає альтернативу, наприклад, забруднення водних об'єктів може бути вчинено умисно або з необережності, що підтверджується тлумаченням терміну «двойственный»,

що схиляється і в один, і в другий бік; суперечливий; двоєке відношення до чого-небудь. Термін «змішана» форма вини означає утворюватись шляхом змішання чого-небудь, складена із різнорідних частин [13, с. 600], тобто одночасне існування у складі злочину двох форм вини.

Крім того, в юридичній літературі, як ми вже відмічали, йде полеміка: яка ж теорія вини більш сприйнятлива для кримінального права – оціночна (нормативна) чи психологічна. Одні автори є прихильниками чисто психологічної теорії вини [8, с. 281]. Другі заперечують повністю психологічну теорію, схиляючись до оціночної (нормативної) теорії вини [14, с. 40-44]. В.В. Луньов зазначає, що кримінально-правова наука, кримінальне законодавство і судова практика не відмовились від оціночних елементів винності, що до цього часу вина розглядається не тільки як психологічна, але й соціально-політична категорія; оціночно презумуючи деякі вольові та інтелектуальні моменти вини; на підставі оціночних суджень «не передбачив, але повинен був і передбачити» формулюється кримінальна відповідальність за злочинну недбалість [15, с. 56]. Тому в юридичній науці і законодавстві неможливе лише звернення до формальних (психологічних) визначень вини. Законодавець звертається до розумного поєднання двох теорій вини.

Умисел у кримінальному праві за традицією розглядають як одну з форм вини. Законодавча характеристика умислу включає усвідомлення небезпеки діяння, передбачення можливості або неминучості настання суспільно небезпечних наслідків, їх бажання або допущення.

Корінь слова «умисел» вказує на мислення, тобто в основі наміру лежить мислення. Свідомість ества поступка виникає як результат мислення. Мислення ж завжди протікає у формі думки і прийняття на його основі виводу, рішення. Таким чином, юридична характеристика умислу наводить нас до його формальнологічної природи. Всі елементи умислу поділяються на інтелектуальні та вольові. До перших відносять усвідомлення небезпеки діяння і передбачення наслідків, до других — бажання і допущення.

Важливе юридичне значення має проникнення в сутність суб'єктивної сторони складу злочину і психологічного змісту всіх складових компонентів. Загальна теорія кримінального права, розкриваючи принцип вини і відповідальності, ніколи не стояла осторонь від її психології. Але звичайно, психологія тут використовується як засіб пояснення окремих понять і категорій, а не розкриття справжнього змісту досліджуваних явищ, що ними позначаються. Такий підхід, очевидно, відображує догматичну обмеженість даної науки й ігнорування необхідності інтеграції знань [5, с. 290].

Звичайно, існують відмінності в психологічному та юридичному розумінні злочину і його складових частин, а також певні межі достатності у вивченні тих чи інших явищ та процесів конкретною наукою для забезпечення практики. Саме тут можна побачити деякі відмінності. Звичайно, криміналістів права цікавить передусім питання чи міститься у вчиненому склад злочину, форма вини суб'єкта, мотиви вчиненого тощо. Проте не можна забувати й про зв'язок кримінального права і так званого доказового права, що фактично досліджують один й той же предмет — злочин. Якщо нічого не доведено про-

цесуально, то ніщо не кваліфікується і матеріально. Обсяг і межі практичного дослідження злочинного діяння завжди значно ширші, ніж про це зазначається в кримінальному законі, ставить більш жорсткі вимоги до встановлення і доведення його психологічних компонентів. Мотив завжди має бути вказаний у вирокі. Слід також зазначити, що в кримінально-процесуальному законі немає вказівки на мету злочину як обставини, що підлягає доведенню. Проте потреба встановлення мети витікає з вольового змісту злочинної поведінки суб'єкта — з того, що суб'єктивним причинам дії у вигляді його мотиву завжди відповідає мета самих дій.

Таким чином, маючи певні теоретичні напрацювання щодо суб'єктивної сторони складу злочину і певні погляди щодо її складових, перейдемо безпосередньо до визначення суб'єктивної сторони злочинів проти власності.

З урахуванням способу вчинення, а також мотиву і мети всі злочини проти власності традиційно розподіляються на групи [16]:

1. Розкрадання чужого майна (грошей, цінностей). Такими є: крадіжки (ст. 185 КК), грабежі (ст. 186 КК), шахрайство (ст. 190 КК), вимагання (ст. 189 КК), привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191 КК), викрадення шляхом демонтажу та іншим способом електричних мереж, кабельних ліній зв'язку та їх обладнання (ст. 188 КК).

Суб'єктивна сторона злочинів зазначеної групи (викрадення, привласнення, розтрата, вимагання майна, заволодіння ним шляхом шахрайства або зловживання службовою особою своїм службовим становищем) характеризується прямим умислом і корисливою метою. Особливістю суб'єктивної сторони шахрайства є те, що шахрай усвідомлює уявну добровільність потерпілого щодо передачі йому майна чи права на нього і бажає скористатися цим для одержання чужого майна чи права на нього. Ці злочини є найбільш небезпечними, оскільки вони полягають у протиправному безоплатному вилученні чужого майна і оберненні на користь винної особи або інших осіб, що завдає шкоди власникові чи іншому володільцеві цього майна.

2. Спричинення власникові майнової шкоди. Це також корисливі посягання на власність, але вони не мають ознак розкрадання, — спричинення майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою (ст. 192 КК), привласнення особою знайденого або чужого майна, що випадково опинилося у неї (ст. 193 КК).

Тут суб'єктивна сторона злочинів другої групи (заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою, привласнення особою знайденого чужого майна, що випадково опинилося в неї, придбання, отримання, зберігання чи збут майна, завідомо одержаного злочинним шляхом) також характеризується прямим умислом і, як правило, корисливим мотивом. Корисливий мотив при вчиненні цих злочинів полягає у прагненні винного обернути чуже чи нічийне майно на свою користь чи іншої особи користь або отримати майнову вигоду без обернення чужого майна на свою користь. У результаті протиправного вилучення чи заволодіння чужим майном або обернення на свою користь нічийного майна винний або інші особи одержу-

ють фактичну можливість володіти, користуватися чи розпоряджатися таким майном як власним, а власник цього майна такої можливості позбавляється.

3. Некорисливі посягання на власність. До них належать умисне знищення або пошкодження майна (ст. 194 КК), погроза знищення майна (ст. 195 КК), необережне знищення чи ушкодження майна (ст. 196 КК), порушення обов'язків по охороні майна (ст. 197 КК), придбання чи збут майна, свідомо добутого злочинним шляхом (ст. 198 КК).

Злочини, які становлять зазначену групу, з суб'єктивної сторони характеризуються умисною (умисне знищення або пошкодження майна, погроза знищення майна) або необережною (необережне знищення або пошкодження майна, порушення обов'язків щодо охорони майна) формами вини.

Висновки. Підсумовуючи та узагальнюючи досліджений матеріал, на нашу думку, логічним визначення поняття суб'єктивної сторони складу злочину проти власності, яке у повному обсязі відображатиме її реальний зміст, буде таке: суб'єктивна сторона злочинів проти власності – це психічна діяльність особи, яка вчиняє злочин проти власності, що безпосередньо відноситься до ознак його складу.

Суб'єктивна сторона злочинів проти власності характеризується умисною формою вини, частіше за все з прямим умислом (усі форми та види розкрадання, розбій, здирництво, завдання майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою, угон). З прямим і непрямим умислом може бути вчинено умисне знищення чи пошкодження майна. Для багатьох складів злочинів обов'язковою є корислива мета.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Дубровский Д.И.* Проблема идеального. – М., 1983.
2. *Плотников А.И.* Объективное и субъективное в преступлении: Монография. – Москва : Проспект, 2011. – 240 с.
3. Уголовное право России. Общая часть: Учебник. – М., 1998.
4. Уголовное право УССР: Общая часть: Учебник для студ. юр. вузов и фак. / Под ред. В.В. Сташиса, А.Ш. Якупова. – К. : Вища школа, 1984. – 383 с.
5. *Матвійчук В.К.* Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища (кримінально-правове та кримінологічне дослідження): Монографія. – К. : Азімут-Україна, 2005. – 464 с.
6. Уголовное право УССР на современном этапе. Часть общая. – К. : Вища школа, 1985. – 448 с.
7. *Дагель П.С., Михеев Р.В.* Установление субъективной стороны преступления. – Владивосток : Изд-во ДВГУ, 1972. – 36 с.
8. *Брайнин Я.М.* Уголовная ответственность и ее основания в советском уголовном праве. – М. : Госюриздат, 1963. – 281 с.
9. *Рарог А.И.* Общая теория вины в уголовном праве. – М., 1980.
10. *Утевский Б.С.* Вина в советском уголовном праве. – М. : Госюриздат, 1950. – 320 с.
11. *Таганцев В.С.* Русское уголовное право: Лекции. Часть общая: В 2 т. – Т. 1. – М. : Наука, 1994. – 380 с.

12. *Келина С.Г.* Некоторые направления совершенствования уголовного законодательства // Сов.гос. и право. – 1987. – №5. – С. 68-70.

13. *Ожегов С.И.* Словарь русского языка: Ок. 5700 слов. – 19 изд., испр. – М.: Рус.яз., 1987. – 846 с.

14. *Лясс Н.В.* Нормативная теория в современном буржуазном уголовном праве. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1963. – 70 с.

15. *Лунев В.В.* Предпосылки объективного вменения и принцип виновной ответственности // Сов.гос. и право. – 1972. – С. 54-57.

16. Профілактика злочинів: Підручник / О.М. Джужа, В.В. Василевич, О.Ф. Гада та ін.; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О.М. Джужі. – К.: Атіка, 2011. – 720 с.

Дорохіна Ю.А. Суб'єктивна сторона злочинів проти власності

Стаття присвячена уточненню деяких загальнотеоретичних уявлень вчення про суб'єктивну сторону злочину проти власності, в напрямку подальшого розвитку його понятійного апарату. Звертається увага на органічний зв'язок суб'єктивної сторони злочину з іншими елементами складу злочину, пропонується авторське визначення поняття суб'єктивної сторони злочину проти власності.

Ключові слова: злочин проти власності, внутрішня сторона злочину, суб'єктивна сторона складу злочину.

Дорохина Ю.А. Субъективная сторона преступлений против собственности

Статья посвящена уточнению некоторых общетеоретических представлений учения о субъективной стороне преступления против собственности, в направлении последующего развития его понятийного аппарата. Обращается внимание на органическую связь субъективной стороны преступления с другими элементами состава преступления, предлагается авторское определение понятия субъективной стороны преступления против собственности.

Ключевые слова: преступление против собственности, внутренняя сторона преступления, субъективная сторона состава преступления.

Dorokhina Yu.A. Subjective side of crimes against property

The article is devoted to clarification of some general theoretic presentations of studies about the subjective side of crime against property, in direction of subsequent development him concept vehicle. Attention applies on organic connection of subjective side of crime with other elements of corpus delict, author determination of concept of subjective side of crime is offered against property.

Keywords: crime against property, internal side of crime, subjective side of corpus delict.

Стаття надійшла до редакції 10.02.2014.

СУБ'ЄКТ ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 385 КК УКРАЇНИ

О.І. Ольховенко

*здобувач кафедри кримінального
права та процесу
ВНЗ «Національна академія управління»*

Постановка проблеми. Дослідження важливих теоретичних та практичних питань, пов'язаних із суб'єктом злочину, передбаченого ст. 385 КК України, обумовлено неналежним застосуванням цього закону на практиці.

Аналіз останніх досліджень. Дослідження проблеми суб'єкта злочину, передбаченого ст. 385 КК України в її різних аспектах присвятили свої наукові праці В.Т. Маляренко, В.Я. Тищій, О.І. Габро, В.В. Устименко, В.С. Фельдблом, Є.В. Фесенко та інші. Проте ця проблема не знайшла до цього часу належного вирішення.

Метою статті є дослідження суб'єкта злочину, передбаченого ст. 385 КК України.

Основні результати дослідження. Проблема суб'єкта злочину загалом, а також діяння передбаченого ст. 385 КК України 2001 р., має певний теоретичний доробок у науці кримінального права [1, с. 137-147; 2, с. 18-20; 3, с. 58; 4, с. 20; 5, с. 3-4; 6, с. 1-260; 7, с. 130; 8, с. 1-318; 9, с. 1-36; 10, с. 1-304; 11, с. 82-86; 12, с. 130-141; 13, с. 1-140]. Суб'єктом злочину кримінальне право визнає фізичну осудну особу (людину, яка досягла до моменту вчинення злочину певного віку, за якого особа вчинила суспільно небезпечне діяння, заборонене кримінальним законом, і здатна понести за нього кримінальну відповідальність [14, с. 348]. Тут необхідно зазначити, що вперше в КК України 2001 р. у ч. 1 ст. 18 дається законодавче визначення суб'єкта злочину: «Суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого, відповідно до цього Кодексу, може настати кримінальна відповідальність» [15], а також сформульоване визначення спеціального суб'єкта – ч. 2 ст. 18 КК України: «Спеціальним суб'єктом злочину є фізично осудна особа, що вчинила злочин у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність за злочин, суб'єктом якого може бути лише певна особа» [15]. Відсутність будь-якої ознаки загального, а для спеціального – ознак спеціального суб'єкта злочину виключає склад конкретного злочинного діяння й застосування до особи покарання. Ці вимоги стосуються і злочинів, передбачених ст. 385 КК України. Така значущість суб'єкта злочину завідомо неправдиве показання потребує значної уваги до його дослідження і, зокрема, до класифікації суб'єктів.

Аналіз юридичної, філософської, медичної і психологічної літератури окреслив основні теоретичні й методологічні проблеми вчення про суб'єкт злочину в науці кримінального права. З дослідження цієї літератури видно, що під методологією розуміють, перш за все, звернення щодо принципів побудови, форм і способів науково-пізнавальної діяльності, вчення про структуру, логічну організацію, а також щодо методів і засобів цієї діяльності [18, с. 164],

Виходячи із зазначеного, слід погодитися з думкою В.Г. Павлова, що методологія дає змогу представити вчення про суб'єкт злочину взагалі, а на нашу думку, і про суб'єкт досліджуваного злочину з історико-філософських, правових і теоретичних позицій, допомагає визначити найбільш перспективні напрями цього вчення, глибше пізнати логіку існуючих проблем, виявити і закріпити важливі пріоритети в їх дослідженні [8, с. 12]. Тому ми переконані в тому, що потрібно в цій роботі зупинитися на деяких теоретичних і методологічних положеннях суб'єкта злочину. Крім того, досконале вирішення проблеми суб'єкта злочину, передбаченого ст.385 КК України, неможливе без осмислення теоретичних і методологічних проблем дослідження суб'єкта злочину та дискусійних питань вчення про суб'єкт злочину.

Насамперед на цьому шляху дослідження зазначимо ще раз, що під методологією розуміють: вчення щодо принципів побудови, форм і способів науково-пізнавальної діяльності; вчення про структуру логічної організації, а також щодо методів і засобів цієї діяльності [16, с. 164]. Термін «методологія» в літературі в широкому розумінні використовується як філософське вчення про методи пізнання [17, с. 365-367]. У вузькому розумінні під методологією розуміють сукупність пізнавальних засобів, розроблених на основі принципів загальної методології, що мають методологічне значення в конкретній сфері пізнання і практики [18, с. 13-14]. Крім того, під методологією розуміють систему принципів наукового дослідження, оскільки методологія визначає, якою мірою зібрані факти можуть слугувати і відповідати об'єктивному знанню [19, с. 24].

Маючи достатньо аргументовані визначення та підходи і провівши аналіз юридичної, філософської, медичної і психологічної літератури, окреслимо основні теоретичні й методологічні проблеми вчення про суб'єкт злочину в науці кримінального права, а також ті, що стосуються і суб'єкта злочину, передбаченого ст. 385 КК України.

Виходячи з означеного вище, слід констатувати той факт, що формування цілої низки методологічних основ учення про суб'єкт злочину відносяться до теорій і правових поглядів І. Канта, Г.В.Ф. Гегеля, А. Фейєрбаха, І.Г. Фіхте та інших дослідників права, які мали великий вплив на розвиток правової думки в Україні. Так у філософії І. Канта інтерес викликає: осмислення злочину і особи, що його вчинила; переконання, що злочин вчиняється за бажанням людини (за рішенням її волі); що суб'єкт злочину (як фізична особа) володіє свободою волі [20, с. 137]. Натомість за кримінально-правовою теорією Г.В.Ф. Гегеля: злочинець – це не просто об'єкт каральної влади держави, а суб'єкт права; воля і мислення якого являють собою щось єдине, так як воля не що інше, як мислення, яке перетворює себе в наявне буття і при цьому наявність волі є загальною умовою інкримінування; осудність як властивість особи, що вчинила злочин, свідчить про те, що суб'єкт як мисляча істота, знав і хотів діяти певним чином [21, с. 89-165]. А. Фейєрбах вважав, що злочин вчиняється не з чуттєвих спонукань, а із свавілля вільної волі (як дія вільної волі злочинця) [22, с. 16-30]. І.Г. Фіхте наполягав на тому, що злочин залежить від свободи волі людини [23, с. 165].

За дослідженнями А.А. Піонтковського, з якими слід погодитися, що кримінально-правові погляди І. Канта на проблему суб'єкта злочину були ідеалістичними, натомість це ж питання Г.В.Ф. Гегелем розглядалося по суті в сфері абстрактного права, а погляди А. Фейєрбаха були антиісторичними, тобто мали методологію критичної філософії [23, с. 17].

Багато питань, в тому числі, що стосуються суб'єкта злочину, відображені у філософії І. Канта, Г.В.Ф. Гегеля. І.Г. Фіхте, в подальшому розроблялися і досліджувалися різними правовими школами. Так, найвидатнішими теоретиками класичної школи кримінального права, що виникла в Європі у другій половині XVIII – початок XIX ст. ст., поряд із А. Фейєрбахом були К. Біндінг (Німеччина), Н. Россі, О. Гарро (Франція). В Україні такий напрямок виник у XIX-XX ст.ст. в особі професора А.Ф. Кістяковського, в Росії представниками цього напрямку були М.С. Таганцев, Н.Д. Сергієвський. Ця школа кримінального права базувалася на метафізичній ніким і нічим не обумовленій свободі волі особи і відсутності кримінальної відповідальності неосудних. Протилежних поглядів дотримувалися представники антропологічної школи кримінального права, що виникла в кінці XIX ст. (засновники: Ч. Лоброзо, Р. Гарофало, Е. Феррі та ін.) спираючись на методологію вульгарного матеріалізму і позитивізму, заперечуючи повністю вольову діяльність вони обґрунтовували вчення про злочинну людину. Іншими словами, вони стверджували, що злочини вчиняються, незалежно від суспільних умов, і як правило, природженими злочинцями. Представники соціологічної школи кримінального права (кінець XIX – початок XX ст.ст.) А. Прінс, І.Я. Фойніцький та інші виступили проти визнання свободи волі злочинця, наполягаючи, що його дії обумовлені соціальними факторами злочинності [19, с. 30]. По суті вони заперечували інститути кримінального права, вчення про склад злочину, не проводили різниці між поняттями: «осудність» і «неосудність». Злочинне діяння розглядалось як вчинок розумної людини. Методологією цієї школи були філософія прагматизму і позитивізму. Вони вважали, що будь-який злочин вчиняється фізичною особою (людиною). Якщо розглядати проблеми дослідження суб'єкта злочину з позиції методології теоретичних концепцій в українському і російському кримінальному праві, то не дивлячись на різне відношення дореволюційних вітчизняних криміналістів до філософських і кримінально-правових теорій, у більшості своїй вони були єдині, що суб'єктом злочину може бути тільки фізична особа, і виступали проти кримінальної відповідальності юридичних осіб.

Проблема осудності і неосудності особи, що вчинила злочин, що є однією з основних у теорії кримінального права у відношенні суб'єкта злочину, вирішувались представниками різних шкіл по-різному. Що ж стосується віку суб'єкта як однієї із його головних ознак, то дослідження зводилося до різних класифікацій злочинних елементів, або до розгляду їх вікових особливостей з позицій особистих особливостей злочинця. Звичайно, що вивчення свободи волі, осудності, неосудності та інших питань, що зв'язані з поведінкою людини в суспільстві неможливо обґрунтувати і вирішити окремо від проблеми суб'єкта злочину, з якою тісно зв'язані різні інститути кримінального права [24, 34-36].

В історичному аспекті, як нам уявляється, представляє інтерес методологічний і теоретичний аналіз суб'єкта злочину в кримінальному праві і кримінальному законодавстві в радянський період розвитку СРСР і її складової Української РСР. Як, на наш погляд, вірно вважає Ю.А. Красіков, що після жовтневої революції доктрина соціалістичного права увібрала в себе реакційні положення соціологічної школи права, перекутивши багато в чому класичний напрямок [24, с. 35]. У перші роки існування радянської держави увага до вивчення суб'єкта злочину зі сторони юристів майже не приділяється. Це було зв'язане з тим, що кримінальне законодавство потребувало кардинальних змін [8, с. 18]. У цей період наука кримінального права з нових методологічних позицій стала вирішувати задачі з переосмисленням кримінально-правових теорій, у тому числі й тих, що стосуються суб'єкта злочину.

В радянський період значний вклад в розвиток теорій і методології з проблем суб'єкта злочину внесли вчені Я.М. Брайнін, В.С. Орлов, А.А. Піонтовський, А.М. Трайнін, І.І. Карпець, В.М. Кудрявцев, Н.Ф. Кузнецова, Н.С. Лейкіна, Р.І. Міхеев, В.Я. Тацій, С.С. Яценко, П.С. Матишевський, О.Я. Светлов та інші. Але, в зв'язку з відсутністю в теорії кримінального права послідовного, стрункого вчення про суб'єкт злочину, вченими допускалися методологічні помилки в характеристиці його ознак. Традиційно суб'єкт злочину характеризувався у вигляді одного із елементів складу злочину [8, с. 18]. На думку О.Ф. Шишова, в підручнику з кримінального права 1938 р. був допущений ще один методологічний прорахунок, який виразився в тому, що соціальна суть інституту вини розглядалася в розділі «Суб'єкт злочину» [19, с. 87].

Загальновизнаною думкою є та, що висвітлення питань методології в кримінально-правових літературі цього ж напрямку щодо суб'єкта злочину обмежувалося лише вказівкою авторів на діалектичний матеріалізм як всезагальний метод наукового пізнання, а приватно – наукові методи були у затінку і потребували дослідження.

Важливе значення для розуміння теоретичних і методологічних проблем поняття «суб'єкта злочину» мало дослідження радянськими та сучасними фахівцями в галузі кримінального права філософського поняття свободи, волі в її матеріалістичному розумінні, а також ознак суб'єкта злочину як вік, осудність і неосудність.

В науці кримінального права, як зазначалося раніше, склад злочину є необхідною і достатньою підставою притягнення осудної особи, що вчинила злочин, з врахуванням установленого законом віку до кримінальної відповідальності. Структурну основу складу злочину складає: об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт і суб'єктивна сторона [25, с. 162]. В той же час А.М. Трайнін наполягав на тому, що суб'єкт злочину не може розглядатися в системі елементів складу злочину, та як людина не є елементом вчиненого нею злочинного діяння [26, с.191]. Позиція А.М. Трайніна не отримала широкого визнання серед теоретиків кримінального права. Було спірним в теорії кримінального права і ствердження, що осудність і вік суб'єкта злочину не можна розглядати в якості ознак, що відносяться до складу злочину (А.Н. Трайнін, Б.С. Никіфоров та ін.). На переконання Н.С. Лейкіної, включення осудності і віку до числа осно-

вних ознак суб'єкта не є перетворенням злочинця в елемент вчиненого ним злочинного діяння, а є можливість спробувати дати більшу об'єктивну і всебічну характеристику конкретного складу злочину [27, с. 229-234]. Проте на думку В.Г. Павлова, з якою слід погодитися, що така позиція Н.С. Лейкіної є сумнівною [8, с. 19].

Важливою теоретичною основою в дослідженні суб'єкта злочину є вік, встановлений в законі, як обставина, що визначає настання кримінальної відповідальності за вчинене. Вік як ознака суб'єкта злочину глибоко вченими практично не вивчена. Складність цієї проблеми зв'язана з тим, що вона зв'язана не тільки з природними, біологічними, але й соціально-психологічними властивостями людини, які мають враховуватися законодавцем при встановленні вікових меж для притягнення до кримінальної відповідальності. На певних історичних етапах вік, з якого наступала кримінальна відповідальність, встановлювався законодавцем по-різному. Достатньо низькі межі настання кримінальної відповідальності зберігалися тривалий час.

Загальна кримінальна відповідальність за чинним КК України наступає з 16 років, хоча на практиці, і в теорії кримінального права це питання вирішується неоднозначно. Справа в тому, що за деякі злочини, не оговорені в законі, кримінальна відповідальність може наступати з 18 років або з 25 років. Дане положення реалізується, коли мова йде про спеціальний суб'єкт злочину. В цьому зв'язку виникає необхідність привести в кримінальному законі конкретний перелік норм, що передбачають настання кримінальної відповідальності з 18 або з 25 років. Від віку, на нашу думку, залежить і структура складу злочину.

Одним із аспектів дослідження суб'єкта в теорії кримінального права є його осудність, тобто такий психічний стан, коли особа, яка під час вчинення злочину могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними [14, с. 204].

Важливою стороною дослідження суб'єкта злочину взагалі, і зокрема суб'єкта злочину, передбаченого ст. 385 КК України є вивчення такого складного питання в науці кримінального права і кримінології, як співвідношення понять «суб'єкт злочину» і «особистість злочинця», які іноді ототожнюються. Методологічною основою дослідження цієї проблеми є як поглиблене вивчення самого злочинного діяння на різних етапах розвитку нашої держави, так і вдосконалення кримінального законодавства з метою більш ефективної боротьби зі злочинністю в тому числі і проти правосуддя. Поняття «суб'єкт злочину» і «особистість злочинця», хоча і близькі, але не співпадають. Крім того, вони мають різний обсяг, а саме – поняття «суб'єкта злочину» вужче, ніж поняття «особистість злочинця» [8, с. 23]. Поняття «суб'єкт злочину» ґрунтується на конкретних положеннях, сформульованих у кримінальному законі, і виходить із методологічних передумов філософських і кримінально-правових теорій [8, с. 23], «Суб'єкт злочину» – це термін кримінально-правовий, який, швидше, визначає юридичну характеристику особи, що вчинила злочин, і відрізняється від кримінологічного поняття «особистість злочинця» [8, с. 23], Натомість «Особистість злочинця» як більш об'ємне поняття, розкривається

через соціальну суть особи, а також через складний комплекс ознак, властивостей, зв'язків, відносин, моральний і духовний світ, що характеризують її, взятих у взаємодії з індивідуальними особливостями і життєвими Фактами, що лежить в основі злочинної поведінки [8, с. 23].

Крім того, стосовно суб'єкта злочину також існує проблема його класифікації. Адже, як відомо, в юридичній літературі існують різні погляди на класифікацію суб'єктів злочину. Деякі автори стверджують, що ними можуть бути як приватні, так і службові особи [28, с. 522; 12, с. 131-141 т. ін.]. Другі вважають, що суб'єктами злочинів можуть бути будь-які особи [29, с. 9]. Існує думка, що суб'єктом злочину можуть бути як громадяни, так і службові особи [30, с. 42]. В теорії кримінального права суб'єкти злочинів також класифікуються на загальний і спеціальний [31, с. 830-899; 10, с. 120 та ін.].

Така суперечлива класифікація суб'єктів злочину, їх тлумачення в науці кримінального права та судовій практиці не може надати допомогу судам та правоохоронним органам у справі боротьби зі злочинними проявами. Положення, що склалося, викликає необхідність більш поглибленого дослідження суб'єкта злочину і зокрема, суб'єкта злочину, передбаченого ст. 385 КК України. З цією метою перш за все звернемося до термінології, що використовується авторами для позначення суб'єкта конкретного злочинного діяння. Так В.Я. Тацій, А.А. Піонтковський, та ін., при визначенні суб'єкта злочину, що стосується злочинів проти правосуддя використовують термін «приватна особа». Автор підтримує позицію В.К. Матвійчука, що поняття «приватна особа» не зовсім точно відображає той зміст, який названі автори йому намагаються надати [32, с. 70]. Перш ніж зробити спробу пояснити свою точку зору про це поняття, слід відзначити, що в кримінальному праві зміст терміну «приватна особа» до цього часу не отримав розробки. Ним в дійсності автори існуючих підручників з кримінального права, курсів кримінального права, монографічної літератури, навчальних посібників і статей називають суб'єктів злочинів, що стосуються злочинів проти правосуддя. Про цьому не дають пояснення, на відміну від поняття «службова особа», якими ж ознаками повинна володіти приватна особа. Разом з тим, розробка ознак приватної особи має не тільки теоретичне, але й істотне практичне значення, на чому акцентував увагу В.К. Матвійчук [32, с. 70], що і ми спробуємо аргументувати при визначенні суб'єкта злочину, передбаченого ст. 385 КК України. Щоб отримати з цього питання більш або менш вичерпну відповідь, важливо дійсно дати тлумачення терміна «приватна особа», з'ясувати, який зміст в нього вкладається, і що власне під ним треба розуміти, як його треба аргументувати. Згідно «Словаря російського мови» С. Ожегова слово «частный, -ое» означає «являющийся отдельной частью чего-либо, не общий, не типичный. Личный, не общественный, не государственный» [33, с. 717]. Близьке за значенням, хоча і більш вузьке тлумачення терміну «приватний» пропонує «Толковый словарь русского языка» В. Даля: «относящийся к части, общему, исключение» [34, с. 583]. Деяко схоже розуміння дається терміну «приватний» Великим тлумачним словником сучасної української мови «Який належить окремій особі (особам); не державний, не суспільний. Який стосується окремої особи (осіб) особистий //перев.,

у сполуч. зі сл. життя. Не пов'язаний зі службовою або суспільною діяльністю, який не має офіційного значення... виконується поза державною службовою... який не перебував на державній службі... Приватним способом а) неофіційно; б) для окремої особи або поза державною службою...» [35, с. 926].

З існуючих тлумачень терміну «приватна», що є в словниках, звичайно ще не можна визначити ознаки приватної особи. Нам здається, що для цієї мети ще додатково, необхідно скористатися тими положеннями, що є в чинному кримінальному законодавстві (ст. 364 КК України) як це робить В.К. Матвійчук у своїх роботах, а саме: ознаками службової особи, а також ознаками неслужбової особи, що даються в юридичній літературі. Порівнюючи указані ознаки й правові наслідки, що є на практиці, які відносяться як до службової особи, так і неслужбової, використовуючи для пояснення тлумачення терміну «приватна», що дається у словниках, спробуємо визначити ознаки суб'єкта приватної особи як суб'єкта злочину.

Найбільш прийнятими, на мій погляд, є визначення і обґрунтування ознак суб'єкта злочину через діяльність і функції суб'єкта [36, с. 70-71], тобто функціональну діяльність такої особи. Зазначена позиція В.К. Матвійчука потребує лише певного уточнення, яке повинне мати таке наповнення: «крім діяльності і функцій суб'єкта (функціональної діяльності такої особи) ще необхідно в зазначеній динаміці врахування і відповідного статусу суб'єкта». Що ж стосується службових осіб, які дають вказівку на вчинення злочину або які його вчиняють особисто, то їх діяльність згідно ст. 364 КК України відноситься до здійснення постійно чи тимчасово чи за спеціальними повноваженнями функції представників влади, чи місцевого самоврядування, а також до того, що вони обіймають постійно чи тимчасово в органах державної влади, органах місцевого самоврядування на державних чи комунальних підприємствах в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій або виконують такі функції за спеціальними повноваженнями, якими особа наділяється повноваженим органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління із спеціальним статусом, повноваженим органом чи повноваженою особою підприємства, установи, організації, судом або законом тощо [37, с. 79].

Суть однієї функції, як це зрозуміло, виражається в безпосередньому управлінні людьми, виробничими, виховними, організаційними або технологічними процесами [38, с. 30-31; 39, с. 491-495]. Друга – охоплює коло обов'язків, пов'язаних з розпорядженням і управлінням державним, колективним або приватним майном, засобами виробництва та ін. суб'єкта [40, с. 62-63; 39, с. 495].

У частини суб'єктів, як свідчить це дослідження, функції та статус службової особи відсутні. Слід погодитися з думкою, що неможливо дати всебічне і об'єктивне визначення суб'єкта складу злочину (в частині, що стосується неслужбової особи) без розкриття змісту виробничих і професійних функцій, а також статусу такої особи, які такий суб'єкт виконує під час вчинення злочину [40, с. 80].

Ними є: 1) виробничі функції, в процесі яких відбувається процес виробництва; 2) професійні функції – відносно-постійний вид трудової діяльності, яка передбачає певну сукупність теоретичних знань, практичного досвіду і трудових навичок; 3) коло обов'язків такого працівника регламентується трудовим договором, контрактом, службовою інструкцією або іншими нормативно-відомчими актами [40, с. 62-71].

Ми згодні з позицією В.К. Матвійчука, що поняття «приватна особа» і «службова особа» відносяться до різних систем відліку і їх (ці поняття) не можна порівнювати і протиставляти, а тому методично буде вірним, якщо конкретні системи розглядаються в конкретних умовах (тобто в системі, досліджуваних суспільних відносин) [40, с. 63] а саме, які охороняються ст. 384 КК України, як це доводиться в указаній статі. Отже повнота поняттям «суб'єкт злочину» виявляється в тому, що воно повинно мати повноту об'єму цього поняття (тобто має бути відсутня пустота, відсутність наповнення цього поняття). З цього приводу слід погодитися з позицією В.К. Матвійчука і положень формальної логіки, що при діленні певного поняття, а саме «суб'єкт злочину», сума об'ємів понять – дільників: – «службова», «неслужбова» і «приватна» особа має бути рівною об'єму (обсягу) діленого поняття [40, с. 64]. Таким чином, можна погодитися з таким визначенням приватної особи як суб'єкта злочину – це фізична осудна особа, якій виповнився до моменту вчинення злочину вік кримінальної відповідальності, як вчиняє злочин, не маючи функції та статусу службової та неслужбової особи, не знаходиться в трудових відносинах, діє як приватна особа не в інтересах суспільно корисної діяльності [40, с. 64].

Дещо іншою термінологією користується при визначенні суб'єкта злочину В. Пакутін. Так, для позначення можливих суб'єктів конкретного злочину ним використовується поняття «громадяни», поряд із службовими особами [30, с. 28], Нам здається, що вірну позицію в цьому питанні займає В.К. Матвійчук, який зазначає що «використання терміну «громадянин» в поєднанні з службовими особами як складових суб'єкту злочину неправомірно» [32, с. 93]. Дійсно, що таке поєднання можливих суб'єктів окремого складу злочину приводить до відомої логічної помилки, тобто невідповідності членів поділу і їх перерізу, пересіченню, перетину [32, с. 93], а на нашу думку, веде до повного відторгнення їх одного від одного, адже очевидно, що службові особи є також громадянами. Крім того, при такому поєднанні вбачається і друга логічна помилка – неповнота ділення [32, с. 93]. Що, є на наш погляд, істотною методологічною помилкою. Автори, виходячи з механізму логіки мислення, використовуючи поняття «громадяни», не включають, як можливих суб'єктів злочину, осіб без громадянства, іноземних громадян, неслужбових і приватних осіб. Це ще раз підтверджує нашу позицію щодо суб'єкта злочину.

Поділ суб'єктів на загальний та спеціальний, як вірно вказує С.Б. Гавриш, для злочинів проти правосуддя дійсно недостатній, бо не відображає соціального і правового статусу суб'єкта [41, с. 484]. В дійсності це так, оскільки цей термін є певна абстракція, що позбавлена соціального змісту тобто реальності суб'єкта як такого.

Автор вважає, що теоретичне вирішення питання про суб'єкт злочину, передбачене ст. 385 КК України, повинно перш за все слугувати практиці боротьби з цими злочинами. Розробки в науці кримінального права можуть бути сприйняті практикою лише в тому випадку, якщо в достатній мірі конкретизовані і базуються на реальних умовах життя суспільства, мають правові та соціальні основи, які підлягають зі сторони кримінального закону.

Таким чином, маючи основні методологічні та теоретичні підходи щодо суб'єкта злочинів і, зокрема щодо злочину, передбаченого ст. 385 КК України відмова свідка від давання показань відмова експерта чи перекладача від виконання покладених на них обов'язків потребує проведення дослідження цього злочину.

Відносно суб'єкта злочину відмова свідка від давання показань або відмова експерта чи перекладача від виконання покладених на них обов'язків в юридичній літературі висловлені різні погляди (ці питання автором розглядаються стосовно зазначених положень ст. 179 КК України 1960 р. і ст. 385 КК України 2001 р.): одні автори вважають, що такими може бути спеціальний суб'єкт, тільки свідок, експерт або перекладач [42, с. 954; 46, с. 470]; другі наполягають, що такими суб'єктами – можуть бути особи, які у той чи інший спосіб були залучені в сферу здійснення правосуддя – свідок, експерт, перекладач, засуджений тощо [43, с. 573]; треті – впевнені, що суб'єктом цього злочину може бути фізична осудна особа з 16 років (свідок, експерт і перекладач, що досяг 16-ти років) [44, с. 783]; четверті доводять, що відповідальності за цей злочин підлягає свідок, експерт, перекладач, як в кримінальній так і в цивільній справі (позивач, відповідач, треті особи такій відповідальності за ст. 178, 179 КК України 1960 р. не підлягають) [45, с. 451, 47, с. 522]; п'яті – пропонують вважати суб'єктом даного злочину, осіб, що викликані в якості свідка, призначені експертом чи залучені в якості перекладача (свідки, що не досягли шістнадцятирічного віку, за відмову від давання показань кримінальній відповідальності не підлягають) [48, с. 626]. Обвинувачені, підозрювані, потерпілі, спеціалісти, цивільні позивачі, а також сторони в цивільній справі відповідальності за ст. 385 КК України не підлягають [48, с. 626]: шості – наполягають, що суб'єкт цього злочину спеціальний – свідок, експерт чи перекладач, які в установленому законом порядку попереджені про відповідальність за ухилення (відмову) від виконання покладених на них обов'язків (потерпілий, спеціаліст, підозрюваний, обвинувачений підсудний, цивільний позивач та відповідач за відмову від давання показань кримінальної відповідальності не несуть) [49, с. 880]. Крім того, як зазначають прихильники шостої точки зору, що у ч. 2 ст. 385 КК конкретизується приписи ч. 1 ст. 63 Конституції України, у яких встановлено, що не підлягає кримінальній відповідальності особа за відмову давати показання під час проведення досудового розслідування, або в суді щодо себе, а також членів її сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом – це п. 1 ч. 1 ст. 3 КПП України, ст. 3 СК України (проте при застосуванні ч. 2 ст. 385 КК слід урахувати таке: якщо особа добровільно заявляє про свій намір давати показання щодо себе, членів її сім'ї чи близьких родичів ця заява оформлена в належному процесуальному порядку то давання в

подальшому завідомо неправдивих показань або відмова від їх давання може застосовувати відповідальність за ст. 384 або ч.1 ст. 385 КК) [49, с. 880-881].

Аналіз зазначених вище точок зору на суб'єкт злочину, передбаченого ст. 385 КК України 2001 р. (ст. 179 КК України 1960 р.), що вони взаємодоповнюють одна одну, але деякі з них є досить переконливими. Так, зокрема А.М. Бойко та Є.В. Фесенко, зазначають, що таким суб'єктом може бути лише свідок, експерт, або перекладач. Проте вони не оговорюють в яких випадках свідок, експерт, або перекладач не можуть нести кримінальної відповідальності за злочин, передбачений ст. 385 КК України. Таким же недоліком страждає твердження Ю.В. Александрова, оскільки той чи інший спосіб залучення цих осіб до здійснення правосуддя не завжди може стати підставою кримінальної відповідальності таких учасників процесу.

Крім того, не зрозуміло в його судженні стосовно суб'єкта злочину, коли засуджений може бути суб'єктом цього злочину. Має певне неузгодження, з огляду на чинне законодавство і позиція О.А. Чувакова стосовно суб'єкта злочину, передбаченого ст. 385 КК України, оскільки не завжди свідок, експерт і перекладач може нести кримінальну відповідальність. Твердження стосовно осіб, які не підлягають за цією статтею відповідальності не обґрунтовано. Такі ж прогалини стосовно суб'єкта злочину і, передбаченого ст.179 КК України 1960 р. стосується переконання В.О. Навроцького та В.І. Тютюгіна стосовно ст. 385 у джерелі № 47. Адже, як ми вже зазначали, що не завжди свідок, експерт або перекладач може понести кримінальну відповідальність за ст. 385 КК України. Також як судження В.О. Навроцького, так і В.І. Тютюгіна стосовно осіб, які не підлягають кримінальній відповідальності за цей злочин має повноту переліку таких осіб. Зазначена неповнота переліку осіб чинному законодавству і КК України 1960 р. характерна для думки Н.Ф. Антонова, хоча перелік осіб, які не підлягають кримінальній відповідальності ним виправдано збільшений.

У подальшому В.І. Тютюгін пропонує визначення суб'єкта злочину, передбаченого ст. 385 КК України (це знайшло відображення в шостій групі поглядів).

Позитивним, що з поглядів на суб'єкт злочину, передбачений ст. 385 КК України можна запозичити для визначення суб'єкта цього злочину є наступні положення 1) фізична осудна особа; 2) яка досягла до моменту вчинення злочину 16-річного віку; 3) свідок, експерт, перекладач як в цивільній так і кримінальній справі; 4) викликані в якості свідка, призначені експертом; 5) спеціальний суб'єкт – свідок, експерт чи перекладач, які в установленому законом порядку попередженні про кримінальну відповідальність за ухилення (відмову) покладених на них обов'язків; 6) свідки, що не досягли шістнадцятирічного віку, підсудні, обвинувачувані, підозрювані, потерпілі, спеціалісти, цивільні позивачі, цивільні відповідачі, сторони в цивільній справі, за відмову від давання показань кримінальній відповідальності не підлягають за ст. 385 КК; 7) у ч. 2 конкретизуються приписи ч. 1 ст. 63 Конституції України, що не підлягає кримінальній відповідальності особи за відмову давати показання під час провадження досудового розслідування або в суті щодо себе, а також чле-

нів її сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом – це п. 1 ч. 1 ст. 3 КПК України, ст. 3 СК; 8) якщо особа добровільно заявляє про свій намір давати показання щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів і ця заява оформлена в належному процесуальному порядку, то вона буде нести кримінальну відповідальність за ч. 1 ст. 385 КК України.

Проте зазначеного позитиву, ще не досить, щоб запропонувати визначення суб'єкта складу злочину, передбаченого ст. 385 КК України. Ще необхідно звернутися до деяких положень, що допоможуть нам у науковому пошуку. В цьому контексті слід зазначити, що в тому випадку, коли ознаки спеціального суб'єкта є конструктивними, тобто такими, що входять до основного складу злочину, то вони є обов'язковими. Особи, які не відповідають вимогам спеціального суб'єкта, вказаним в тій чи іншій кримінально-правовій нормі, не можуть бути притягнені до кримінальної відповідальності за даною статтею, навіть якщо вони й вчинили дії, передбачені диспозицією цієї статті. Слід зазначити виходячи з вищесказаного, що ознаки спеціального суб'єкта, доповнюючи ознаки загального суб'єкта злочину, звужують коло осіб, які можуть підлягати кримінальній відповідальності [50, с. 172]. Тому діяльність, як участь, будь-якої особи по забезпеченню правосуддя, (в нашому випадку – свідка, експерта, перекладача) її права, обов'язки та функції чітко регламентовані законодавчими та іншими нормативно-правовими актами і відносяться до спеціально-конкретних суб'єктів – осіб, що зобов'язанні сприяти розслідуванню і розгляду справи шляхом давання показань, висновків і перекладів [51, с. 15].

Стаття 385 КК України визначає категорію осіб, які можуть бути притягнені до кримінальної відповідальності за наявності певних приводів, умов та підстав [15]. За відмову від давня показань підлягають відповідальності свідки; за відмову від виконання покладених на них обов'язків несуть кримінальну відповідальність експерти та перекладачі.

На думку науковців, свідок, як суб'єкт злочину, передбаченого ст. 385 КК України, це особа, яка відмовилася давати показання [52, с. 109].

Обов'язок не ухилитися від давання показань і відповідно можливість бути суб'єктом злочину, передбаченого ст. 385 КК, як нам уявляється, виникає у свідка чи то в кримінальній чи цивільній чи господарській справі чи у справі з адміністративного судочинства, тоді коли він попереджений про кримінальну відповідальність за ухилення (відмову) давати показання під час судового розслідування або в суді.

Це підтверджується і судовою практикою – 100% вивчених нами кримінальних справ. Процесуальний статус свідка, як і відповідні обов'язки, припиняються у випадку: припинення провадження в кримінальній справі, вступу в законну силу рішення, ухвали, постанови в цивільних адміністративних справах і вироку (або іншого рішення суду в кримінальних справах).

Кримінальний процесуальний кодекс України дає визначення поняття свідка в самій загальній формі. У відповідності зі ст. 65 КПК України та ст. 50 ЦК України в якості свідка для давання показань може бути викликана кожна особа, якій відомі або можуть бути відомі обставини, що підлягають доказу-

ванню під час кримінального або цивільного провадження і яка викликана для давання показань [62; 53]. Дане визначення поняття «свідок» теж не є вичерпним.

У зв'язку з викладеним, виникає необхідність більш детально розглянути питання, хто ж може бути залучений до судочинства як свідок. Аналіз наукової літератури показує, з одного боку, наявність різних підходів до понять «свідок», а, з іншого боку – відсутність сучасних наукових досліджень у цьому напрямку, що не слугує здійсненню належного правосуддя. Насамперед, оговоримо, що свідок – це фізична, а не юридична. Адже діяльність юридичної особи здійснюється через складання деяких ділових паперів, а отже, про певні дії юридичної особи можна допитати лише окремих фізичних осіб, які до цих дій причетні. Те, що до категорії свідків віднесені лише фізичні особи, ґрунтується на принципі незамінності. Свідок є незамінним, тому що факти, про які він повідомляє, сприйняті ним безпосередньо, або особисто сприйняті від іншої особи. Свідок створюється самими обставинами справи і тому є незамінним. Тобто, свідок має особливу значимість, як очевидець. Очевидець – це особа, яка безпосередньо спостерігала процес вчинення кримінальних дій, що, як і будь-яке інше явище матеріального світу, мають властивості відображатися в навколишній дійсності, залишаючи зовні сліди. Побачені людиною події відображаються в її свідомості в зорово-слухових образах, що є слідами-відображення об'єктивної реальності, у нашому випадку – слідами злочину. Вони і роблять людину свідком. На повноту і точність відображення впливає безліч факторів, серед яких можна виділити: особистість свідка, його здатність правильно, повно й точно сприймати реальність; стан аналізаторів людини (зору, слуху, нюху, смаку й інших); загальний стан організму (наявність бадьорості чи втоми, хвороби чи здоров'я); обмеженість обсягу людського сприйняття; вплив зовнішніх і внутрішніх факторів на уявлення того, про що йшлося (наприклад, «у страху очі великі»); індивідуальні особливості збереження і переробки інформації у пам'яті; прагнення заповнити прогалини сприйняття фантазією (характерно в більшому ступені для дітей).

З наведеного вище обґрунтування можна зробити висновок, що свідок цінний рівнем особистого сприйняття якої-небудь події, а також обсягом своїх знань про факт, подію, явище та якщо він не був очевидцем, то його показання не можуть бути використані у повній мірі в якості доказів, якщо не допитана особа, яка повідомила йому інформацію, щодо якої свідок дає показання [54, с. 19]. За визначенням тлумачного словника української мови, свідок – це: «1) Людина, що була присутня при якій-небудь події, пригоді й особисто бачила що-небудь; очевидець // Сучасник і спостерігач чого-небудь // Предмет, річ, що існували під час подій, які відбувалися безпосередньо на цьому місці або неподалік»; а також «2. Особа, яку викликають до суду для посвідчення відомих їй обставин справи; 3. Особа, присутня при чому-небудь для офіційного підтвердження дійсності або правильності чогось» [35, с. 1107]. Юридичний словник-довідник дає визначення свідка як особи «про яку є дані, що їй відомі фактичні обставини, які належать до справи про адміністративне правопорушення, цивільної чи кримінальної справи» [55, с. 588].

Слід погодитися з думкою В.Г. Павлова, який бачить розходження між лексичним значенням слова «свідок» і значенням цього ж слова в якості юридичного, правового поняття [8, с. 5-6]. Далеко не всі особи, обізнані щодо якої-небудь протиправної події, стають свідками у кримінальній справі з наступних причин: 1) не кожний з них відомий слідчому, суду; 2) навіть відомі органам влади свідки не завжди є учасниками кримінального процесу [8, с. 5-6]. Людина стає свідком у справі тільки, якщо її викличуть для давання показань.

У науковій літературі поняття «свідок», його сутність, класифікація, місце в системі кримінального судочинства, правовий статус і т.п. активно досліджувалися в 50-х роках. Група вчених (Р.Д. Рахунів, В.А. Стремівський та ін.) дійшла висновку: місце свідка повинне бути в тому розділі законодавства, де знаходиться слідчий, особа, що проводить дізнання, прокурор, суддя, народні засідателі, секретар судового засідання, громадський обвинувач, громадський захисник, обвинувачуваний, підозрюваний, захисник, потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач, представники потерпілого, цивільного позивача і цивільного відповідача, експерт, перекладач, понятий, законний представник обвинувачуваного (підсудного), поручитель [56, с. 9; 57, с. 15]. Інша група вчених (Б.А. Галкін, М.Л. Якуб, В.Н. Шпилев та ін.), відносить свідка до числа осіб, що сприяють здійсненню кримінального судочинства [58, с. 92-93; 59, с. 81-83]. В.І. Смилов пропонує наступне визначення, за яким «свідок – це особа, яка на першу вимогу органів розслідування, прокуратури й суду зобов'язана з'явитися в призначений час і місце і дати в процесі допиту правдиві показання про відомі їй обставини, які мають для справи значення», а також зазначає, що «деякі процесуалісти, даючи визначення свідка, акцентують увагу на відношення свідка до досліджуваної справи» [60, с. 12]. Професор Н.І. Порубов стверджує, що «свідком у кримінальному процесі може бути будь-яка особа, якій відомі обставини розслідуваної справи, або дані, що характеризують обвинуваченого» [61, с. 98]. При проведенні нами дослідження з'ясувалося, що майже кожен третій, 32% опитаних нами працівників правоохоронних органів вважає, що свідком може бути будь-яка особа, що має будь-яку інформацію з будь-якого епізоду (фактові) конкретної кримінальної справи. Більшість слідчих, (47%) орієнтуються на звичайну нормальну людину, здатну адекватно сприймати навколишню дійсність і відтворювати особисто бачене або чути в умовах офіційного допиту.

Цілком зрозуміло, що найкращий свідок – це очевидець. Якщо чинна норма КПК байдуха до того, з яких джерел свідкові можуть бути відомі які-небудь обставини, що підлягають в'ясненню з даної справи, то багато хто з опитаних нами працівників правоохоронних органів (27%) вважають повноцінним свідком тільки ту особу, яка безпосередньо сприймала обставини, що підлягають доведенню, чи може вказати джерело, з якого почерпнуті відомості про це. В цьому контексті слід зазначити, що важливим елементом поняття «свідок» ми вважаємо також факт давання показань у процесі розслідування кримінальної справи й розгляду її в суді. Ми виходимо з того, що тільки людина, яка дає показання, є свідком, а особу, якій можуть бути відомі якісь відомості

мості або обставини і вона може (зобов'язана) дати показання, припустимо назвати (потенційним) свідком.

На підставі аналізу положень, проведеного навколо поняття «свідок» у кримінальному судочинстві, можна визначити, що свідок – це не будь-яка, а тільки здатна усвідомлювати свої дії і керувати ними особа; не просто здатна знати які-небудь обставини, а лише та, що безпосередньо їх сприймала чи вказала джерело, з якого почерпнуті ці відомості; це не особа, що може бути викликана в органи розслідування чи суд, а та, що, будучи туди викликаною (аж до примусового приводу), зобов'язана дати правдиві показання та не має права відмовлятися від давання показань згідно з чинним законодавством. Отже, свідок – це свідома, що не має обмежень за законом, особа, яка володіє особисто сприйнятим чи почерпнутим з відомих їй джерел відомостями про обставини злочину і причетних до нього осіб, або якій можуть бути відомі такі обставини, і що дає про це показання під час провадження дізнання, досудового слідства, під час розгляду в суді кримінальної чи цивільної справи, під час проведення розслідування тимчасовою слідчою комісією чи тимчасовою спеціальною слідчою комісією Верховної Ради України або під час здійснення виконавчого провадження та не має права відмовитися від давання показання.

Виходячи з чинного законодавства, аналізу судової практики та існуючих точок зору в юридичній літературі стосовно свідка визначимо суттєві ознаки свідка: 1) непричетність його до факту вчинення злочину, тобто допитувана особа не є виконавцем або співучасником злочинного діяння (можливо також, що він був звільнений від кримінальної відповідальності або причетність його до злочину пов'язана фактом вчинення адміністративного правопорушення або цивільно-правового делікту); 2) особа в цивільному, господарському або адміністративному процесі, яка має певну зацікавленість у результатах розгляду справи або має відношення до сторін у спорі; 3) особа у цивільному процесі, якій відомі будь-які обставини, що стосуються не лише справи, а й мають значення для розгляду і вирішення справи по суті; 4) особа, яка юридично не зацікавлена у вирішенні справи (тобто не є стороною або третьою особою).

Перейдемо до розгляду правових характеристик експерта та перекладача, як суб'єктів злочинів, передбачених ст.385 КК України.

Експертом є призначена органами дізнання, досудового слідства або судом особа, яка володіє науковим, технічним або іншим спеціальним знанням, має право відповідно до Закону «Про експертизу» на проведення дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та дати висновок з питань, які виникають під час кримінального правопорушення і стосуються сфери її знань [62].

Не можуть бути експертами особи, які перебувають у службовій або іншій залежності від сторін кримінального правопорушення або потерпілого [62]. Закон України «Про науково-технічну експертизу» пропонує більш розширене визначення: «Експертами є фізичні особи, які мають високу кваліфікацію, спеціальні знання і безпосередньо здійснюють наукову чи науково-технічну експертизу та несуть персональну відповідальність за достовірність і повноту

аналізу, обґрунтованість рекомендацій відповідно до вимог завдання на проведення експертизи» [63]. Зазначається також, що не дозволяється «поєднання в одній особі функцій автора розробки чи іншим чином заінтересованої особи та її експерта» [63].

Відповідно до цього визначення, експерт, як суб'єкт кримінальної відповідальності за ст.385 КК України, який призначається для дачі експертного висновку за відмову без поважних причин від виконання покладених обов'язків у суді, невиконання інших обов'язків несе відповідальність у встановленому порядку [62].

Слід погодитися з В.О. Навроцьким, що експерт не підпадає під ознаки жодної з категорії службових осіб, передбачених ст.364 КК України; при здійсненні своїх обов'язків експерт виступає від власного імені, а не від імені якоїсь державної чи іншої установи; висновок експерта не є обов'язковим, а є лише одним із видів доказів; сам законодавець не вважає експерта службовою особою, адже тоді б у законі були б абсолютно зайвими окремі норми щодо відповідальності експерта за давання завідомо неправдивого висновку з корисливою метою та норми за підкуп експерта – відповідні посягання охоплювалися б нормами про службові злочини [45, с. 42]. Те ж саме ми можемо сказати і про перекладача. Отже, експерт та перекладач не є службовими особами, тому й не несуть відповідальність за статтями, присвяченими службовим злочинам.

На сьогодні залишається проблема визначення підстав відповідальності експерта в ст. 385 КК України. Як уявляється, недостатньо повно відображені в законодавстві характер та зміст суспільно небезпечних діянь, які можуть бути вчинені експертом. Так з однієї сторони КК України передбачає кримінальну відповідальність за давання експертом завідомо неправдивого висновку (ст. 384 КК). З іншої сторони – ознайомившись з висновком експерта слідчий або суддя мають право допитати експерта з метою одержання роз'яснення або доповнення висновку. Зміст допиту полягає в уточненні і доповненні дослідження в поясненні процесу його проведення з точки зору методики обґрунтуванню одержаних результатів, роз'яснення використаної термінології, значення поміток тощо. Таким чином, джерелом доказів у процесі будуть виступати письмовий висновок експерта. При цьому, хоча допит експерта і проводиться за правилами допиту свідка, однак експерт не попереджається про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань (як свідок) та завідомо неправдиві показання (як свідок та потерпілий), так як під час допиту показання експерта не являються джерелом доказів, а по друге, експерт не робить висновку у цей час а лише дає пояснення по вже даному їм висновку. Показання, дані експертом під час його допиту, не можуть прирівнюватись до висновку експерта, так як показання експерта не можуть стосуватися його висновку, не є доповненням чи провадженням висновку, тобто не є складовою частиною висновку, оскільки допит експерта здійснюється у іншій процесуальній формі [64, с. 28-64]. Підтвердження неможливості притягнення експерта до кримінальної відповідальності за завідомо неправдиві показання є також та обставина, що норми кримінально-процесуального законодавства, які регламентують процедури допиту експерта, не містять припису про необхід-

ність попередження експерта щодо кримінальної відповідальності за вчинення такого діяння. Натомість він зобов'язаний виконати покладений на нього обов'язок дати відповіді на запитання під час допиту.

Участь перекладача в здійсненні правосуддя обумовлена наявністю конституційного принципу щодо рівності громадян незалежно від мови спілкування (ст. 24 Конституції України) [65].

Спираючись на вимогу Основного Закону Кримінальний процесуальний кодекс України (ст.68 КПК) цивільно-процесуальне (ст. 9 ЦПК) господарське процесуальне (ст.3) [62; 53]. Кодекс адміністративного судочинства України (ст. 15) гарантують особам, які беруть участь у судовому провадженні, досудовому розслідуванні і не володіють мовою судочинства, заявляти клопотання, давати пояснення, показання знайомитися з матеріалами справи, тощо рідною мовою, а також користуватися послугами перекладача, сурдоперекладача. Крім того, у ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, прийнятої 16 грудня 1966 р. Генеральної Асамблеї ООН, та в ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основних свобод зазначено, що особа яка не володіє мовою, якою ведеться судочинство, має право отримувати безоплатну допомогу перекладача [66, с. 5; 67, с. 96].

Умовою залучення особи до виконання функції перекладача є, по перше, вільне володіння необхідною мовою (або професійне знання сурдоперекладу) та відсутність будь-якої зацікавленості в результатах вирішення справи.

Слід погодитися з думкою Габра О.І., що перекладачем є будь-яка незацікавлена у вирішенні справи особа, яка володіє державною мовою та мовою, якою володіють і користуються учасники процесу, знання якої необхідне для здійснення усного чи письмового перекладу, а також особа, яка володіє технікою спілкування з глухим чи німим [6].

Процесуальний статус перекладача особа отримує з моменту залучення до участі у проведенні розслідування справи, судовому провадженні, виконавчому провадженні, засідання тимчасової слідчої комісії Верховної Ради, з обов'язковим письмовим попередженням про кримінальну відповідальність за відмову від перекладу, завідомо неправильний переклад. Перед початком процесуальної дії сторона кримінального провадження, яка залучила перекладача, чи слідчий суддя або суд пересвідчується особі і компетентності перекладача, з'ясовують його стосунки з підозрюваним, обвинуваченим, потерпілим, свідком і роз'яснюють його права і обов'язки та попереджають його про кримінальну відповідальність за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків перекладача (ст. 68 КПК України) [62].

Висновок. Отже, за певним уточненням, та за позначенням позитивного можна запропонувати визначення суб'єкта злочину, передбаченого ст. 385 КК України. Ним слід вважати фізичну осудну особу, яка досягла 16-річного віку до моменту вчинення злочину і викликана в якості свідка, призначена експертом чи залучена в якості перекладача (спеціальний суб'єкт) у цивільній, кримінальній, господарській, та адміністративній справі компетентним на це органом чи особою та яка попереджена про кримінальну відповідальність – свідок за відмову від давання показань, експерт чи перекладач за відмову від вико-

нання покладених на них обов'язків без поважних причин у суді або під час провадження досудового розслідування, здійснення виконавчого провадження, розслідування тимчасовою слідчою комісією Верховної Ради України та не дивлячись на таке попередження вчинила такі заборонені ст. 385 КК України діяння під час здійснення таких проваджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Абдуразаков С.А., Ахмедов Г.А.* Суб'єкт преступлення по Уголовному кодексу Узбекской ССР/ С.А. Абдуразаков Г.А. Ахмедов// Вопросы совершенствования законодательства Узбекской ССР/ [ред. кол. Г.А. Ахмедов и др.]. – Ташкент, 1970. – С. 137-147.

2. *Абшилава Г.В.* Некоторые особенности производства допроса с участием переводчика/ Г.В. Абшилава// Российский следователь. – 2004. – № 10. – С. 18-20.

3. *Бородин С.В.* К вопросу совершенствования законодательства об уголовной ответственности несовершеннолетних / С.В. Бородин, Н.А. Носков// Современные тенденции развития уголовной политики и уголовного законодательства. – М., 1994. – С. 57-59.

4. *Владимиров В.А.* Суб'єкт преступлення по советскому уголовному праву: [лекция] / В.А. Владимиров, Г.А. Левицкий. – М. : МООН РСФСР, 1964. – 59 с.

5. *Наумов А.В.* Предприятие на скамье подсудимых / А.В. Наумов // Советская юстиция. 1992. – № 17-18. – С. 3-4.

6. *Орлов В.С.* Суб'єкт преступлення по советскому уголовному праву / В.С. Орлов. – М. : Госюриздат, 1958. – 260 с.

7. *Орымбаев В.С.* Специальные субъект преступлення / Р. Орымбаев; отв. ред. Г.И. Баймурзин, – Алма-Ата : Наука Каз ССР, 1977. – 152 с.

8. *Павлов В.Г.* Суб'єкт преступлення / В.Г. Павлов. – СПб : Юридический центр Пресс, 2001. – 318 с.

9. *Розенко В.І., Матвійчук В.К.* Суб'єкт злочину/ В.І. Розенко, В.К. Матвійчук // Лекція. – К. : Українська академія внутрішніх справ, 2004. – 36 с.

10. *Светлов А.Я.* Ответственность за должностные преступление / А.Я. Светлов. – К. : Наукова думка, 1978. – 304 с.

11. Протченко Б.А. Понятие невменяемости в собственном уголовном праве / Б.А. Протченко// Изв. вузов Правоведение. – 1987. – С. 82-86.

12. *Таций В.Я.* Суб'єкт злочину / В.Я. Трацій // Кримінальне право України. Загальна частина: Підрч. для студ. юрид. спец. вищ. закл. Освіти / [М. І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та ін]; за ред. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тация. – К. – Х., 2001. – С. 130-141.

13. *Устименко В.В.* субъект преступлення (понятие и виды): Учеб. пособие / В.В. Устименко. – Х. : Харьк. юрид. ін-т, 1989. – 140 с.

14. Полный курс уголовного права: В 5 т. / Под ред. докт. юрид. наук, проф., засл. деятеля науки РВ А.И. Коробеева. – СПб. : Р. Асланов, Юридический центр Прес, 2008. – Т. 1: Преступление и наказание. – 2008. – 1133 с.

15. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25-26. – Ст. 131.

16. Большая Советская Энциклопедия: В 30 т. – Т.9/[гл. ред. А.М. Прохоров]. – 3-е изд. – М. : Сов. Энциклопедия, 1970: ЕВКЛИД-ИБСЕН. – 1972. – 986 с.

17. Философский энциклопедический словарь / [гл. ред. : Л.Ф. Ильичев, П.Н. Федосеев, С.М. Ковалев, В.Г. Панов]. – М. : Сов. Энциклопедия, 1983. – 840 с.

18. *Шабалин В.А.* Методологические вопросы правоведения. В связи с теорией и практикой социалистического управления / В.А. Шабалин. – Саратов : Саратов. ун-т, 1972. – 226 с.
19. *Шишов О.Ф.* Становление и развитие науки уголовного права в СССР: Пробл. Общей части: Учеб. пособие (1915 – 1936 гг.) / О.Ф.Шишов: науч. ред. В.А. Владимирова. – М. : Б. и., 1981. – Вып. 1 : 1917-1920 гг. – 1981. – 85 с.
20. *Кант И.* Сочинение в шести томах. – Т. 4. – ч. 2 / И.Кант. – М., 1965. – С. 120-137.
21. *Гегель Г.В.Ф.* Философия права / Г. В. Ф. Гегель. – М. : Мысль, 199. – 524 с.
22. *Фейербах А.* Уголовное право / А. Фейербах. – СПб. : Медицинская тип.; тип. Гос. Комерц-коллегии; тип. Имп. Воспит. дома, 1810. – 616 с.
23. *Пионтковский А.А.* Уголовно-правовые воззрения И. Канта, А. Фейербаха, И. Фихте / А.А. Пионтковский. – М. : Профобразование, 1971. – 112 с.
24. *Красиков Ю.А.* Доктрина русского уголовного права : источники и тенденции развития / Ю.А. Красиков // Современные Тенденции развития уголовной политики и уголовного законодательства : тез. докл. науч. конф., (г. Москва, 27-28 января 1994 г.) / Под. ред. С.В. Бородина и др. – М., 1994. – С. 34-36.
25. *Брайнин Я.М.* Уголовная ответственность и ее основания в советском уголовном праве / Я.М. Брайнин. – М. : Госюриздат, 1963. – 281 с.
26. *Трайнин А.Н.* Общее учение о составе преступления / А.Н. Трайнин. – М. : Госюриздат, 1957. – 191 с.
27. Советское уголовное право. Часть Общая: Учеб. пособие / [Н.С. Алексеев, Н.А. Беляев, Н.П. Грабовская, С.А. Домахин, И.И. Карпец, Н.С. Лейкина и др.] – Л. : ЛГУ, 1960. – 587 с.
28. *Пионтковский А.А.* Преступление в области природных богатств / А.А. Пионтковский // Курс советского уголовного права: В 6 т. / [редкол. : А.А. Пионтковский и др.] – М. : 1971. – Т. 5. – С. 513-544.
29. *Писарев А.* Правовая охрана и защита лесов / А. Писарев // Советская юстиция, 1982 – С. 7-10.
30. *Пакутин В.Д.* Ответственность за незаконную порубку леса / В.Д. Пакутин // Социалистическая законность – 1978. – № 11. – С. 40-42.
31. *Баулін Ю.В.* Злочини у сфер обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення / Ю.В. Баулін // Кримінальний кодекс України : науково-практичний коментар / [Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, С.Б. Гавриш та ін.]; за заг. ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – К., 2003. – С. 830-899.
32. *Матвійчук В.К.* теоретичні та практичні проблеми кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища: [монографія] / В.К. Матвійчук. – К. : Національна академія управління, 2011. – 368 с.
33. *Ожегов С.И.* Словарь русского языка : ок. 5700слов / Ожегов С.И.; под. ред. чл.-корр. АН СССР Н.Ю. Шведовой. – [19 изд., испр.]. – М. : Рус. Яз., 1987. – 846 с.
34. *Даль В.Д.* Толковый словарь живого великорусского языка: В 4 т. / В.И. Даль. – М. : государственное издательство иностр. и национальных словарей, 1955. – Т. 4. – 1956. – 583 с.
35. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / [украд. і голов. ред. В.Т. Бусел]. – К. ; Ірпінь : Перун, 2005. – 1728 с.

36. *Матвейчук В.К.* Уголовно-правовая борьба органов внутренних дел с преступным загрязнением водных объектов: Учеб. пособие / В.К. Матвейчук. – К. : НИ и РИО Украинской академии внутренних дел, 1992. – 79 с.

37. *Попов М.И., Харитонов С.О.* Злочин у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язані з наданням публічних послуг / М.І. Попов, С.О. Харитонов // Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: У 2 т. / За заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. – 5-те вид. допов. – Х. : Право, 2013, т. 2 Особлива частина / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін.. – 2013. – С. 782-840.

38. *Здравомыслов Б.В.* должностные преступление. Понятие и квалификация / Б.В. Здравомыслов. – М. : Юрид. лит., 1975. – 168 с.

39. *Мельник М.І.* Злочин у сфері службової діяльності / М.І. Мельник // Кримінальне право України. Особлива частина: Підруч. / [Ю.В. Александров, О.О. Дуров, В.А. Клименко та ін.]; за ред. М.І. Мельника, В.А. Клименка. – К., 2004. – С. 491-513.

40. *Матвейчук В.К.* Уточнение понятия субъекта экологических преступлений на современном этапе развития общества и государства / В.К. Матвейчук // Проблемы борьбы зі злочинністю в Україні: тези доповідей і повідомлень респ. наук. конф. / АН України. Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. – К., 1992. – С. 62-64.

41. *Гавриш С.Б.* Уголовно-правовая охрана природной среды Украины. Проблемы теории и развития законодательства / С.Б. Гавриш. – Харьков: Основа, 1994. – 640 с.

42. *Бойко А.М.* Злочин проти правосуддя (ст.ст. 371-376, 380, 381, 383-385, 387-389, 391-394, 396). Особливої частини КК / А.М. Бойко // Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квіт. 2001 р. / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К. : Атіка. – С. 861-893.

43. *Александров Ю.В.* Злочин проти правосуддя / Ю.В. Александров // Кримінальне право України. Особлива частина: Підручник (Ю.В. Александров, О.О. Дудоров, В.А. Клименко та ін.) – Вид. 2-ге, переробл. та допов. / За ред. М.І. Мельника, В.А. Клименка. – К. : Атіка, 2008. – С. 571-599.

44. *Чуваков О.А.* Преступление против правосудия / О.А. Чуваков // Уголовный кодекс Украины: Научно-практический комментарий. Издание седьмое, переработанное и дополненное; отв. ред. Е.Л. Стельцов. – Х. : Одиссей, 2010. – С. 759-809.

45. *Навроцький В.О.* Злочин проти правосуддя / В.О. Навроцький // Лекції для студентів юридичного факультету. Навчальне видання. – Львів: Видавничий центр юридичного ф-ту Львівського державного ун-ту ім. Івана Франка, 1998. – 48 с.

46. *Фесенко Є.В.* Злочин проти правосуддя / Є.В.Фесенко // Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: У 2 т. – Т. 2 / За заг. ред. П.П. Андрушка, В.І. Гончаренка, Є.В. Фасенка, – 3-те вид. перероб. та дон. – К. : Алєрта; КНТ : Центр учбової літератури, 1009, – С. 445-490.

47. *Тютюгін В.І. Самощенко І.В.* Злочини які посягають на відносини, що забезпечують одержання достовірних доказів та істинних висновків у справі / В.І. Тютюгін, І.В. Самощенко // Кримінальне право України: Особлива частина: Підручник / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін, та ін.; за ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – 4-те вид., перероб і допов. – Х. : Право, 2012. – С. 518-523.

48. Антонов Н.Ф. Преступление против правосудия / Н.Ф. Антонов // Уголовный кодекс Украинской ССР: Науч.-практ. комент. / Н.Ф. Антонов, М.И. Бажанов, Ф.Г.Бурчак и др. – К. : Политиздат. Украины, 1987. – С. 614-642.

49. Тютюгін В.І. Коментар до ст. 385 КК України / В.І. Тютюгін // Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: У 2 т. / За заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. – 5-те вид., допов. – Х. : Право, 2013. – Т. 2 : Особлива частина / Ю.В. Бадцаїн, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін.. – 2013. – С. 879-881.

50. Науково практичний коментар до Кримінального кодексу України / У 2 ч.; під заг. ред. М.О. Потебенька, В.Г. Гончаренка. – К. : Форум, 2001. Ч. 1. – 2001. – 395 с.

51. Бажанов М.И. Преступление против правосудия / М.И. Бажанов // Уголовное право Украинской ССР на современном этапе: Часть особенная [А.Я. Светлов, М.И. Бажанов, В.В. Сташис и др.]. – К. : Наукова думка, 1985. – С. 307-333.

52. Осадчий В.І. особливості суб'єкта в злочинах проти правоохоронної діяльності / В.І.Осадчий // Право України. – 2001. – № 2. – С. 108-111.

53. Цивільний процесуальний кодекс України: текст із змінами та доп. станом на 1 січня 2004 р. / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – К. : Ін. Юре, 2004. – 206с.

54. Комлев Б. Нарушение закона, влекущие исключение показания свидетеля, потерпевшего из процесса доказывания / Б. Комлев // Законность. – 1997. – № 12. – С. 16-18.

55. Юридичний словник-довідник / За ред. Ю.С. Шемчушенка; [худож. Оформ. В.М. Штогринна] – К. : Феміна, 1996. – 696.

56. Рахунов Р.Д. Проблемы уголовно-процессуальной деятельности по советскому праву / Р.Д. Рахунов. – М. : Госюриздат, 1961. – 277 с.

57. Стрёмовский В.А. Участники предварительного следствия / В.А. Стрёмовский. – Ростов : Ростов. гос. ун-т, 1966. – 260 с.

58. Галкин Б.А. Советский уголовно-процессуальный закон / Б. А. Галкин. – М. : Госюриздат, 1962. – 255 с.

59. Якуб В.Н. Показания свидетелей и потерпевших / М.Л. Якуб – М. : МГУ, 1958. – 128 с.

60. Смыслов В.И. Свидетель в советском уголовном процессе: Учеб. Пособие для юрид. ин-тов и фак.] / В.И. Смыслов. – М. : Вышшая школа, 1973. – 160 с.

61. Парубов Н.Н. Тактика допроса на предварительном следствии: Учеб. пособие] / Н.Н. Парубов. – М. : БЕК, 1998. – 196 с.

62. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651–VIII, Голос України, 2012, 19 травня.

63. Про державну виконавчу службу [Електронний ресурс] : Закон України від 31 груд. 1998 : станом на 4 лют. 2010 // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 36. – Ст. 243.

64. Уразильдеев Л. Допрос эксперта в суде / Л. Уразильдеев // Российская юстиция. – 1997. – № 6. – С. 27-29.

65. Конституція України. 15 серп. 2011 р.: відповідає офіц. тексту/ Верховна Рада України : Право-інформ, 2011. – 48 с. : табл. – (Серія «Юридична бібліотека»).

66. Заблоцька Л. Виникнення та формування міжнародних стандартів у галузі прав людини / Л. Заблоцька // Український часопис прав людини. – К., 1995. – № 1. – С. 5-6.

67. Зайцев О.А. Государственная защита участников уголовного процесса / О.А. Зайцев. – Москва : Экзамен, 2011. – 512 с.

Ольховенко О.І. Суб'єкт злочину, передбаченого ст. 385 КК України

У статті автором здійснено дослідження суб'єкта злочину, передбаченого ст. 385 КК України. Проаналізовані проблемні питання, що стосуються суб'єкта злочину, як інституту кримінального права – елемент складу злочину, а також запропоновано авторське роз'яснення положень суб'єкта злочину, передбаченого ст. 385 КК України і сформульоване авторське визначення такого суб'єкта злочину.

Ключові слова: суб'єкт злочину, свідок, експерт, перекладач.

Ольховенко О.И. Субъект преступления, предусмотренного ст. 385 УК Украины

В статье автором проведено исследование субъекта преступления предусмотренного ст. 385 УК Украины. Проанализированы проблемные вопросы, относящиеся субъекта преступления, как института уголовного права, а также предложены авторские разъяснения положений субъекта преступления предусмотренного ст. 385 УК Украины и сформулировано авторское отображение такого субъекта преступления.

Ключевые слова: субъект преступления, свидетель, эксперт, переводчик.

Olkhovenko O.I. The subject of the crime prescribed in Article 385 of the Criminal Code of Ukraine

In the article the author carried out the research of the subject of the crime prescribed in Article 385 of the Criminal Code of Ukraine. Analyzed the problematic issues related to subject of the crime, as an institute of the criminal law – an element of the crime and suggested authorclarifications of the provisions of the subject of the crime prescribed in Article 385 of the Criminal Code of Ukraine and formulated the author's definition of the subject of the crime.

Keywords: subject of crime, witness, expert, translator.

Стаття надійшла до редакції 05.03.2014.

ВИПРАВНІ РОБОТИ ЯК АДМІНІСТРАТИВНЕ СТЯГНЕННЯ ТА КРИМІНАЛЬНЕ ПОКАРАННЯ

М.А. Самбор

*кандидат юридичних наук,
лауреат Всеукраїнського фонду юридичної науки
академіка права В.В.Сташиса,
лауреат Міжнародної премії
академіка П.П.Михайленка
Міжнародної академії фундаментальних основ буття,
лауреат відзнаки НАН України «Талант, натхнення, праця»,
старший інспектор штабу Прилуцького МВ УМВС України
в Чернігівській області
(з обслуговування міста Прилук та Прилуцького району),
член Прилуцької міської міжвідомчої координаційно-
методичної ради з правової освіти населення,
член Міжвідомчої ради з питань сім'ї,
гендерної рівності, демографічного розвитку,
запобігання насильству в сім'ї та протидії торгівлі людьми
Прилуцької міської ради*

Постановка проблеми. Адміністративна відповідальність за вчинення адміністративних правопорушень передбачає застосування до осіб, які вчинили адміністративні правопорушення, адміністративних стягнень. Система адміністративних стягнень, передбачених Кодексом України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) [6], в Україні досить розгалужена. Норми КУпАП передбачають вичерпний перелік адміністративних стягнень, які застосовуються за вчинення адміністративних стягнень. Крім того, ст. 241 КУпАП передбачає заходи впливу, які застосовуються до неповнолітніх за вчинення останніми адміністративних правопорушень. Разом з цим заслуговує на увагу положення ч. 2 ст. 24 КУпАП, котре стверджує про те, що законами України може бути встановлено й інші, крім зазначених у цій статті, види адміністративних стягнень. Така норма вказує на те, що перелік адміністративних стягнень є невичерпним, хоча з іншого боку й передбачає ту обставину, що встановлюватися види адміністративних стягнень повинні лише законами України, тобто є прерогативою законодавчої гілки влади. Зазначене положення кореспондується із конституційною нормою, яка міститься у ст. 92 Конституції України [9]. У той же час наявність невизначеності у частині існування вичерпного переліку адміністративних стягнень не дає можливості громадянам усвідомити наслідки, яких останні можуть зазнавати за вчинення адміністративних правопорушень. Адміністративні стягнення носять й профілактичний характер, а тому обізнаність, зрозумілість змісту адміністративних стягнень є важливим складовим профілактичного впливу на громадян.

Одним із видів адміністративних стягнень, які передбачені нормами КУпАП є виправні роботи (п. 6 ч. 1 ст. 24 КУпАП).

Аналіз останніх досліджень та публікацій. За предмет свого дослідження виправні роботи, як адміністративне стягнення, обирали І. Голосніченко, С. Гончарук, Є. Додін, Т. Коломоєць, В. Колпаков, І. Піскун, І. Сківський та інші. Незважаючи на наявні наукові розробки, виправні роботи, як об'єкт наукових юридичних досліджень, залишаються актуальними як, виходячи із розуміння суті адміністративного стягнення, так і відмежування виправних робіт, як адміністративного стягнення, від аналогічного кримінального покарання.

Метою статті є дослідження поняття та змісту виправних робіт, як адміністративного стягнення, та його межування із аналогічним кримінальним покаранням.

Основні результати дослідження. П. 6 ч. 1 ст. 24 КУпАП передбачає, що за вчинення адміністративних правопорушень може застосовуватись таке адміністративне стягнення як виправні роботи. Стаття 31 КУпАП зазначає, що виправні роботи застосовуються на строк до двох місяців з відбуванням їх за місцем постійної роботи особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, і з відрахуванням до 20% її заробітку в доход держави. Виправні роботи призначаються районним, районним у місті, міським чи міськрайонним судом (суддею).

Норми КУпАП не дають науково-теоретичного розуміння поняття «виправні роботи». У зв'язку з цим на початку даної роботи звернемось до наявних доктринальних поглядів на поняття «виправні роботи». Досліджуючи Internet-ресурси, можемо знайти ряд визначень поняття «виправні роботи», так само питанню обґрунтування поняття «виправні роботи» приділялася увага у дослідженнях окремих вітчизняних науковців.

Виправні роботи – це вид кримінального покарання в Україні. Як і аналогічний вид адміністративного стягнення, у кримінальному праві під виправними роботами розуміється праця засудженого за звичайним місцем роботи засудженого з відрахуванням у доход держави від 10 % до 20 % його заробітної плати. За «суворістю» знаходиться між громадськими роботами і службовими обмеженнями для військовослужбовців [1].

Сківський І.О. зазначає, що виправні роботи – це вид адміністративного стягнення, що застосовується виключно судом до правопорушника, полягає у покладенні на нього обов'язку протягом певного строку бути залученим до праці з відрахуванням певної частини його заробітної плати на користь держави, та спрямоване на перевиховання правопорушника в умовах трудового колективу за місцем його постійної роботи, профілактику вчинення правопорушень та покарання винної особи. Це стягнення – триваючий захід (за дією у часі); відбувається тільки за місцем постійної роботи порушника (за порядком застосування); може застосовуватися лише в судовому порядку (за суб'єктом застосування); основне (за характером та змістом); передбачає перевиховання правопорушника та профілактику правопорушень за допомогою праці в умовах трудового колективу (за методом досягнення мети) [4, с. 10-11]. Якщо розглядати дану дефініцію виключно у межах дисертаційного дослідження Сківського І.О. «Виправні роботи як вид адміністративного

стягнення за законодавством України: теорія, досвід та практика застосування» остання досить вдала. Однак, коли мова йдеться про виправні роботи, а саме це словосполучення розкривається, то абсолютизувати та зводити останні виключно до виду адміністративного стягнення неможливо, а до того ж ще тим, що не протирічить існуючим нормам чинного законодавства України, де виправні роботи постають не лише видом адміністративних стягнень, а й кримінальним покаранням.

Піскун І.І. вважає, що виправні роботи – це адміністративне стягнення, яке застосовується до особи, що визнана винною у вчиненні адміністративного підсудного проступку за постановою місцевого суду. Воно має на меті грошове покарання, вплив на матеріальні інтереси правопорушника і його виправлення шляхом перевиховання в умовах трудового колективу [5, с. 14]. У межах дисертації Піскуна І.І. взагалі подібне визначення виправних робіт недоречне, оскільки навіть сама назва вказує на те, що досліджуються адміністративно-правові засади встановлення і застосування виправних робіт. На наш погляд, адміністративно-правові засади мають свою логічну приналежність й до застосування кримінального покарання, коли розуміти адміністративну складову не лише у вузькому її розумінні, до суті якої слід відносити виключно норми про адміністративні правопорушення, а й як норми як галузі, що регулює суспільні відносини у галузі управлінської діяльності державних органів та посадових осіб з виконання публічних функцій держави, як складову частину юридичної науки, яка визначається системою державно-управлінських, адміністративних поглядів, ідей, уявлень про закони, що регламентують відносини у сфері державного управління, про його соціальну обумовленість та ефективності, про закономірності, реформування та тенденціях розвитку адміністративного законодавства, про принципи адміністративного права [7]. Існуючі визначення виправних робіт, які подавалися авторами, фактично автоматично ототожнювалися або із кримінальним покаранням, або із адміністративним стягненням. При цьому чомусь ніхто не звертав увагу на те, що виправні роботи є й адміністративним стягненням і кримінальним покаранням, й зводити поняття до одного з цих різновидів фактично порушує структуру матерії, коли мова йдеться про предмет та його види. Разом з цим виправні роботи – це насамперед захід державного примусу, що застосовується до осіб, які допустили порушення, а вже потім деталізується у певному провадженні. Також очевидним є те, що одиничне повинно мати ознаки цілого, тоді як ціле неможливо визначати через одиничне. Так і виправні роботи, як адміністративне провадження повинно мати загальні риси виправних робіт, як заходу адміністративного примусу, який має особливості, зумовлені провадженням у справах про адміністративні правопорушення.

У зв'язку з цим вважаємо за необхідне під виправними роботами розуміти один із видів державного примусу, що застосовується відносно осіб, які вчинили адміністративні правопорушення чи злочини, у законодавчо встановленому порядку на підставі судового рішення про винуватість особи у вчиненні адміністративного правопорушення чи злочину, та являє собою залучення особи до виконання її службових обов'язків із застосуванням заходів матері-

ального стягнення (відрахування із заробітної плати), а також виховання правопорушника (злочинця) через працю та у трудовому колективі.

Виправні роботи, як і у випадку з аналогічним видом кримінального покарання, полягають у праці правопорушника за місцем постійної роботи і як вид адміністративного стягнення є не дуже поширеним. При цьому в дохід держави відраховується певна сума, яка складає до двадцяти відсотків зарплати. Застосовуються на строк до двох місяців. Виправні роботи призначаються районним, районним у місті, міським чи міськрайонним судом (суддею), який і визначає термін та розмір стягнень у дохід держави. Строк виправних робіт обчислюється у днях та місяцях. Про застосування цього виду адміністративного стягнення складається постанова, яка надсилається до органу з питань виконання покарань протягом наступного дня після винесення. Не призначаються вагітним жінкам, інвалідам I та II груп [2]. Як можна побачити, суть розуміння поняття «виправні роботи» як адміністративного стягнення, так і кримінального правопорушення є тотожними за своїм змістом. Адже як у ст. 31 КУпАП, так і у ст. 57 Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 р. [10], де прописано, що покарання у вигляді виправних робіт встановлюється на строк від шести місяців до двох років і відбувається за місцем роботи засудженого, виправні роботи відбуваються за місцем роботи та полягають у виконанні професійних обов'язків винною особою. Із суми заробітку засудженого до виправних робіт провадиться відрахування в дохід держави у розмірі, встановленому вироком суду, в межах від десяти до двадцяти відсотків.

Отже, виправні роботи, як адміністративне стягнення, так і кримінальне покарання, передбачає обов'язок праці засудженого у кримінальному процесі, чи правопорушника у адміністративному провадженні, за місцем своєї попередньої роботи. Разом з цим, винна особа несе негативні для себе наслідки матеріального характеру, оскільки недоотримує частину заробітної плати за виконану роботу. Саме ця частка відрахувань у дохід держави є однією з відмінних складових виправних робіт як адміністративного стягнення від адміністративних робіт, як кримінального покарання. Проводячи паралелі між виправними роботами, як адміністративним стягненням, так і кримінальним покаранням слід встановити наявні спільні та відмінні риси.

По-перше, адміністративне стягнення у вигляді виправних робіт не мають нижньої межі такого стягнення, маючи лише максимальну її поділку – 20%, тоді як виправні роботи, як кримінальне покарання, передбачають відрахування у межах від 10% до 20%. По-друге, відмінною рисою виправних робіт, як адміністративного стягнення, від кримінального покарання є строки відбування таких робіт. Адміністративне стягнення призначається на строк до двох місяців (знов-таки немає нижньої межі строку призначення даного покарання), а кримінальне покарання призначається на строк від шести місяців до двох років. По-третє, виправні роботи, як адміністративне стягнення, переслідують завдання виховання громадян у дусі точного і неухильного додержання Конституції і законів України (ст. 1 КУпАП), або ж виховання громадян у дусі додержання законів, зміцнення законності (ст. 245 КУпАП), тоді як виправні роботи, як кримінальне покарання переслідує мету виправлення засудженого

(ч. 2 ст. 50 КК України від 5 квітня 2001 р.), тоді як Кримінальний кодекс України від 28 грудня 1960 р. [11] у ст. 22 проголошував, що покарання не тільки є карою за вчинений злочин, але й має на меті виправлення і перевиховання засуджених у дусі чесного ставлення до праці, точного виконання законів, поважання правил співжиття, а також запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами (підкреслено нами – М.С.). У ст. 29 Кримінального кодексу України від 28 грудня 1960 р. зазначалося, що виправні роботи без позбавлення волі призначалися на строк від двох місяців до двох років і відбувалися відповідно до вироку суду або за місцем роботи засудженого, або в інших місцях, що визначаються органами, які видають застосуванням виправних робіт, але в районі проживання засудженого. Із заробітку засудженого до виправних робіт без позбавлення волі провадилося відрахування в доход держави у розмірі, встановленому вироком суду, але не більше 20% (підкреслено нами – М.С.). Історико-правове порівняння ознак виправних робіт, як кримінального покарання, дозволило зробити висновок про те, що негативні наслідки матеріального характеру для засудженого нічим не відрізнялися від аналогічних наслідків при застосуванні виправних робіт, як адміністративного стягнення, за вчинення адміністративного правопорушення (адже у Кримінальному кодексі України від 28 грудня 1960 р. не визначалася нижня межа відрахувань, а встановлювалася виключно верхня їх межа, що становила 20%, що є цілком аналогічним змісту виправних робіт, як адміністративного стягнення). Крім того, виправні роботи, як кримінальне покарання, засуджений міг відбувати не лише за місцем роботи останнього, а й в інших місцях, що визначалися органами, які видають застосуванням виправних робіт, але в районі проживання засудженого. Нині чинний Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р., як бачимо, реформував інститут виправних робіт.

У решті ознак виправні роботи як адміністративне стягнення, так і кримінальне покарання не мають відмінностей. Підтвердженням цього також є й те, що у відповідності до ч. 1 ст. 322 КУпАП постанова районного, районного у місті, міського чи міськрайонного суду (судді) про накладення адміністративного стягнення у вигляді виправних робіт надсилається на виконання органу центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань. Таким чином, навіть виконання вказаних заходів державного примусу належить до повноважень одного й того ж органу виконавчої влади.

Виправні роботи можна віднести до числа виняткових заходів адміністративної відповідальності, тому що вони застосовуються за найсерйозніші правопорушення (дрібне розкрадання, дрібне хуліганство, злісну непокору та ін.) і тільки районними (міськими) судами (суддями) [3].

У КУпАП розкривається виключно суть виправних робіт, як адміністративного стягнення. При цьому зауважується, що виправні роботи, як адміністративне стягнення, накладається виключно за рішенням суду у справі про адміністративне правопорушення. Це вкотре наголошує на спорідненості адміністративного стягнення у вигляді виправних робіт із аналогічним кримінальним покаранням. Разом з цим, віднесення права накладення даного виду стяг-

нення до компетенції судової гілки влади вказує на те, що законодавець, розуміючи тяжкість такого виду державного примусу, віддає перевагу досвіду та мудрості саме судової гілки влади, а не адміністративним органам виконавчої гілки влади.

У продовж сказаного, не можна оминати увагою те, що виправні роботи і як адміністративне стягнення, і як кримінальне покарання є заходом державного примусу за вчинення правопорушень, які становлять істотну суспільну небезпеку охоронюваним законом правам та інтересам як окремих осіб, їх об'єднань, так і держави та суспільства у цілому.

Глава 31 КУпАП передбачає провадження по виконанню постанов про застосування виправних робіт. Однак, що ж передбачає вказана глава КУпАП. Норми даної глави 31 КУпАП не передбачають навіть того, що правопорушник зобов'язаний виконувати свої функціональні обов'язки за місцем постійної роботи. Невиконання таких обов'язків тягне за собою порушення трудової дисципліни, а відтак й заходи відповідальності у межах, визначених Кодексом законів України про працю. При цьому не зазначається та обставина, що неналежне виконання службових обов'язків може стати підставою для застосування до порушника більш суворого адміністративного стягнення.

Фактично існує законодавча прогалина щодо видів робіт, до яких має залучатися правопорушник. Законодавчо стверджується лише те, що такі роботи виконуються за місцем роботи правопорушника. Разом з цим чітко зазначається, що на підставі постанови про накладення адміністративного стягнення у вигляді виправних робіт із заробітку порушника протягом строку відбування ним адміністративного стягнення провадяться відрахування в дохід держави у розмірі, визначеному постановою. Це вказує на те, що адміністративні роботи зводяться не до вжиття заходів, спрямованих на залучення правопорушника до праці, а до фінансових санкцій стосовно такого правопорушника (своєрідний кредит погашення штрафу). Так само й ст. 324 КУпАП, норми якої визначають обов'язки власника підприємства, установи, організації або уповноваженого ним органу за місцем відбування порушником виправних робіт, зазначає, лише три обов'язки: 1) правильне і своєчасне провадження відрахувань із заробітку порушника в дохід держави і своєчасний переказ відрахованих сум у встановленому порядку; 2) трудове виховання порушника; 3) повідомлення органів, що відають виконанням даного виду стягнення, про ухилення порушника від відбування стягнення. Акцент робиться саме на фінансовому характері даного адміністративного стягнення. При цьому жодним чином не озвучується питання про залучення порушника до праці, забезпечення його роботою тощо, а також контролю за виконанням службових обов'язків. Так само, як нічого не сказано й про способи, методи та механізми трудового виховання. У зв'язку з тим, що законодавчо не визначено до яких видів робіт повинен залучатися порушник, складно й вести мову про ухилення правопорушника від їх виконання. Вважаємо, що за таких умов можна вести мову виключно про виконання передбачених функціональних (посадових) обов'язків за посадою правопорушника. При цьому до жодних інших робіт останнього неможна залучати. Якщо це столяр і до його функціональних

обов'язків не входить прибирання території підприємства, останній цілком на законних підставах може відмовити від виконання такого виду робіт, й це не може сприйматися, як ухилення від виконання адміністративного стягнення у вигляді виправних робіт.

Також наказ Міністерства юстиції України від 19 березня 2013 р. № 474/5 «Про затвердження Порядку виконання адміністративних стягнень у вигляді громадських робіт та виправних робіт» [8] не передбачає функції кримінально-виконавчої інспекції при виконанні адміністративного стягнення у вигляді виправних робіт контролю за трудовим вихованням правопорушника, хоча й зазначається контроль за виконанням обов'язків власником підприємства, установи, організації або уповноваженим ним органом за місцем роботи порушників. Разом з цим Кримінально-виконавча інспекція зобов'язана контролювати своєчасність відрахувань із заробітної плати порушника. Також слід зауважити, що трудове виховання втрачає свою ефективність у випадку, коли правопорушник є сам фізичною особою – підприємцем.

Отже, трудове виховання втрачає своє значення. Зрештою, залишаються заходи фінансового характеру, які застосовуються до правопорушника, тобто виправні роботи зводяться виключно до відрахувань коштів із доходу правопорушника. Разом з цим, на наш погляд виховання є важливою складовою формування «здорового» суспільства, «не враженого» антисуспільними проявами.

Висновки. Таким чином, виправні роботи сприйматимуться й як адміністративне стягнення, й як кримінальне покарання. Крім того, це жодним чином не применшує і не дезорганізує суті даного заходу, який полягає у залученні до виконання службових обов'язків правопорушника за місцем його постійної роботи та застосування до такого порушника негативних наслідків матеріального характеру, що виявляються у відрахуваннях відсотків із заробітної плати. Разом з цим, виправні роботи переслідують мету того законодавства, в якому застосовується вказаний захід державного примусу. Адже завданням законодавства про адміністративні правопорушення є перевиховання порушника у дусі дотримання законів, тоді як метою застосування кримінального покарання не є виховання, а точніше, перевиховання правопорушника. Слід наголосити й на тому, що виконання виправних робіт як адміністративного стягнення, так і кримінального покарання, на один і той самий орган виконавчої влади – центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань.

За своєю суттю виправні роботи як адміністративне стягнення фактично зводиться до фінансових санкцій для порушника, оскільки виправні роботи, як адміністративне стягнення, може бути замінено штрафом, як адміністративним стягненням. На наш погляд, основним елементом у виправних роботах має бути залучення правопорушника саме до праці, виконання обов'язків за місцем роботи, тоді як фінансові стягнення мають бути своєрідним «додатковим» стягненням.

В умовах реформування кримінальної юстиції та законодавства про адміністративні правопорушення в Україні та запровадження інституту кримі-

нального проступку, під час визначення переліку кримінальних проступків доцільно враховувати й заходи державного примусу, які застосовуються за їх вчинення. Тому вважаємо, що під час прийняття закону про кримінальні проступки доцільно визначитися із заходами покарань, до яких віднести й виправні роботи, які доречно виключити із переліку адміністративних стягнень. Таким чином, виправні роботи стануть заходом державного примусу, який застосовується у межах одного виду юридичної відповідальності – кримінальної відповідальності. Це дозволить чітко розмежувати заходи державного примусу, які застосовуються як адміністративні стягнення у межах адміністративної відповідальності до осіб за вчинення адміністративних правопорушень, від заходів державного примусу, які застосовуються, як кримінальні покарання, за вчинення кримінальних правопорушень у межах притягнення злочинців до кримінальної відповідальності.

Підсумовуючи викладене, хотілось би зауважити, що заходи державного примусу повинні чітко бути диференційовані, у тому числі й за підставами їх застосування. Створення подвійних підстав застосування заходу державного примусу у вигляді виправних робіт, а саме вчинення адміністративного правопорушення та кримінального правопорушення, не може свідчити про універсальність такого заходу державного примусу. На наш погляд, доцільно визначитися з єдиною підставою застосування такого виду державного примусу, як виправні роботи, а саме віддати перевагу кримінальній відповідальності. На користь цього можна навести тезу про те, що виправні роботи застосовуються до осіб, які вчинили правопорушення, які порушують охоронювані законом права та інтереси, та становлять істотну небезпеку цим правам та інтересам. Все це зумовлює необхідність якнайшвидшого перегляду законодавства про адміністративні правопорушення та Кримінального кодексу України в умовах прийняття закону про кримінальні проступки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Виправні роботи (кримінальне покарання): Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу. – [http://uk.wikipedia.org/wiki/Виправні_роботи_\(кримінальне_покарання\)](http://uk.wikipedia.org/wiki/Виправні_роботи_(кримінальне_покарання)) – Дата доступу 21 лютого 2014 року

2. Виправні роботи (адміністративне стягнення): Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу. – [http://uk.wikipedia.org/wiki/Виправні_роботи_\(адміністративне_стягнення\)](http://uk.wikipedia.org/wiki/Виправні_роботи_(адміністративне_стягнення)) – Дата доступу 21 лютого 2014 року

3. Стаття 31. Виправні роботи. Коментар. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу. – <http://legalexpert.in.ua/komkodeks/kuar/8013-31.html> – Дата доступу 21 лютого 2014 року

4. *Сквірський І.О.* Виправні роботи як вид адміністративного стягнення за законодавством України: теорія, досвід та практика застосування: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук за спец. 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. – Харків, 2007. – 20 с.

5. *Піскун І.І.* Адміністративно-правові засади встановлення і застосування адміністративного арешту, виправних та громадських робіт: Автореф. дис. ... канд.

юрид. наук за спец. 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. – Київ, 2006. – 20 с.

6. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу. – <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/80731-10/print1360053215179834> (статті 1 - 212-20) <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/80732-10/print1360053215179834> (статті 213 - 330). – Дата доступу 2 січня 2014 року.

7. Административное право: Материал из Википедии – свободной энциклопедии. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу. – http://ru.wikipedia.org/wiki/%C0%E4%EC%E8%ED%E8%F1%F2%F0%E0%F2%E8%E2%ED%EE%E5_%EF%F0%E0%E2%EE – Дата доступу 22 лютого 2014 року.

8. Про затвердження Порядку виконання адміністративних стягнень у вигляді громадських робіт та виправних робіт: Наказ Міністерства юстиції України від 19 березня 2013 року № 474/5. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу. – <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0457-13/print1382607359192917> – Дата доступу 21 лютого 2014 року.

9. Конституція України прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. – К.: Вид-во «Право», Українська Правнича Фундація, 1996. – 64 с.

10. Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу. – <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/print1382586237532030> – Дата доступу 28 лютого 2014 року.

11. Кримінальний кодекс України від 28 грудня 1960 року. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу. – <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2001-05/print1389966220027191> – Дата доступу 1 березня 2014 року.

Самбор М.А. Виправні роботи як адміністративне стягнення та кримінальне покарання

У статті розглядаються доктринальні підходи до розуміння виправних робіт. Проаналізовані існуючі в юридичній науці поняття виправних робіт, проводиться аналіз даного виду державного примусу, який використовується в якості адміністративного стягнення та кримінального покарання. Проводиться порівняльно-правовий аналіз виправних робіт, як адміністративного стягнення, з виправними роботами, як кримінальним покаранням. На підставі з'ясування спільних рис та відмінностей подається визначення поняття «виправні роботи», що дозволяє об'єднати вказаний вид державного примусу в єдине ціле, тоді як виправні роботи, як адміністративне стягнення та кримінальне покарання, набувають загальних ознак, характерних для виправних робіт, а також здобувають свої специфічні риси, притаманні виду провадження, в якому вони застосовуються.

Ключові слова: виправні роботи, адміністративне стягнення, кримінальне покарання, спільні та відмінні риси.

Самбор Н.А. Исправительные работы как административное взыскание и уголовное наказание

В статье рассматриваются доктринальные подходы к пониманию исправительных работ. Анализируются существующие в юридической науке понятие исправительных работ, проводится анализ данного вида государственного принуждения, используемый в качестве административного взыскания и уголовного наказания. Проводится сравнительно-правовой анализ исправительных работ, как

административного взыскания, с исправительными работами, как уголовным наказанием. На основании выяснения общих черт и различий дается определение понятия «исправительные работы», что позволяет объединить указанный вид государственного принуждения в единое целое, тогда как исправительные работы, как административное взыскание и уголовное наказание, имеют общие признаки, характерные для исправительных работ, а также приобретают свои специфические черты, присущие видам производства, в котором они применяются.

Ключевые слова: исправительные работы, административное взыскание, уголовное наказание, общие и отличительные черты.

Sambor M.A. Correctional work as an administrative penalty and criminal penalties

The article examines the doctrinal approaches to understanding labor. Examines the existing legal science concept of corrective labor, analyzes of this type of state coercion used as administrative penalties and criminal penalties. Conducted a comparative legal analysis of corrective labor, as an administrative penalty, with labor as a criminal penalty. Based on the finding similarities and differences given the definition of «corrective labor» that allows you to combine the specified type of state coercion in a single unit, while remedial work, as an administrative penalty and criminal penalties, have common features characteristic of corrective labor, as well as acquire its specific features inherent types of production in which they are applied.

Keywords: correctional labor, administrative penalties, criminal penalties, common and distinctive features.

Стаття надійшла до редакції 24.02.2014.

**ПОВНОВАЖЕННЯ СУБ'ЄКТІВ РЕАЛІЗАЦІЇ
ПРАВООХОРОННОЇ ФУНКЦІЇ
У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ
(ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ
КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ)**

О.П. Котляренко

*підполковник юстиції,
начальник відділу управління
по боротьбі з корупцією
Головного управління Військової служби
правопорядку Збройних Сил України*

Постановка проблеми. Правова наука України й досі не виробила єдиного нормативного визначення понять «правоохоронний орган», «правоохоронна діяльність», «правоохоронна функція», хоча вони й широко використовуються в науковій літературі, нормативно-правових актах і на практиці. Теоретичний аналіз статусу правоохоронних органів, перспектив і шляхів удосконалення їх діяльності, має не тільки наукове значення, але є й актуальною проблемою в рамках проведення конституційно-правової модернізації. Від визначення змісту правоохоронної діяльності залежить компетенція і повноваження, якими держава наділяє спеціально уповноважені органи на здійснення правоохоронних функцій. При цьому реформи, які сьогодні відбуваються в Україні, вимагають дієвих заходів щодо підвищення ефективності їх діяльності, в тому числі й у Збройних Силах України.

Особливої актуальності це питання набуває зараз, коли нові зовнішньополітичні реалії потребують кардинальних змін у підходах керівництва держави до проблем забезпечення національної безпеки, захисту суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності України. Реалії сьогодення є наявним підтвердженням того, що процеси реформування системи правоохоронних органів та Збройних Сил України, які тривають впродовж усього періоду державної незалежності України, проводились безсистемно і не послідовно, фактично в «ручному режимі», а тому уявляється необхідним невідкладно вжити дієвих заходів, за активної наукової підтримки цих процесів. Слід зазначити, що правоохоронна діяльність у Збройних Силах України має особливу, так звану військово-правову специфіку, яка здійснюється уповноваженими суб'єктами із спеціальною компетенцією, що загалом і є предметом цієї публікації.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичною основою роботи стали праці таких вчених, як: М.І. Мельника, М.І. Хавронюка, В.О. Шамрая, Ю.Є. Полянського, В.Ю. Щербатих, М.І. Карпенка, М.С. Туркота, І.В. Солов'євич, Т.О. Пікулі, А.М. Кучука, В.О. Боняк, А.М. Куліша, В.М. Дубінчак, В.Й. Пашинського, Є.І. Григоренка, Б.М. Ринажевського та інших. Аналіз адміністративно-правових засад забезпечення законності і правопорядку у Збройних Силах України нещодавно проведено С.Ю. Поляковим. Проте на теперішній час залишаються нез'ясованими особливості правоохоронної діяльності у Збройних Силах України, що й зумовлює мету даного дослідження.

Мета статті полягає у з'ясуванні проблемних аспектів конституційно-правового регулювання діяльності суб'єктів, які реалізують правоохоронні функції у Збройних Силах України, та виробленні пропозицій щодо удосконалення такої діяльності.

Основні результати дослідження. Однією з невід'ємних функцій держави є правоохоронна. Від рівня її забезпеченості юридичними, інтелектуальними, матеріально-технічними ресурсами залежить як ступінь захищеності людини та суспільства, так, значною мірою, і перспективи розвитку самої держави. Правоохоронна функція держави спрямовується на охорону й захист основ конституційного ладу, прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина, законності та правопорядку, а також притягнення до відповідальності осіб, що вчинили протиправні вчинки. Правоохоронна діяльність покликана рівною мірою забезпечувати інтереси всього суспільства, всіх фізичних і юридичних осіб, держави і територіальних громад, здійснюючи попередження, виявлення, припинення і усунення порушень у врегульованих правом суспільних відносинах. Необхідність реалізації таких завдань безпосередньо й зумовлює формування та діяльність розгалуженої мережі суб'єктів правоохоронної діяльності, і зокрема правоохоронних органів, що спеціально уповноважуються на професійне і постійне здійснення правоохорони на всіх рівнях суспільного життя.

Аналіз ст. 1, 7 Закону України «Про основи національної безпеки України» від 19 червня 2003 р. [1] дозволяє зробити висновок, що на сучасному етапі розвитку держави ступінь захищеності життєво важливих інтересів людини і громадянина у сферах правоохоронної діяльності та оборони України, – визнаються реальними і потенційними загрозами національним інтересам, реалізація яких гарантує державний суверенітет України. При цьому, посягання на державний суверенітет України та її територіальну цілісність визначено як одну з основних загроз національній безпеці України у зовнішньополітичній сфері та у сфері державної безпеки. У свою чергу, в Законі України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 1 липня 2010 року визначено «боротьба із злочинністю шляхом поліпшення координації роботи правоохоронних органів, оптимізації їх структури, належного забезпечення їх діяльності», в тому числі у Збройних Силах України, як одну із основних засад політики у сфері розбудови державності [2, ст. 3].

У контексті зазначеного М.І. Карпенко слушно зауважує, що злочинність у Збройних Силах України є дуже небезпечним, дестабілізуючим факто-

ром, який негативно впливає не тільки на них, але й на державу в цілому, а стан справ у Збройних Силах України вважають за один із індикаторів, базуючись на якому можна визначити стан національної безпеки і оборони України [3, с. 6].

В аспекті цього, враховуючи особливості діяльності Збройних Сил України, державою створені спеціальні правоохоронні органи. На нашу думку, до групи суб'єктів, які уповноважені здійснювати правоохоронні функції безпосередньо у Збройних Силах України слід віднести органи: прокуратури України (спеціалізовані прокуратури з нагляду за додержанням законів у воєнній сфері), військової контррозвідки Служби безпеки України та Військової служби правопорядку у Збройних Силах України (далі – Служба правопорядку). Для досягнення поставленої мети розглянемо правовий статус та основні повноваження цих органів.

Засади діяльності прокуратури України мають конституційно-правову основу і безпосередньо закріплені в розділі VII Конституції України [4]. Зокрема, ст.121 визначає, що прокуратура України становить єдину систему, на яку покладаються: 1) підтримання державного обвинувачення в суді; 2) представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених законом; 3) нагляд за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство; 4) нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян; 5) нагляд за додержанням прав і свобод людини і громадянина, додержання законів з цих питань органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими і службовими особами. Згідно ст. 123 Основного Закону України організація і порядок діяльності органів прокуратури України визначається законом, зокрема «Про прокуратуру» від 5 листопада 1991 р. [5]. У ст. 5 якого закріплено застереження, що на прокуратуру не може покладатися виконання функцій, не передбачених Конституцією України і цим Законом. Згідно ст. 1 зазначеного Закону, прокурорський нагляд за додержанням законів в Україні охоплює в тому числі й правильність їх застосування військовими частинами.

В Україні триває процес реалізації нового Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) [6], прийнятого Верховною Радою України в травні 2012 р. Одночасно з цим був прийнятий Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України» від 13 квітня 2012 р. [7]. Ним були внесені зміни до 75 Законів, у тому числі й до Закону України «Про прокуратуру». Зокрема, із ст.13 «Система органів прокуратури» виключено норму про «військові прокуратури», яку замінено на «спеціалізовані прокуратури». Також фактично виключено ст. 17 «слідчі прокуратури» та ряд інших норм, що стосуються «слідчих прокуратури» [5]. Тобто у зв'язку з прийняттям нового КПК України «формально» виконані вимоги п. 9 Розділу XV «Перехідні положення» Конституції України, проте «реально» Прикінцевими та Перехідними положеннями КПК України [6, с. 123], Прикінцевими положен-

нями згаданого Закону [7] вони відтерміновані і набирають чинності з дня початку діяльності Державного бюро розслідувань України, але не пізніше п'яти років з дня набрання чинності цим Законом.

Таким чином, прокуратура на п'ять років зберегла за собою, функцію досудового розслідування злочинів, у тому числі злочинів проти встановленого порядку несення військової служби (військових злочинів). Зазначене наділяє прокуратуру не властивими їй функціями, а слідчих прокуратури – повноваженнями, які не ґрунтуються на визначених ст. 121 Конституції України функціях прокуратури, та суперечить вимогам ст. 5 Закону України «Про прокуратуру». Оскільки норми Основного Закону України є нормами прямої дії, то Закон повинен відповідати йому, тим більше вказані спірні положення КПК України передбачають додаткові підстави обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина.

Зауважимо, що Конституційний Суд України у своїх рішеннях [8] неодноразово наголошував, що відповідно до ч. 2 ст. 19 Конституції України органи державної влади та їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. Вичерпний перелік конституційних функцій прокуратури як єдиної системи органів держави наведено у ст. 121 Конституції України, а організація і порядок її діяльності згідно зі ст. 123 Конституції України визначаються законом.

Відповідно до вимог Закону України [7], в частині внесення змін до Закону України «Про прокуратуру» щодо створення спеціалізованих прокуратур, Генеральною прокуратурою України виданий наказ від 11 червня 2012 р. № 100 ш [9], про проведення відповідних організаційних заходів. Зазначеним наказом у структурі органів прокуратури України з 1 липня 2012 р. ліквідовано військові прокуратури, Центрального, Південного, Західного регіонів України, військову прокуратуру Військово-Морських Сил України (на правах обласних) та підпорядковані їм військові прокуратури (на правах міських) загальною штатною чисельністю 708 одиниць, а також 16 посад прокурорів в інших прокуратурах (на правах обласних), які здійснювали нагляд за додержанням законів на підприємствах оборонної промисловості. Натомість з 1 липня 2012 р. утворено спеціалізовані прокуратури Центрального, Південного, Західного і Кримського регіонів з нагляду за додержанням законів у воєнній сфері загальною штатною чисельністю 755 одиниць, та Головне управління нагляду за додержанням законів у воєнній сфері Генеральної прокуратури України (далі – спеціалізовані прокуратури). Компетенцію зазначених прокуратур поширено на Збройні Сили України, інші військові формування, та оборонно-промисловий комплекс держави. При цьому, загальна штатна чисельність слідчих та керівників слідчих підрозділів цих прокуратур склала близько 80 одиниць. Одночасно з набранням чинності новим КПК України [6] були ліквідовані органи дізнання, передбачені ст.101 КПК України 1960 р., у тому числі й органи та підрозділи дізнання Служби правопорядку загальною чисельністю 107 посад офіцерського складу.

З метою забезпечення належної організації діяльності прокуратур з нагляду за додержанням законів у воєнній сфері, здійснення ефективного

впливу на зміцнення законності та правопорядку у військових формуваннях та оборонно-промисловому комплексі держави, Генеральною прокурора України виданий наказ від 12 квітня 2013 р. № 12 гн «Про особливості діяльності прокуратур з нагляду за додержанням законів у воєнній сфері» [10]. Згідно пункту 9 цього наказу слідчі прокуратур з нагляду за додержанням законів у воєнній сфері здійснюють досудове розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст.ст. 402-421, 423-435 Кримінального кодексу України [11], а також вчинених працівниками правоохоронних органів, піднаглядних прокурорам з нагляду за додержанням законів у воєнній сфері, та іншими особами, зазначеними у ч. 4 ст. 216 КПК України [6], які проходять службу та/або працюють у державних органах чи установах, указаних у п. 1 наказу. До цього переліку віднесено Міністерство оборони України, Збройні Сили України, інші військові формування та державні органи.

Також п.18 наказу, прокурорів з нагляду за додержанням законів у воєнній сфері всіх рівнів зобов'язано: координувати діяльність підрозділів Служби правопорядку, військової контррозвідки Служби безпеки України та інших правоохоронних органів з питань боротьби зі злочинністю і корупцією, у воєнній сфері [10].

Правовий статус і повноваження Служби безпеки України (далі – СБ України) визначені в Законі України «Про Службу безпеки України» від 25 березня 1992 р. [12], зокрема СБ України – державний правоохоронний орган спеціального призначення, який забезпечує державну безпеку України. СБ України підпорядкована Президенту України. Правову основу діяльності СБ України становлять Конституція України, Закони України «Про Службу безпеки України», «Про основи національної безпеки України», «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про розвідувальні органи України», «Про контррозвідувальну діяльність», «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», «Про засади запобігання і протидії корупції», «Про державну таємницю», «Про боротьбу з тероризмом» та інші нормативно-правові акти. Вказані акти визначають доволі широкий спектр питань діяльності СБ України, її повноваження та особливості виконання покладених завдань у визначених напрямках правоохорони.

Центральне місце у правовому регулюванні діяльності зазначеного органу звичайно відіграє статусний Закон України «Про Службу безпеки України». Він визначає, що діяльність СБ України зосереджується на спеціальних проблемах контррозвідувального характеру, захисті державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, оборонного потенціалу України тощо. До завдань СБ України також входить попередження, виявлення, припинення та розкриття злочинів проти миру і безпеки людства, тероризму, корупції та організованої злочинної діяльності, інших протиправних дій, які безпосередньо створюють загрозу життєво важливим інтересам України. До основних засад діяльності СБ України належать: а) законність; б) повага до прав і гідності особи; в) позапартійність; г) відповідальність перед народом України. В оперативно-службовій діяльності СБ України дотриму-

ється принципів поєднання єдиноначальності і колегіальності, гласності і конспірації [12, ст. 2, 3].

У ст. 9 цього закону визначено систему СБ України, яку складають Центральне управління, підпорядковані йому регіональні органи, органи військової контррозвідки, військові формування, а також навчальні, науково-дослідні та інші заклади СБ України. Організаційна структура СБ України визначається Президентом України. Центральне управління СБ України відповідає за стан державної безпеки, координує і контролює діяльність інших органів СБ України. До його складу входять апарат Голови СБ України та функціональні підрозділи, зокрема: контррозвідки, військової контррозвідки [12, ст. 9-10].

Загальну чисельність, структуру СБ України, її організаційні та правові засади визначено в Законі України «Про загальну структуру і чисельність Служби безпеки України» від 20 жовтня 2005 р. [13], яка включає й органи військової контррозвідки. Організаційна структура Служби безпеки України, затверджена Указом Президента України від 27 грудня 2005 р. (зі змінами) [14]. Указом Президента України від 26 березня 2013 р. внесено зміни, зокрема до Розділу 3, яким передбачено, органи військової контррозвідки (формуються як управління Департаменту контррозвідки Центрального управління, головні відділи і відділи регіональних органів). Отже, на сьогодні Управління військової контррозвідки структурно входить до складу Департаменту контррозвідки СБ України, а його начальник за посадою є «заступник начальника Департаменту контррозвідки Центрального управління – начальник управління військової контррозвідки».

Девіз контррозвідника «щоб перемогти – переретворюю ворогів контррозвідки на її друзів» [15, с. 58]. Зі спогадів ветеранів СБ України відомо, що в системі Комітету державної безпеки Української Радянської Соціалістичної Республіки військової контррозвідки не було, а її створення вимагало копійки праці [15, с. 61]. Формувалась вона на базі колишніх Особливих відділів Комітету державної безпеки СРСР, а безпосередньо на теренах України військова контррозвідка започаткована згідно Указу Президента України від 18 грудня 1991 р. [16].

Контррозвідка СБ України – система підрозділів СБ України, що проти-діють діяльності іноземних спецслужб, а також їхнім легальній і технічній розвідкам. Військова контррозвідка – складова частина СБ України, являє собою систему органів, основу яких складають оперативні підрозділи, що здійснюють оперативно-розшукові заходи у Збройних Силах України та інших військових формуваннях. Діяльність цих органів спрямована на забезпечення високої бойової готовності Збройних Сил, захист України від розвідувально-підривної діяльності іноземних спецслужб і злочинних елементів. Зауважимо, що проведення оперативно-розшукових заходів, може бути пов'язане з тимчасовим обмеженням прав людини, в тому числі прав військовослужбовців Збройних Сил України.

Згідно ст. 12 Закон України «Про Службу безпеки України» органи військової контррозвідки створюються для контррозвідувального забезпечення

Збройних Сил України, Державної прикордонної служби України та інших військових формувань, дислокованих на території України. З метою ефективного виконання завдань, покладених на СБ України, вона взаємодіє з Управлінням охорони вищих посадових осіб України, правоохоронними та митними органами України у порядку і на засадах, визначених законами, указами Президента України та прийнятими на їх основі актами СБ України і відповідного відомства.

Відповідно до ст.36 Закону [12], законні вимоги співробітників СБ України при виконанні ними службових обов'язків є обов'язковими для громадян і посадових осіб. Непокоря або опір законним вимогам співробітників СБ України, неправомірне втручання в їх законну діяльність тягнуть за собою відповідальність, передбачену законодавством. Військовослужбовці СБ України мають право зберігати, носити, використовувати і застосовувати зброю та спеціальні засоби на підставах і в порядку, передбачених Законом України «Про міліцію», військовими статутами Збройних Сил України та іншими актами законодавства.

На сьогодні в Україні розроблено ряд законопроектів спрямованих на реформування СБ України та запровадження європейських стандартів у роботі державного правоохоронного органу спеціального призначення, який забезпечує державну безпеку України, а також приведення Закону України «Про Службу безпеки України» у відповідність до Рекомендацій ПАРЄ, зокрема № 1402 (1999), № 1713 (2005) та № 1743 (2005).

У контексті цього, враховуючи що головним (основним) завданням органів військової контррозвідки є контррозвідувальне забезпечення Збройних Сил України та інших військових формувань, вважається доцільним передати до складу Міністерства оборони України органи та підрозділи військової контррозвідки СБ України, які на теперішній час здійснюють контррозвідувальне забезпечення Збройних Сил України. За статусом військова контррозвідка Міністерства оборони України може бути органом з спеціальним статусом у безпосередньому підпорядкуванні Міністра оборони, на зразок Головного управління розвідки Міністерства оборони України. Це дозволить «оперативно», у тісній взаємодії із Службою правопорядку, виконувати правоохоронні функції у Збройних Силах України, за провідної координуючої ролі відповідних прокурорів з нагляду за додержанням законів у военній сфері.

Заради об'єктивності слід зазначити що ця ідея не є новою, адже дискусії навколо неї тривають давно як в наукових колах так і серед практичних працівників правоохоронних органів і спеціальних служб. Наявність дискусійних моментів вказує на підвищений інтерес до питань реформування військової контррозвідки СБ України, а доцільність її проведення є обґрунтованою. На наше переконання, зазначене в цілому сприятиме більш ефективному здійсненню Збройними Силами України покладених на них Конституцією України завдань і функцій, забезпеченню визначеного рівня бойової та мобілізаційної готовності органів військового управління Збройних Сил України.

Правовий статус, повноваження, принципи діяльності Служби правопорядку визначені в Законі України «Про Військову службу правопорядку у

Збройних Силах України» від 7 березня 2002 р. [17]. Так, згідно із статтею 1 Закону, Служба правопорядку – спеціальне правоохоронне формування у складі Збройних Сил України, призначене для забезпечення правопорядку і військової дисципліни у Збройних Силах України; запобігання і припинення правопорушень; виявлення і припинення корупційних правопорушень; захисту життя, прав і законних інтересів військовослужбовців, а також захисту майна Збройних Сил України від розкрадання; участі у протидії диверсійним проявам і терористичним актам на військових об'єктах.

У преамбулі Закону [17] визначено, що вказане спеціальне правоохоронне формування створюється з метою: а) зміцнення законності, правопорядку та військової дисципліни у Збройних Силах України; б) забезпечення конституційних прав військовослужбовців. Зазначені завдання охоплюються поняттям правоохоронна діяльність, яка в останні роки стає одним із визначальних напрямків суспільно значущої діяльності держави, адже мета її полягає у формуванні нової ідеології пріоритету прав людини, створенні дієвих гарантій реалізації громадянами своїх конституційних прав і свобод, у тому числі в умовах їх обмежень, пов'язаних з проходженням військової служби.

У своїй діяльності Служба правопорядку керується Конституцією України та іншими нормативно-правовими актами, а діяльність її будується на принципах законності, поваги до особи, її прав і свобод, соціальної справедливості, централізованого керівництва та єдиноначальності [17, ст. 2].

Загалом правовий статус, повноваження Служби правопорядку, які закладені в Законі є цілком зрозумілими, проте, на нашу думку, мають певні особливості. Так, Служба правопорядку є спеціальним правоохоронним формуванням у складі військового формування. «Спеціалізованість» її полягає в поширенні компетенції на певне коло суб'єктів, а саме Збройні Сили України (військове формування) загалом, та їх складові зокрема. Визначення військового формування закріплено в ст.1 Закону України «Про оборону України» від 6 грудня 1991 р. [18]. Зокрема, крім завдань, покладених на Збройні Сили України Конституцією України, вказаний Закон додатково покладає на військове формування ще завдання щодо захисту державної незалежності і національних інтересів. Проте, ключовий момент – це підпорядкування правоохоронного формування (Служби правопорядку) керівництву військового формування (Збройних Сил України), що ускладнює дотримання принципів незалежності і неупередженості в її діяльності.

Беззаперечним також є те, що Служба правопорядку, як організаційна складова Збройних Сил України, бере участь у виконанні покладених на них Конституцією України та Законами України функцій. Крім цього, Служба правопорядку, як правоохоронне формування, реалізує визначені їй Законом [17] правоохоронні функції, мета яких забезпечити правопорядок у Збройних Силах України.

Виконання цих повноважень Службою правопорядку забезпечується імперативним характером норм, а їх реалізація підсилюється можливістю застосування державного примусу. Зокрема, для виконання вказаних повноважень військовослужбовці Служби правопорядку можуть обмежувати права

і свободи та особисту недоторканність правопорушників. Також у передбачених в законодавстві випадках і встановленому порядку військовослужбовці мають право застосовувати заходи фізичного впливу, спеціальні засоби і вогнепальну зброю. Зауважимо, що застосовувати передбачені законом заходи примусу держава уповноважує винятково правоохоронні органи (органи охорони правопорядку) для реалізації її функцій.

Ми вже зазначали, що існують випадки необхідності негайного реагування та припинення правопорушень, і саме за таких обставин представник правоохоронного органу, у суворій відповідності до закону застосовує заходи насильства без попередження. Служба правопорядку, як і міліція, уповноважена діяти шляхом безпосереднього примусу. Примус тут розуміється широко, як використання беззастережних односторонніх приписів, що містять не тільки прямі (фізичні), але й опосередковані його форми, у тому числі різні перевірки, заборони, обмеження, стягнення тощо. Така діяльність Служби правопорядку беззаперечно пов'язана з обмеженням прав громадян, а це зумовлює підвищену чутливість до її функціонування. Таким чином, наділення Служби правопорядку правом застосування примусу обумовлює особливість її становища в системі державних органів. Це також стосується інших органів, які одержали назву правоохоронних. Аналіз їх правового статусу дає змогу зробити висновок, що своїм об'єднанням під таким найменуванням вони зобов'язані наявній у них можливості діяти методом примусу, тобто, це органи примусової підтримки правопорядку. Мова йде, по суті, про «правопримусові» органи.

Підсумовуючи викладене, необхідно зазначити, що Служба правопорядку для реалізації правоохоронної функції уповноважена використовувати методи переконання та примусу. Безперечно, їх застосування сприяє ефективному зміцненню законності, правопорядку та військової дисципліни у Збройних Силах України. З іншого боку, визнавши людину найвищою соціальною цінністю, Конституція України заборонила використання Збройних Сил України (її складових), інших військових формувань для обмеження прав і свобод громадян [4, ст. 17]. Отже, у буквальному розумінні, тобто без урахування правоохоронного статусу Служби правопорядку, використання нею примусових заходів суперечить нормам Основного Закону України. Безперечно, що виконання покладених на Службу правопорядку (інші військові формування з правоохоронними функціями) завдань, без застосування примусу (сили) є неможливим. Відтак, на нашу думку, піднята проблематика є неоднозначною, має дискусійний характер і потребує внесення змін до Конституції України та інших нормативно-правових актів.

У результаті таких змін Службу правопорядку необхідно реформувати у військову поліцію, яка й буде головним, основним та єдиним суб'єктом правоохоронної діяльності у Збройних Силах України, що спеціально для цього й створена, з функціями досудового розслідування військових злочинів та повноваженнями на здійснення окремих оперативно-розшукових заходів. Підпорядкувати військову поліцію слід Міністру оборони України, як керівнику центрального органу виконавчої влади і військового управління, поши-

рити її компетенцію на інші військові формування, які беруть участь в обороні держави.

Висновки. На завершення зазначимо, що оптимізація структури суб'єктів, уповноважених реалізовувати правоохоронні функції у Збройних Силах України, і зосередження їх в одному державному органі цілком логічно вписуються в рамки сучасних процесів реформування правоохоронних органів держави та Збройних Сил України. На наше переконання, такі зміни сприятимуть ефективному забезпеченню конституційних прав військовослужбовців, зміцненню законності, правопорядку та військової дисципліни у Збройних Силах України, що загалом відповідає меті (задуму) створення Служби правопорядку, а в цілому забезпечить належне виконання покладених на Збройні Сили України Конституцією України завдань і функцій, гарантуватиме воєнну безпеку держави та її громадян. Також вважаємо, що в рамках проведення задекларованої конституційної реформи, доцільно в Конституції України визначити правовий статус Збройних Сил України та їх місце в системі органів державної влади (державних органів).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19 червня 2003 року № 964-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 351.
2. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: Закон України від 1 липня 2010 року № 2411-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 40. – Ст. 527.
3. *Карпенко М.І.* Кримінальна відповідальність за порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості (кримінально-правове та кримінологічне дослідження) / За заг. ред. Матвійчука В.К.: Монографія. – К. : КНТ, 2006. – 232 с.
4. Конституція України // Офіційне видання Верховної Ради України. – К. : Парламентське видавництво. – 1996. – Ст. 8.
5. Про прокуратуру: Закон України від 5 листопада 1991 року № 1789-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 53. – Ст. 793.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. (Відповідає офіц. текстові): – К. : Алерта, 2013. – 270 с.
7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України: Закон України від 13 квітня 2012 року № 4652-VI. (Відповідає офіц. текстові): – К. : Центр учбової літератури, 2013. – 292 с.
8. Рішення Конституційного Суду України від 10 вересня 2008 року № 15-рп/2008 у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 1, частини першої статті 7, статей 8, 9, 10, частини четвертої статті 14, статті 17, частини першої статті 20, частини третьої статті 29 Закону України «Про прокуратуру» (справа про повноваження прокуратури відповідно до пункту 9 розділу XV «Перехідні положення» Конституції України).
9. Наказ Генеральної прокуратури України від 11 червня 2012 року № 100 ш // Поточний архів Головного управління Військової служби правопорядку Збройних Сил України за 2012 рік.

10. Про особливості діяльності прокуратур з нагляду за додержанням законів у военній сфері: Наказ Генеральної прокуратури України від 12 квітня 2013 року № 12 гн // Поточний архів Головного управління Військової служби правопорядку Збройних Сил України за 2013 рік.

11. *Баулін Ю.В.* Кримінальний кодекс України: науково-практичний коментар / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, С.Б. Гавриш та ін.; За заг. ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – Вид. третє. – Х.: ТОВ «Одісей», 2007. – 1184 с.

12. Про Службу безпеки України: Закон України від 25 березня 1992 року № 2229-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 27. – Ст. 382.

13. Про загальну структуру і чисельність Служби безпеки України: Закон України від 20 жовтня 2005 року № 3014-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 4. – Ст. 53.

14. Питання Служби безпеки України: Указ Президента України від 27 грудня 2005 року № 1860/2005. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1860/2005>.

15. Служба безпеки України: історія та сучасність: до 20-ї річниці створення. – К.: Видавець Корбуш, 2012. – 384 с.

16. Про контррозвідувальне забезпечення військових формувань: Указ Президента України від 18 грудня 1991 року № 7. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/7/1991>.

17. Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України: Закон України від 7 березня 2002 року № 3099-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 32. – Ст. 225.

18. Про оборону України: Закон України від 6 грудня 1991 року № 1932-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 9. – Ст. 106.

Котляренко О.П. Повноваження суб'єктів реалізації правоохоронної функції у Збройних Силах України (проблемні аспекти конституційно-правового регулювання)

У статті проведено аналіз положень Конституції України та інших законів України, які визначають правовий статус та повноваження суб'єктів правоохоронної діяльності у Збройних Силах України, зокрема органів: прокуратури України (спеціалізовані прокуратури з нагляду за додержанням законів у военній сфері), військової контррозвідки Служби безпеки України та Військової служби правопорядку. Висвітлено проблемні аспекти конституційно-правового регулювання їх діяльності. Сформульовано пропозиції, спрямовані на вдосконалення правоохоронної діяльності у Збройних Силах України.

Ключові слова: *Збройні Сили України, Конституція України, територіальна цілісність, правоохоронна функція, Військова служба правопорядку.*

Котляренко А.П. Полномочия субъектов реализации правоохранительных функций в Вооружённых Силах Украины (проблемные аспекты конституционно-правового регулирования)

В статье проведён анализ положений Конституции Украины и других законов Украины, которые определяют правовой статус и полномочия субъектов правоохранительной деятельности в Вооружённых Силах Украины, в частности органов: прокуратуры Украины (специализированные прокуратуры по надзору за соблюдением законов в военной сфере), военной контрразведки Службы безопасности Украины и Военной службы правопорядка. Освещены проблемные аспекты конституционно-

правового регулювання їх діяльності. Сформульовані пропозиції, направлені на удосконалення правоохоронної діяльності в Збройних Силах України.

Ключевые слова: Вооружённые Силы Украины, Конституция Украины, территориальная целостность, правоохоронительная функция, Военная служба правопорядка.

Kotlyarenko O.P. Powers subektov exercising law enforcement functions in the armed forces (constitutionally problematic aspects of legal regulation)

The article analyzes the provisions of the Constitution and other laws of Ukraine , which determine the legal status and powers subektov law enforcement in the Armed Forces of Ukraine, bodies chasnosti: Prosecutor's Office (Specialized Prosecutor's Office for Supervision of law in the military), Military Counterintelligence Security Service of Ukraine and the Military service Law Enforcement. Highlight problematic aspects of constitutional and legal regulation of their activities. Proposals aimed at improving law enforcement in the Armed Forces of Ukraine.

Keywords: Armed Forces of Ukraine, the Ukrainian Constitution, territorial integrity, it law-enforcement function, military law and order.

Стаття надійшла до редакції 15.01.2014.

ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ ПІД ЧАС ПРОХОДЖЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ

І.Ю. Чубар

старший науковий співробітник

кафедри правового забезпечення

Національного університету оборони України

імені Івана Черняховського

Постановка проблеми. На сучасному етапі суспільного розвитку все більш актуального значення набуває затвердження таких моральних цінностей як людська гідність, свобода та соціальна справедливість. Це обумовлює посилення уваги до питань забезпечення прав та свобод людини і громадянина. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини в Україні визначено головним обов'язком держави [1]. Разом з цим, необхідно зазначити, що питання забезпечення прав людини нерозривно пов'язані з проблемою їх обмеження. Сам процес функціонування та розвитку суспільства створює ситуації, які вимагають від держави запровадження обмежень стосовно здійснення прав громадян. У тому числі, такі ситуації пов'язані з інтересами національної безпеки держави, здійсненням професійної діяльності відповідних суб'єктів прав. Однією з підстав обмеження прав і свобод громадян України є проходження ними військової служби в добровільному порядку та за призовом. В даному випадку важливо забезпечити застосування обмежень прав військовослужбовців у суворій відповідності до норм міжнародного права та здійснення їх виключно на підставі законів України. Актуальним питанням при встановленні державою обмежень прав військовослужбовців є їх обґрунтованість та домірність.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема забезпечення прав людини, порядок їх обмеження завжди знаходилася в полі зору науковців. Методологічні засади концепції прав людини визначені в працях Аристотеля, Гегеля, Канта. Дослідженню даної проблематики присвячені праці багатьох вітчизняних фахівців юриспруденції: М.І. Козюбри, А.М. Колодія, В.В. Копейчикова, А.Ю. Олійника, П.М. Рабіновича, О.Ф. Скакун, М.І. Хавронюка та інших. Серед російських учених зазначене питання досліджували: С.С. Алексєєв, А.Г. Бережнов, О.А. Лукашова. Проблеми прав та свобод людини велику увагу приділяє міжнародна наукова спільнота, зокрема: А. Брюль, М. Морлок, Ф. Хатлер, К. Хессе.

Однак питання обмеження прав військовослужбовців залишається, до певної міри, осторонь наукових досліджень, розглядається переважно як складова частина їх соціально-правового статусу та на даний час є недостатньо висвітленим. Зміни, що відбулися в законодавчій базі України з питань проходження військової служби також посилюють актуальність проблеми обмеження прав військовослужбовців.

Метою статті є дослідження впливу фактора проходження військової служби на встановлення обмежень прав військовослужбовців, визначення

цілей обмеження їх прав та окреслення проблемних питань, які виникають у процесі застосування обмежень прав військовослужбовців в Україні.

Основні результати дослідження. Проходячи військову службу громадяни України зазнають окремі обмеження щодо реалізації своїх конституційних прав. Ці обмеження обумовлені специфікою військової служби та ґрунтуються на нормах міжнародного права.

Розгляд встановлених законодавством України обмежень прав військовослужбовців доцільно проводити в контексті існуючої системи прав людини. При однакових підходах щодо визначення переліку основних прав людини існують певні розбіжності стосовно класифікації їх по групах. Наприклад, О.Ф. Скакун визначає таку систему прав: особисті (громадянські) права; політичні права; економічні права; соціальні права; екологічні права [2]. П.М. Рабінович окремо не виділяє групу соціальних прав за рахунок включення їх складових до групи особистісних і економічних прав [3, с. 24]. Автор дотримується думки про необхідність розгляду соціальних прав людини як окремої групи прав. Вона включає: права щодо підтримання гідного рівня життя для себе та своєї сім'ї; права щодо здійснення особою трудової діяльності; права щодо здійснення соціального захисту особи [4, с. 42].

Особливий характер військової служби, яка здійснюється з метою оборони України, захисту її суверенітету, територіальної цілісності і незалежності, в першу чергу позначається на обмеженні військовослужбовців у політичних та соціальних правах.

Аналіз політичних прав військовослужбовців свідчить, що вони не обмежені як в активному, так і в пасивному виборчому праві. Військовослужбовці мають право приймати участь у всеукраїнському і місцевих референдумах, обирати та бути обраними до відповідних місцевих рад та Верховної Ради України. При цьому завдання державних органів полягає в забезпеченні вільного волевиявлення військовослужбовців під час виборів. Обмеження щодо участі військовослужбовців у виборчому процесі спрямовані на недопущення політизації військових колективів та створення однакових умов стосовно пропаганди передвиборних програм політичних партій і окремих кандидатів.

Законодавство України дозволяє особі суміщати виконання функцій у виборному органі держави та військовослужбовця на строк виконання депутатських повноважень [5, с. 14]. Для забезпечення політичної нейтральності військовослужбовців та у зв'язку з поступовим переходом до системи комплектування Збройних Сил України за контрактним принципом, набуттям самою військовою службою строкового характеру, доцільно на законодавчому рівні розглянути питання щодо тимчасового припинення громадянином статусу військовослужбовця на період його обрання до виборних органів держави. Такі обмеження передбачені в положеннях конституцій ряду Європейських країн. Наприклад, відповідно до параграфу 20 глави 2 Конституції Угорської Республіки депутатом Державних зборів не може бути кадровий військовослужбовець зі складу органів збройних сил, поліції та охорони громадського порядку. Стаття 56 конституції Греції передбачає, що офіцери збройних сил та органів безпеки не можуть бути кандидатами в депутату і обиратися депутата-

ми Парламенту, якщо вони до моменту висування своєї кандидатури не підуть у відставку. Конституція Республіки Польща в ст. 103 забороняє військовослужбовцям, які знаходяться на дійсній військовій службі обиратися депутатами Сейму та Сенату [6].

Законом України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» військовослужбовцям заборонено бути членами будь-яких політичних партій або організацій чи рухів. Разом з тим у законі не міститься положень, що забороняють військовослужбовцям брати участь у їх діяльності. Законодавство не містить обмежень щодо участі військовослужбовців у публічних заходах в залежності від їх цілей, у тому числі і політичних. У зв'язку з відсутністю в законодавстві таких заборон можна визнати, що військовослужбовці мають можливість у позаслужбовий час брати участь у діяльності політичних партій, організацій, рухів. Такий підхід не дозволяє забезпечити принцип політичного нейтралітету військовослужбовців, не є виправданим з точки зору політичної безпристрасності армії і потребує внесення відповідних змін до законодавства. Тим більш, що обмеження військовослужбовців в політичних правах не суперечить нормам міжнародного права. Стаття 22 Пакту про громадянські і політичні права не забороняє введення обмежень стосовно прав людини на свободу асоціацій для осіб, що входять до складу збройних сил та поліції [7]. Ступінь застосування обмежень до збройних сил та поліції визначається національним законодавством кожної країни [8].

Обмеження соціальних прав військовослужбовців у першу чергу стосуються права щодо здійснення військовослужбовцем інших видів трудової діяльності, крім проходження військової служби. Дані обмеження встановлені для забезпечення інтересів держави у сфері оборони. Військовослужбовець зобов'язаний в першу чергу займатися виконанням своїх службових обов'язків, а військова служба повинна забезпечити йому гідне існування. Інші заняття не можуть бути для нього вагомим джерелом задоволення соціально-побутових потреб.

Питання заборони для військовослужбовців інших видів трудової діяльності, крім проходження військової служби, на даний час врегульовано Законом України «Про засади запобігання і протидії корупції». Відповідно до положень Закону військовим посадовим особам Збройних Сил України забороняється займатися підприємницькою діяльністю та іншою оплачуваною діяльністю. При цьому саме поняття військової посадової особи доволі розмите і фактично охоплює всіх військовослужбовців, крім військовослужбовців строкової військової служби.

При цьому виникає питання, яка додаткова діяльність дозволена для військовослужбовців? Закон України «Про засади запобігання і протидії корупції» до такої діяльності відносить викладацьку, наукову і творчу діяльність, медичну практику, інструкторську та суддівську практику із спорту. Не може розглядатися як порушення вимог даного закону зайняття військовослужбовцями такими видами діяльності, наприклад, як хобі, тобто виготовлення предметів не для продажу, обміну, використання як застави тощо, а лише для власного споживання.

Такий підхід не в повній мірі відповідає світовій практиці та занадто обмежує військовослужбовців у задоволенні своїх матеріальних потреб у сучасних непростих економічних умовах. Наприклад, офіцерам збройних сил США забороняється: займатися підприємницькою діяльністю; працювати в комерційних організаціях, коли для цього потрібно відлучатися з місця служби або це призводить до створення інших перешкод в проходженні служби; бути консультантом приватних фірм по питанням, що зачіпають інтереси держави; приймати подарунки за роботу в позаслужбовий час в державних установах; приймати грошову винагороду від приватних осіб та організацій, що мають ділові відносини з Міністерством оборони. В інших випадках офіцер може займатися бізнесом, разом з цим така діяльність не заохочується командуванням. Рядовий та сержантський склад збройних сил США можуть працювати в позаслужбовий час, у тому числі і в комерційних структурах, якщо це не заважає проходженню служби. Військовослужбовці збройних сил ФРН мають право займатися додатковою оплачуваною роботою, але при цьому вони повинні отримати дозвіл командування. Дозвіл надається в тому випадку, коли це не перешкоджає військовій службі. Французькі військовослужбовці можуть працювати у вільний від служби час, коли це не заважає інтересам служби. Про входження до керівних органів комерційних та некомерційних структур вони повинні доповісти командуванню [9].

Таким чином, визначені обмеження для військовослужбовців щодо можливості займатися іншими видами трудової діяльності, крім військової служби, дають підстави стверджувати про те, що в Україні законодавець встановив надмірні заборони стосовно реалізації даних соціальних прав військовослужбовців.

Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» забороняє військовослужбовцям організацію страйків та участь у їх проведенні. Заборона на участь військовослужбовців у страйках визначається специфікою військової служби як особливого виду державної служби. Такою нормою закону визначено неприпустимість використання страйку як форми захисту своїх економічних прав під час проходження військової служби. Здійснюючи заборону на участь військовослужбовців у страйках законодавство передбачає можливість оскарження неправомірних рішень та дій відповідно до законів, статутів Збройних Сил України та інших нормативно-правових актів. Стаття 55 Конституції України гарантує військовослужбовцям право на оскарження в суді рішень, дій та бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Військовослужбовцям надається право звернутися за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, а також до відповідних міжнародних судових установ. Разом з тим, скарги військовослужбовців, пов'язані із проходженням служби, подаються, розглядаються і вирішуються у відповідності з Дисциплінарним Статутом Збройних Сил України та Статутом внутрішньої служби, якими передбачено певні особливості щодо порядку їх надання і вирішення. В даних випадках на незаконні дії чи розпорядження командирів військовослужбовець подає скаргу безпосередньому

начальнику тієї особи, чию дію він оскаржує, а якщо особа, по чій вині порушені права, невідома, то скарга подається по команді. Заборонено подавати скарги під час бойового чергування, в добовому наряді та під час занять.

Відповідно до законодавства України військовослужбовці та члени їх сімей можуть створювати свої громадські об'єднання та бути їх членами. Їх діяльність також може бути спрямована на захист соціальних прав військовослужбовців, а співпраця з Міністерством оборони України сприяє ефективності такого захисту. При цьому громадські організації військовослужбовців не повинні втручатися в професійну компетенцію Міністерства оборони.

Розглядаючи обмеження, що стосуються групи особистих прав людини необхідно зазначити, що в законодавстві України не має прямої заборони на реалізацію військовослужбовцями конституційного права на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Разом з тим реалізація військовослужбовцями цих прав не повинна порушувати норми законодавства стосовно збереження державної таємниці. Також військовослужбовці не повинні обговорювати та піддавати критиці накази командирів і начальників.

З метою забезпечення політичного нейтралітету армії на законодавчому рівні доцільно більш чітко визначити обмеження прав військовослужбовців стосовно розповсюдження політичних поглядів. Прикладом може бути ст. 17 «а» Конституції ФРН, яка зазначає, що законами про військову та службу, що її заміщує можуть бути встановлені обмеження щодо права виказувати і розповсюджувати свої погляди усно, письмово та шляхом зображень для осіб, які проходять таку службу. Аналогічні обмеження для військовослужбовців встановлені в конституції Греції, де стаття 29 якої забороняє військовослужбовцям у будь-яких формах висловлювання в підтримку політичних партій [6].

Серед особистих прав людини важливе місце займає право на вільне пересування як в середині країни громадянства, так і за її межі. Аналіз положень законодавства України щодо обмеження свободи пересування військовослужбовців дозволяє стверджувати про те, що військовослужбовці, крім військовослужбовців строкової служби, мають право вільного пересування територією України у вихідні, святкові та неробочі дні. В робочі дні відповідно до вимог Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України виїзд військовослужбовців за межі гарнізону здійснюється з дозволу командира військової частини. Також військовослужбовці мають рівне право з іншими громадянами України на виїзд за кордон у порядку, встановленому законом. При реалізації права виїзду військовослужбовців за кордон законодавство встановлює відповідний порядок виїзду. Закон вимагає від військовослужбовця ставити до відома командира про своє бажання виїхати за межі України.

Висновок. Метою обмеження прав і свобод військовослужбовців є забезпечення їх ефективної службової діяльності, встановлення перепон щодо можливих зловживань під час службової діяльності та створення умов щодо незалежності службової діяльності від впливу сторонніх чинників, які не пов'язані з військовою службою. Визначені законодавством України обмеження прав військовослужбовців не суперечать міжнародним нормативно-право-

вим актам та в цілому відповідають світовій практиці щодо обмеження прав військовослужбовців. Разом з тим, на законодавчому рівні потребують удосконалення питання, що стосуються обмеження політичних прав військовослужбовців щодо забезпечення їх політичного нейтралітету та лібералізації обмежень на заняття іншими видами трудової діяльності у позаслужбовий час.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України. – К. : Велес - 2006.
2. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник. / [пер. з рос.]. – Харків : Консул, 2008.
3. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави: Навч. посібник. – вид. 9-е, зі змінами. – Львів : Край, 2007.
4. Волкова О.М. Соціальні права особи: питання теорії: Автор. дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2011.
5. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України. Відомості Верховної Ради України, 1992, № 15, ст. 190, зі змінами.
6. Конституции государств Европы: В 3 т. – Т. 1 / Под общей редакцией и со вступительной статьей директора Института законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве Российской Федерации Л.А. Окунькова. – М. : Изд-во «Норма», 2001.
7. Міжнародний Пакт про громадянські і політичні права. Довідник з міжнародно-правових актів щодо засад демократії і прав людини. – К., 2001.
8. Конвенция о свободе ассоциации и защите права на организацию № 87. Конвенции и рекомендации, приняты Международной конференцией труда, 1919-1966 гг., Женева, МБТ, 1983 год.
9. Кудашкин А.В. Военная служба в Российской Федерации: теория и практика правового регулирования. – СПб. : Юрид. Центр Пресс, 2003.

Чубар І.Ю. Обмеження прав громадян України під час проходження військової служби

Стаття присвячена дослідженню впливу фактора проходження громадянами України військової служби на обмеження їх прав, проблемним питанням, що виникають у ході застосування визначених законодавством обмежень прав військовослужбовців в Україні.

Ключові слова: права людини, політичні права, соціальні права, військовослужбовці, обмеження прав військовослужбовців.

Чубарь И.Ю. Ограничения прав граждан Украины в ходе прохождения воинской службы

Статья посвящена исследованию влияния фактора прохождения воинской службы гражданами Украины на ограничения их прав, проблемных вопросов, возникающих в ходе применения определенных законодательством ограничений прав военнослужащих в Украине.

Ключевые слова: права человека, политические права, социальные права, военнослужащие, ограничение прав военнослужащих.

Chubar I.U. Limitations of rights for the citizens of Ukraine during military service

The article is sanctified to research of influence of factor of the military serving as the citizens of Ukraine on limitations of their rights, problem questions arising up during application of limitations of rights for servicemen in Ukraine.

Keywords: human rights, political rights, social rights, servicemen, limitation of rights for servicemen.

Стаття надійшла до редакції 04.03.2014.

**ЩЕ РАЗ ДО ПИТАННЯ ПРО АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
ЧИННОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО
КОДЕКСУ УКРАЇНИ,
АБО ЯКИЙ КОДЕКС НАМ ПОТРІБЕН**

О.В. Александренко

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри досудового розслідування
Національної академії внутрішніх справ*

Постановка проблеми. Після прийняття та набрання чинності новим Кримінальним процесуальним кодексом України питань із його застосуванням стало більше, особливо у працівників органів досудового розслідування і суду. Наразі вкрай актуальними, такими, що потребують якнайскорішого вирішення, є питання, пов'язані з вдосконаленням окремих інститутів і положень чинного КПК, чому присвячена дана стаття.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питаннями вдосконалення кримінально-процесуального законодавства присвятили свої роботи вчені-процесуалісти, криміналісти і практичні працівники, зокрема М.І. Карпенко, Н.С. Карпов, Л.Д. Удалова, О.М. Юрченко, І.В. Сервецький, В.М. Юрчишин, П.А. Коваль, В.І. Теремецький, С.О. Софієв, В.П. Корж, В.Г. Гончаренко, В.Т. Шумило та ін. Проте, не всі нагальні проблеми, пов'язані із застосуванням чинного КПК України були визначені й досліджені науковцями, не було запропоновано шляхів його вдосконалення.

Мета статті полягає у визначенні і розгляді проблемних положень чинного КПК України, формулюванні пропозицій щодо напрямів його вдосконалення.

Основні результати дослідження. Докладне ознайомлення й аналіз положень чинного КПК України дозволив визначити актуальні проблеми, пов'язані з його застосуванням.

1. Проблеми врегулювання процедури прийняття та реєстрації заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення.

Відповідно до ч. 4 ст. 214 чинного КПК України, слідчий, прокурор, інша службова особа, уповноважена на прийняття та реєстрацію заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення, зобов'язані прийняти та зареєструвати таку заяву чи повідомлення. Відмова у прийнятті та реєстрації заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення не допускається. Відповідно до

п. 1.2 розділу II «Положення про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань», відомості про кримінальне правопорушення, викладені у заяві, повідомленні чи виявлені з іншого джерела, повинні відповідати вимогам п. 4 ч. 5 ст. 214 КПК України, а саме: в заяві чи повідомленні про кримінальне правопорушення має бути зазначено короткий виклад обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення.

Проаналізувавши норми двох вказаних нормативно-правових актів, можна дійти висновку, що відсутня норма, яка б регулювала питання залишення заяви або повідомлення без розгляду у випадку відсутності або недостатності у них відомостей про кримінальне правопорушення, передбачених п. 4 ч. 5 ст. 214 КПК України. У зв'язку з цим слідчий, прокурор, інша службова особа, уповноважена на прийняття та реєстрацію заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення, як це впливає із змісту Закону, приймають всі без виключення заяви та повідомлення про вчинення кримінального правопорушення та вносять відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань, після чого розпочинають розслідування. Відсутність так званого «фільтра» кримінальних правопорушень на стадії внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань призводить до того, що слідчі зобов'язані провести слідчі (розшукові) дії для того, щоб встановити відсутність події чи складу кримінального правопорушення (пп. 1, 2 ч. 1 ст. 284 КПК). Як наслідок, втрачається дорогоцінний час, людські і процесуальні сили замість того, щоб займатися розслідуванням вже існуючих кримінальних проваджень.

2. Наступним проблемним питанням, що потребує дослідження й вирішення, є питання щодо *введення до чинного КПК такої слідчої (розшукової) дії, як виїмка*.

Відповідно до ч.1 ст.178 КПК України 1960 р., виїмка проводилася у випадках, коли були точні дані, що предмети чи документи, які мають значення для справи, знаходяться в певній особі чи в певному місці. Виїмка являє важливий процесуальний спосіб збирання (отримання) доказів, її відсутність значно звужує можливості слідчих щодо виконання завдань досудового розслідування кримінальних проваджень. На жаль, у чинному КПК законодавець не передбачив такої слідчої (розшукової) дії. Звідси у випадку, коли слідчі будуть мати дані, що предмети чи документи, які мають значення для кримінального провадження, знаходяться в певній особі чи в певному місці, для їх вилучення, не маючи іншого виходу, замість фактично виїмки, вони будуть проводити обшук або огляд, що призведе до надмірної втрати часу, враховуючи доволі складну процесуальну процедуру їх проведення. Дивлячись же на зазначені у ст.ст. 234 («Обшук») та 237 («Огляд») цілі для проведення вказаних слідчих (розшукових) дій, можна сказати, що ці дії мають на меті зовсім інші завдання та не підходять до наведеної ситуації. Вважаємо, що будь-які реформування законодавства, в першу чергу – кримінально-процесуального, повинні спрощувати раніше існуючу практику (процедуру), а не створювати нові перепони, яких не було раніше. Це також стосується врегулювання проведення інших слідчих дій.

Зокрема, не можна погодитися із існуючою редакцією ст. 230 чинного КПК «Пред'явлення трупа для впізнання», оскільки в ній відсутній будь-який опис підстав і процесуального порядку проведення слідчої дії; відсутня належна конструкція (побудова) правової норми, позаяк те, що наведено, не можна вважати диспозицією. Зі змісту статті незрозумілий порядок проведення цієї слідчої дії: зокрема, в якій кількості пред'являти труп, в якому місці це проводити. Закон не може допускати такої неконкретності у формулюванні диспозиції процесуальної норми. На нашу думку, якщо не можна вдало сформулювати нову правову норму, слід залишити її стару редакцію, але не залишати питання щодо слідчої дії неврегульованим.

3. Наступне, на що вважаємо необхідним звернути увагу, є питання щодо *правового статусу оперативних підрозділів*.

Відповідно до ст. 103 КПК України 1960 р., на органи дізнання покладалося вжиття необхідних оперативно-розшукових заходів з метою виявлення ознак злочину і осіб, що його вчинили. Про виявлений злочин і розпочате дізнання орган дізнання негайно повідомляв прокурора.

Зараз оперативні підрозділи здійснюють слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії в кримінальному провадженні за письмовим дорученням слідчого, прокурора (чч. 1, 2 ст. 41 чинного КПК України). Під час виконання доручень слідчого, прокурора співробітник оперативного підрозділу користується повноваженнями слідчого. Співробітники оперативних підрозділів не мають права здійснювати процесуальні дії у кримінальному провадженні за власною ініціативою або звертатися з клопотаннями до слідчого судді чи прокурора. Як висновок: наразі відбулося суттєве обмеження процесуальних прав оперативних працівників. На нашу думку, таке положення заважає виявленню і припиненню злочинів оперативним шляхом (як за формою діяльності, так і за швидкістю реагування), перешкоджає попередженню вчиненню кримінальних правопорушень. Якщо раніше чимале навантаження стосовно проведення так званої «дослідчої перевірки» по зареєстрованим заявам і повідомленням припадало на працівників органу дізнання (за КПК 1960 р., ч. 4 ст. 97), то зараз кожне таке повідомлення повинно проходити через руки слідчого, вимагає винесення ним доручення щодо необхідності проведення певних процесуальних дій, а також витрат часу і сил, що може позначитися на швидкості реагування і якості розслідування. Що ж тоді залишається для виконання оперативним підрозділам? Дане питання також потребує свого вирішення.

Відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 40 чинного КПК, слідчий органу досудового розслідування уповноважений проводити слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії у випадках, встановлених кодексом. На перший погляд, така норма є ефективною, проте, якщо подивитись глибше, то можна дійти висновку, що насправді це не так. Оперативно-розшукова діяльність за своєю сутністю не є процесуальною, але законодавець чомусь піддає це сумніву, зазначаючи, що «негласні слідчі (розшукові) дії – це різновид слідчих (розшукових) дій, відомості про факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню» (ч. 1 ст. 246 КПК), з чого випливає, що вони є процесуальни-

ми. Насправді, за своєю ж сутністю, підставами і методами проведення вони не є такими. Вочевидь також невідповідність у термінах: «негласні слідчі дії» (тут і далі виділено мною – О.А.). Аналіз статей глави 21 КПК також доводить непроцесуальний характер негласних **слідчих** дій, вказуючи як про те, що проводити їх має право слідчий (ч. 6 ст. 246 КПК), так і зазначаючи надалі, що фактично слідчий відсторонений від отримання результатів вказаних слідчих дій. «Відомості, речі та документи, отримані в результаті їх проведення, які прокурор не визнає необхідними для подальшого проведення досудового розслідування, повинні бути невідкладно знищені на підставі його рішення...» (ч. 1 ст. 255), «Передання інформації, одержаної внаслідок проведення негласних слідчих дій, здійснюється тільки через прокурора» (ч. 2 ст. 257).

Виходячи з наведеного, можна зробити один висновок: слідчий може лише призначити вказані дії, а не проводити і не розпоряджатися отриманими результатами, що аж ніяк не свідчить про справедливість їх віднесення до слідчих дій. Така невідповідність не повинна бути в КПК, оскільки вона також становить небезпеку для повноти і неупередженості розслідування, які є серед завдань кримінального провадження. Як слідчий може дотриматися вказаних вимог, якщо він не знає, які результати негласних слідчих дій, як він може їх використати у встановленні об'єктивної істини тощо. Дане питання потребує свого якнайшвидшого вирішення.

4. Щодо статусу захисника (адвоката) в кримінальному провадженні.

Як зазначено в чч. 1, 2 ст. 45 чинного КПК, захисником є адвокат, який здійснює захист підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, а також особи, стосовно яких передбачається розгляд питання про видачу іноземній державі (екстрадицію). Захисником не може бути адвокат, відомості про якого не внесено до Єдиного реєстру адвокатів України.

Відповідно до ч. 2 ст. 44 КПК України 1960 р., як захисники допускалися особи, які мали свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю в Україні та інші фахівці у галузі права, які за законом мають право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи. У випадках і в порядку, передбачених цим кодексом, як захисники допускалися близькі родичі обвинуваченого, підсудного, засудженого, виправданого, його опікуни або піклувальники.

Проаналізувавши дві вищенаведені норми, можна дійти висновку, що чинний КПК України суттєво обмежує конституційні права підозрюваного, обвинуваченого, засудженого та інших осіб, передбачених ст. 45 чинного КПК України, на право вільного вибору захисника своїх прав (ст. 59 Конституції). Позаяк підозрюваний чи підсудний вже не мають права брати собі в захисники близьких родичів, опікунів або піклувальників, а це має бути виключно адвокат, відомості про якого внесено до Єдиного реєстру адвокатів України. При всьому цьому, за чинним КПК підозрюваний має право відмовитися від захисника (п. 3 ч. 2 ст. 42), що, як ми вважаємо, є негативним моментом, оскільки в Законі відсутній механізм, який дав би змогу слідчому чи прокурору переві-

рити, чи свідомо він відмовився, чи його примусили це зробити, та відмовити у задоволенні такого клопотання підозрюваного.

5. Відсутність норми, яка б регулювала проведення додаткової і повторної експертизи на стадії досудового розслідування.

КПК України 1960 р. у чч. 1, 5, 6 ст. 75 зазначав, що експертиза призначається у випадках, коли для вирішення певних питань при провадженні в справі потрібні наукові, технічні або інші спеціальні знання. Якщо висновок експерта буде визнаний неповним або недостатньо ясним, може бути призначена додаткова експертиза, проведення якої доручається тому ж самому або іншому експертові. Коли висновок експерта буде визнано необґрунтованим чи таким, що суперечить іншим матеріалам справи або інакше викликає сумніви в його правильності, може бути призначена повторна експертиза, яка доручається іншому експертові або іншим експертам.

Чинний КПК України не встановлює процесуального порядку призначення і проведення додаткової і повторної експертиз під час досудового розслідування. Тільки на стадії судового розгляду суд своєю ухвалою може призначити проведення експертизи (ст. 332). Можна зробити висновок, що проведення додаткової та повторної експертиз регулювалося Кодексом 1960 р., а в чинному КПК України така норма відсутня, що є суттєвим недоліком, оскільки безпосередньо впливає на якість та ефективність досудового розслідування та, відповідно, спричиняє затягування розгляду справи по суті в судовому засіданні, призначаючи експертизи, які могли бути призначені ще на досудовому розслідуванні. Також кроком назад, порівняно з КПК 1960 р., слід вважати відсутність у чинному КПК норми, яка б врегульовувала питання щодо ознайомлення підозрюваного та обвинуваченого з постановою про призначення експертизи та їх ознайомлення з висновком експерта, що зазвичай має важливе значення: як для побудови стратегії захисту, так і для встановлення об'єктивної істини в кримінальному провадженні.

Висновки. Чинний КПК України, безумовно, є сучасним законодавчим актом, якого раніше не знала вітчизняна правова система, багато з його положень є довгоочікуваними. Проте, за вказаних у даній роботі недоліків він потребує ретельного аналізу та доопрацювання, шляхом внесення змін та доповнень. Так чи інакше, ідеальних законів не існує, тому хоч і не відразу, але цілеспрямовано, поступово та поетапно потрібно наближати його норми до того стану, який дасть змогу правоохоронним органам ефективно працювати щодо виконання завдань кримінального провадження.

Александренко О.В. Ще раз до питання про актуальні проблеми чинного Кримінального процесуального кодексу України або який кодекс нам потрібен

У статті розглянуто і проаналізовано окремі проблемні інститути та положення Кримінального процесуального кодексу України, запропоновано шляхи їх удосконалення.

Ключові слова: кримінальне провадження; слідчі (розшукові) дії; негласні слідчі (розшукові) дії; досудове розслідування; кримінальне правопорушення; кримінально-процесуальне законодавство.

Александренко А.В. Еще раз к вопросу об актуальных проблемах действующего Уголовного процессуального кодекса Украины, или какой кодекс нам нужен

В статье рассмотрены и проанализированы отдельные проблемные институты и положения Уголовного процессуального кодекса Украины, предложены пути их усовершенствования.

Ключевые слова: уголовное производство; следственные (розыскные) действия; негласные следственные (розыскные) действия; досудебное расследование; уголовное преступление; уголовно-процессуальное законодательство.

Aleksandrenko A.V. Once again the question of the actual problems of the Criminal Procedure Code of Ukraine or what we need

Considered and analyzed some problematic institutions and provisions of the Criminal Procedure Code of Ukraine and the ways of their further improvement.

Keywords: criminal proceedings; investigation (detective) action, covert investigative (detective) action, pre-trial investigation, criminal, criminal-procedural legislation.

Стаття надійшла до редакції 29.01.2014.

ДО УВАГИ АВТОРІВ ЖУРНАЛУ «ЮРИДИЧНА НАУКА»

Статті, що надсилаються до редакції журналу «Юридична наука», відповідно до постанови президії Вищої атестаційної комісії України 7D05/1 від 15 січня 2003 р. «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України», **повинні містити такі елементи:**

- наукова стаття повинна бути актуальною, з виразно окресленою проблематикою, містити наукові положення, розроблені особисто автором, висновки про наукове та практичне значення наукової розробки.

- Стаття має включати наступні необхідні елементи:
 - постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями;

- аналіз останніх досліджень і публікацій з проблеми, що розглядається;

- визначення окремих питань, що не вирішені в обраній для дослідження проблемі;

- формулювання цілей статті;

- виклад основних обґрунтованих результатів дослідження;

- висновки з даного дослідження;

- внутрішню структуру — розділи з назвами або виділені частини.

- Посилання на ту чи іншу роботу у тексті повинні позначатися в дужках за порядковим номером цієї роботи в списку використаних джерел з вказівкою на відповідну сторінку ([3, с. 12]).

- Список використаних джерел у кінці статті складається відповідно до вимог державного стандарту України ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання».

- Після списку використаних джерел подаються анотації та ключові слова трьома мовами (українська, російська, англійська).

- Анотації мають містити також прізвище та ім'я автора, назву статті відповідними мовами.

- Загальний обсяг публікації (назва статті, відомості про автора, текст статті, використані матеріали, анотація, ключові слова) не повинен перевищувати 20–30 тис. знаків, як виняток, не більше 40 тис. знаків.

До наукової статті необхідно додавати:

- електронний варіант статті у форматі Word;

- інформаційну довідку про автора українською та англійською мовами: прізвище, ім'я, по батькові (повністю), науковий ступінь, вчене звання, місце роботи і посада, поштова адреса, контактний телефон;

- заява з підписами автора (ів) про те, що надіслана стаття не друкувалася і не подана до будь-яких інших видань;

- фото автора (ів) у форматі jpg, tif;

- якісні ілюстративні матеріали з назвою та нумерацією, придатні для сканування;
- витяг з протоколу засідання кафедри про рекомендацію статті до друку, засвідчений належним чином (до статей кандидатів наук, аспірантів, ад'юнктів і здобувачів наукового ступеня).

- Стаття, подана до редакції без дотримання зазначених вимог, опублікуванню не підлягає.

Редакція залишає за собою право на рецензування, редагування, скорочення і відхилення статей.

За достовірність поданої інформації відповідальність несе автор.

Гонорар за публікацію не сплачується.

Передрук опублікованих матеріалів журналу здійснюється тільки з дозволу автора і редакції.

Надані матеріали не повертаються.

ВНИМАНИЮ АВТОРОВ ЖУРНАЛА «ЮРИДИЧЕСКАЯ НАУКА»

Статьи, присылаемые в редакцию журнала «Юридическая наука», согласно постановлению президиума ВАК Украины № 7D05/1 от 15 января 2003 г. «О повышении требований к профессиональным изданиям, внесенным в перечень ВАК Украины», **должны соответствовать следующим требованиям:**

- научная статья должна быть актуальной, с отчетливо очерченной проблематикой, содержать научные положения, разработанные лично автором, научно-обоснованные выводы и предложения по практическому применению научного исследования.

- Статья должна включать такие необходимые элементы:
 - постановка проблемы и ее связь с важными научными и практическими задачами;

- анализ последних исследований и публикаций по рассматриваемой проблеме;
- определение отдельных вопросов, не решенных в выбранной для исследования проблеме;

- формулирование целей статьи;

- изложение основных обоснованных результатов исследования;

- выводы из данного исследования;

- внутреннюю структуризацию (разделы с названиями или выделенные части).

- Ссылки на ту или иную работу в тексте должны обозначаться в скобках согласно порядковому номеру цитируемой работы в библиографии с указанием на соответствующую страницу ([3, с. 12]).

- Список литературы в конце статьи должен быть составлен в соответствии с требованиями межгосударственного стандарта ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Система стандартов по информации, библиотечному и издательскому делу. Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления».

- После списка литературы подаются аннотации и ключевые слова на трех языках (украинский, русский, английский). Аннотации должны содержать также фамилию и имя автора, название статьи соответствующими языками.

- Общий объем публикации (название статьи, сведения об авторе, текст статьи, использованные материалы, аннотации, ключевые слова) не должен превышать 20–30 тыс. знаков, в порядке исключения, не более 40 тыс. знаков.

- **К научной статье необходимо представить:**

- электронный вариант статьи в формате Word;

- информационная справка об авторе на украинском и английском языках;

- фамилия, имя, отчество (полностью), научная степень, ученое звание, место работы и должность, почтовый адрес, контактный телефон;

- заявление с подписями автора (ов) о том, что присланная статья не публиковалась и не подана в любые другие издания;

- фото автора (ов) в формате jpg, tif;

- качественные иллюстративные материалы с названием и нумерацией, пригодные для сканирования;

- выписку из протокола заседания кафедры о рекомендации статьи к печати, заверенную надлежащим образом (для статей кандидатов наук, аспирантов, адъюнктов и соискателей ученой степени).

- Статья, представленная в редакцию без соблюдения указанных требований, опубликована не будет.

Редакция оставляет за собой право на рецензирование, редактирование, сокращение и отклонение статей.

За достоверность представленной информации ответственность несет автор.

Гонорар за публикацию не оплачивается.

Перепечатка публикуемых материалов журнала осуществляется только с разрешения автора и редакции.

Предоставленные материалы не возвращаются.

INSTRUCTIONS TO AUTHORS OF THE «JURIDICAL SCIENCE» JOURNAL

The articles to be published in the «Juridical Science» journal, according to the decision of the Supreme Certification Commission of Ukraine № 7D05/1 of January, 15, 2003 «On the increase of requirements to professional publications, registered with VAK of Ukraine», **have to include the structural elements below:**

- a research article has to be relevant, with the key issues clearly outlined, contain scientific provisions designed personally by the author, draw the findings of scientific and practical value of the scientific research;

- the article must include the following required elements:

- determination of the problem in its relation to the key scientific and practical tasks;
- critical review of the latest research and publications on the topic considered;
- a layout of the unresolved target issues on the given problem;
- setting up the key objectives of the article;
- reasonable presentation of the basic research results;
- conclusions and findings of the given research;
- the internal structuring – titled sections or parts underlined.

- References to the sources within the text should be marked with square brackets by the sequence number of the given paper in the list of sources indicating the appropriate page, e.g. [3, p. 12].

- A bibliography list at the bottom of the article must meet the requirements of the State Standard of Ukraine GOST 7.1:2006 «System of standards on information, librarianship and publishing. Bibliographic record. Bibliographic description. General requirements and arrangement rules».

- The bibliography list must be followed by the summary and the key words in three languages (Ukrainian, Russian, English);

- The summary should also include author's full name, title of the article in three languages respectively;

- Total size of the publication (article title, information about the author, text of the article, bibliography, summary, key words) should not exceed 20–30 thousand printing characters, no more than 40 thousand characters as an exception.

- **The submitted article should be accompanied by:**

- an electronic version of the article in a MS Word format;

- information about the author in Ukrainian and English:

- full name (family name, name and the patronymic), academic and scientific degrees, title of your position and the full name of the institution/organization you represent, contact (postal) address, telephone numbers;

- a statement signed by the author (s) confirming that the article has not been printed or submitted to any other publications;

- a recent photo of the author (s) in the jpg or tif format;

- high quality illustrative materials titled and numbered, suitable for scanning;

- an extract from the minutes of the chair approving the article for publication, properly certified (for articles submitted by postgraduates and degree seeking associates).

- The articles which do not meet the above requirements, will not be published.

The Editorial Board reserves the right to review, edit, make reductions and reject the articles.

The reliability of the information is the responsibility of the author.

Fees for publication are not paid.

Reproduction of materials published in the journal will require the permission of the author and publisher.

The materials submitted are not to be returned.